

Vides contra el capital

Lluïtes i exilis dels pobles de Mesoamèrica

Un informe de **Berta Camprubí i Marc Iglesias**

Directa

pbi
observatori d'opinió per a la pau
d'opinió i d'investigacions de pau i conflictes

EQUIP

Textos: Berta Camprubí i Marc Iglesias

Fotografies: Freddy Davies i Sarai Rua

Coordinació de fotografia: Víctor Serri

Disseny i maqueta: Fredic Barrera i Lola Fernández

Coordinació de disseny: Pau Fabregat

Coordinació tècnica: Paula Rodríguez

Edició: Jesús Rodríguez

Correcció: Èlia Olivan

AGRAÏMENTS

Volem agrair la col·laboració i l'esforç de totes les entitats i persones que han fet possible aquest treball i, especialment, de les que han donat el seu testimoni.

Testimonis: Amaru Ruiz, Carol Murcia, Castillo, José Miguel Gómez, María Flores, Mario Luna, Milthon Robles, Nery Gómez, Yaneli Fuentes i Yolanda Oqueli.

Persones i entitats: Àgueda Mera, Ana Aupi, Ana Maria Hernández, Arturo Landeros, Associació de Dones Migrants Diverses, Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat (CCAR), Comitè Municipal de Defensa dels Béns Comunal i Públics de Guapinol, Comunitat Hondurenya a Madrid (CHM), Consorci Oaxaca, Coordinadora d'Organitzacions Populars d'El Aguán (COPA) d'Hondures, David Llistar, Dina Meza, Eunice Elenes, Gabby Poblet, Gustavo Castro, Ignasi Calbó, Iniciativa Mesoamericana de Dones Defensores de Drets Humans, Jorge Jarillo, Laura Rossillo, Marc Font, María Martín, Miriam Miranda, Núria Vilà, Pasos de Animal Grande, Paula Santos, Xarxa Europea de Solidaritat amb Hondures i Taula per Mèxic.

Un informe editat per:

Directa

Amb el suport de:

**Generalitat
de Catalunya**

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**

**Ajuntament de
Barcelona**

Índex

INTRODUCCIÓ	4
EFFECTES D'UN MODEL GLOBAL	7
LLUITES	19
<i>Mèxic</i>	20
<i>Guatemala</i>	44
<i>Hondures</i>	58
<i>Nicaragua</i>	84
EXILIS	107
<i>Començar de nou</i>	108
<i>La incertesa de l'asil</i>	115
<i>Protecció temporal davant l'emergència</i>	119
HORITZONS	125
<i>Cap a una protecció</i>	127
<i>Punts clau</i>	134

Introducció

Vivim en un món el qual què l'1% de la població mundial posseeix tants diners líquids o invertits com el 99% restant. En què el valor nominal dels derivats financers supera en molt més de deu vegades el valor del PIB mundial. I en què una gran part d'aquestes inversions financeres demanden l'extracció a gran escala de matèries primeres per exportar-les en cadenes transnacionals per a la seva transformació industrial en energia i *béns de consum*, i, per tant, en beneficis lucratiu, una gran part dels quals acaba ben refugiada i acollida en paradisos fiscals.

Al mateix temps, moltes d'aquestes matèries primeres són cada vegada més escasses; és a dir, tenen un horitzó d'esgotament més proper, cosa que accentua la seva avidesa en lloc de la seva protecció. La pressió constant i creixent d'aquest extractivisme fa que actualment les regions més riques en béns naturals del planeta siguin precisament les que estan sent condemnades a viure en societats més desiguals i violentes. I Mesoamèrica n'és, sens dubte, un dels exemples més clars.

El desenvolupament i l'expansió de l'extractivisme acaba sent cada vegada més incompatible amb les institucions i lleis que regulen la protecció de la natura, les llibertats ciutadanes, la vida lliure de violències per a les dones o el control de la corrupció. I aquesta pressió acaba donant com a resultat formes de govern progressivament més coercitives, autoritàries, corruptes i patriarcal.

La pressió dels interessos extractius sobre els ecosistemes, sobre les comunitats humanes i sobre la governabilitat democràtica esdevé tan intensa que crea una atmosfera irrespirable. Tan irrespirable que milers de famílies es veuen abocades a un èxode d'alt risc: més de 3,5 milions han aconseguit esquivar els murs dels Estats Units i 800.000 han sol·licitat asil a Europa –a les quals se sumen altres milers de rebutjades o invisibilitzades. Es tracta de riades de persones que es veuen obligades a fugir del seu territori no només per les múltiples formes de repressió i de violència –urbana i rural–, sinó també per les sequeres i inundacions, per la pèrdua de fertilitat de les terres o per incendis massius –les anomenades refugiades climàtiques.

La regió es torna cada cop més irrespirable especialment per a les dones, blanc de totes les formes de violència patriarcal, amb els índexs de feminicidis i impunitat més alts del món. No és casualitat, com s'assenyala en aquest informe, que el 68% de la migració mesoamericana a l'Estat espanyol siguin dones. I irrespirable per a qualsevol persona que s'obstini a defensar els seus drets, els de la seva comunitat o els de la natura, com testifiquen les xifres de defensores criminalitzades, assetjades i assassinades en l'última dècada.

Aquest treball que presentem, *Vides contra el capital. Lluites i exilis dels pobles de Mesoamèrica*, pretén visibilitzar el nexa d'unió entre les causes de l'exili en els països on s'origina i les situacions a què les defensores i defensors de Mesomèrica exiliades s'enfronten al nostre país.

Darrere dels murs físics que aixequen les fronteres, continua un altre llarg seguit de murs legals, polítics, administratius i culturals que fan de la migració un viatge interminable. Considerem que no n'hi ha prou amb acollir aquestes persones, sinó que cal acollir també les seves històries i les causes que les han portat aquí. No es tracta només d'un acostament compassiu i humanitari, sinó del reconeixement d'un deute colonial –que arriba fins als nostres dies– amb les comunitats del Sud global.

En aquests temps en què al Nord global desperta la consciència sobre l'emergència climàtica i ecològica, hem de reconèixer en aquestes històries, que arriben de la primera línia de defensa de la vida, la necessitat de qüestionar el model de creixement il·limitat del lucre empresarial i del consum material com a base del benestar. El seu missatge ens adverteix que, esgotant els béns naturals i la biodiversitat d'aquests territoris, estem soscavant les mateixes bases de la nostra pròpia supervivència.

Efectes d'un model global

Álvaro Minguito

“Si la gent del Sud global tingués assegurada, no només una bona alimentació, sinó la salut, l’educació i tot el que la gent té assegurat aquí al Nord global, sobretot la gent blanca, tu creus que se n’anirien?”

Míriam Miranda

Lideressa garífuna hondurenya

“La denominada crisi de les persones refugiades no és espontània ni conjuntural, ja que està vinculada a múltiples motius estructurals que sostenen el model econòmic i social de dominació. Això implica abordar-les des de la seva arrel, perquè, si no, els drames humans que provoquen desplaçaments forçats no s’aturaran. Són milions de persones i pobles els que emigren per causes climatològiques i pel model i els projectes de *desenvolupament* capitalista i heteropatriarcal.”

Juan Hernández Zubizarreta

Membre de l’Observatori de Multinationals a Amèrica Llatina

La colonització de l'Amèrica Llatina i el Carib ha anat transformant els seus mecanismes a mesura que passen els segles, però manté una mateixa lògica des de 1492. El sistema capitalista –ara amb un model neoliberal–, el concepte modern d'estat nació, la democràcia com a forma d'organització social, la religió catòlica-cristiana com a dimensió espiritual... han estat imposats a través de la colonització per part de les potències occidentals. Malgrat els processos d'independència, durant el segle XIX, dels naixents països llatinoamericans, els pobles d'aquests territoris no s'han pogut deslliurar mai de totes aquestes categories que els encotillen i, avui, viuen sotmesos a la divisió internacional i sexual del treball i a l'explotació i el saqueig del Sud global en benefici dels privilegis de la població que viu a l'anomenat Occident.

Mesoamèrica segueix tenint el rol –dins el model econòmic global– de territori saquejat, i, actualment, les principals activitats econòmiques d'aquesta regió són l'exportació de recursos naturals i el turisme. Segons afirma el membre de l'Observatori de Multinacionals a l'Amèrica Llatina Juan Hernández Zubizarreta a *La necropolítica frente a los derechos humanos*, “els països empobrits entreguen diners als països rics. Segons dades de 2012, els països del Sud global van enviar dos bilions de dòlars més a la resta del món dels que van rebre”.

Així doncs, entenem els desplaçaments, les migracions i els exilis de persones d'origen centreamericà cap a països del Nord com una conseqüència directa d'aquest model econòmic i social global. Les condicions de desigualtat, violència i mancances de la major part de la població de països com Mèxic, Nicaragua, Hondures i Guatemala són fruit del sistema modern colonial capitalista i, per tant, les persones que es veuen obligades a migrar d'aquests territoris són desplaçades per culpa d'aquest sistema. Sigui quin sigui el motiu aparent de partida –persecució política, violència de les bandes o la recerca d'una *vida millor* provocada per una situació econòmica propera a la misèria (i insinuada pel *somni americà* o el *somni europeu*, transmesos a través dels mitjans de comunicació hegemònics), per citar alguns dels casos més habituals–, el seu marc és sempre el model global de desigualtat i explotació.

“Cal tractar i denunciar les condicions per les quals la gent surt de l'Amèrica Central, les quals tenen a veure amb l'estructura del món. És una cosa molt profunda perquè té a veure amb les condicions de benestar i comoditat en les quals viu la gent en altres països. I va lligat amb la inversió d'empreses. Sigui per turisme, sigui per petroli, són empreses que tenen base, economia i capital europeu o del Nord”, explica la lideressa social hondurenya Míriam Miranda. “La millor manera de demostrar que la migració és un fenomen de desplaçament forçat per culpa d'un model econòmic global és simplement veure les condicions d'Hondures. Amb la destrucció de la institucionalitat, amb el que ha passat amb el cop

d'estat de 2009, hi ha una degradació de tota la societat, una destrucció de les polítiques socials, i això se suma a una crisi econòmica profunda", continua. "És un buidatge territorial que sembla ben planificat perquè, mentre es buiden els territoris, la inversió estrangera ja està preparada –per poder lliurar les grans quantitats de terra i de recursos naturals– i, també, l'actuació dels *narcos*", denuncia Miranda.

MODEL NEOLIBERAL I EXTRACTIVISME

"Hem d'assumir que estem immersos en un sistema que anomenem *capitalisme*, ens agradi o no, amb totes les característiques que té: empobridor, endeutador, patriarcal, injust, etc.", explica l'activista mexicà Gustavo Castro, coordinador d'organitzacions com Amigos de la Tierra i Otros Mundos. Castro és conegut per haver sigut l'únic testimoni de l'assassinat de Berta Cáceres a Hondures, i ell mateix ha estat víctima d'un atemptat contra la seva vida. "Aquest sistema té diferents models, i el model que ha aguditzat la situació que vivim avui –no només a Mesoamèrica sinó a tot el món– són les polítiques neoliberals. En aquest capitalisme, alguns països encara intenten viure sota el model econòmic de l'estat del benestar que s'instaura després de la Segona Guerra Mundial. Europa encara en té alguns elements molt forts, però també en té del model neoliberal", continua l'activista.

Exceptuant Costa Rica, que ha viscut processos molt diferents i guarda excepcionalitats com la d'haver suprimit l'exèrcit fa 71 anys, els països de Mesoamèrica no han accedit de manera generalitzada als subsidis i als serveis públics característics dels estats de benestar occidentals. En aquesta regió, "l'estat ha hagut de sortir de l'activitat econòmica per permetre que el mercat i les transnacionals entrin a invertir-hi. Per tant, l'estat ja no és el que garanteix els drets humans de la població. Ara, si tu vols drets humans, els has de comprar, i em refereixo que es privatitza l'aigua, l'aire, la salut, l'educació, els espais públics. Tot es converteix en un negoci", explica Castro. El paquet de mesures neoliberals injectades a Mesoamèrica i al conjunt de l'Amèrica Llatina ha significat, des dels anys setanta, dictadures, guerres i fam. Xile en va ser el primer gran laboratori i, actualment, viu sacsejat per les mobilitzacions populars massives que intenten deslliurar-se d'aquesta herència.

A Mesoamèrica és a partir dels anys vuitanta i sobretot durant els noranta que s'apliquen les polítiques neoliberals. Tal com explica Castro, "modifiquen la llei minera, la llei de l'aigua, les lleis sobre l'energia i la llei d'hisenda perquè les transnacionals no paguin tants impostos, eliminen subsidis al camp, obren fronteres, i ho fan fonamentalment pressionats pel Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial (BM), institucions multilaterals que òbviament són controlades per Europa i els Estats Units". Amb totes aquestes modificacions comença –o continua amb una

L'eix colonial en les migracions

Mentre la siriana, l'afgana i la iraquiana són les principals nacionalitats de les sol·licitants d'asil a la Unió Europea (dades de l'any 2018), a l'Estat espanyol les persones que més demanen asil són de Veneçuela, Colòmbia, Nicaragua, Hondures i El Salvador. Aquesta realitat posa de manifest la intensitat de la relació que segueix existint entre l'exmetròpoli i les seves excolònies. Sens dubte, la llengua comuna és el vehicle clau que fa que tantes persones de l'Amèrica Llatina migrin a l'Estat espanyol. Però més enllà de la superfície, les empremtes d'empreses i del govern espanyol a aquesta regió del món segueix sent un element fonamental. Entre 1993 i 2015, les inversions espanyoles a l'Amèrica Llatina van superar els 200.000 milions d'euros, una xifra que situava l'Estat Espanyol com el primer inversor europeu de la regió.

Així mateix, el fet que l'Amèrica Llatina sigui la destinació principal de la inversió directa a l'exterior de les empreses espanyoles –amb un 41,5% del total– i que, alhora, l'Estat espanyol sigui el destí principal de les persones llatinoamericanes que migren a Europa –amb un 47% del total–, resulta prou revelador de la pervivència d'aquest eix colonial.

forma nova— una cadena de privatitzacions, inversions i explotació en la qual “el paper de Mesoamèrica és fonamental, perquè hi ha molts recursos que el Nord global necessita: necessita petroli, necessita gas, necessita fusta; les farmacèutiques necessiten biodiversitat, material genètic. [...] L'extractivisme es converteix en un mecanisme molt voraç”, denuncia l'activista mexicà.

Projectes hidroelèctrics; mines a celobert; extracció d'hidrocarburs; *fracking*; monocultius extensius de soja, canya, palma africana, eucaliptus i pi; etc. Les maneres en què l'extractivisme s'instal·la als

Campament de resistència de la comunitat de Guapinol, a Hondures

territoris a través de les empreses transnacionals són perverses i aclaparadores. I, tot i que la majoria de països ha ratificat el conveni 169 de l'Organització Internacional del Treball (OIT) que obliga els governs a celebrar consultes prèvies, lliures i informades a les comunitats que habiten aquests territoris abans d'aprovar concessions i permisos, la realitat és que poques vegades es consulta a les poblacions i, quan es fa, no hi ha garanties que el resultat sigui vinculant. “Aquesta és una de les causes per què la gent migri: un sistema que empobreix la població i on les multinacionals es disputen els territoris perquè són l'element indispensable per dur a terme les seves inversions”, explica Gustavo Castro.

Per poder exportar tots aquests béns comuns, mentre a l'Amèrica del Sud s'està implementant la Iniciativa per a la Integració de la Infraestructura Regional de l'Amèrica del Sud –la massa desconeguda IIRSA–, a Mesoamèrica està en marxa el Pla Puebla Panamà o Projecte d'Integració i Desenvolupament de Mesoamèrica. Aquest macroprojecte s'anuncia l'any 2000 perquè, com explica Castro, en aquell moment “s'esperava que tota la regió centreamericana estigués *pacificada*. Es tractava de poder impulsar projectes que no s'havien implementat abans perquè existien les guerrilles a Guatemala, Nicaragua, El Salvador...”. Quan es firmen els darrers acords de pau, es considera que “la regió ja està llesta perquè puguin entrar-hi les empreses” i es comença a instal·lar el Pla Puebla Panamà, “que serà un corredor d'inversions i un corredor de pas”. Però, sense energia, les empreses no podien arribar, de manera que “el pla s'inicia amb la concessió per la construcció de preses”. Aquestes preses es van fer “amb molts diners del Fons Cinquè Centenari del govern espanyol perquè Endesa, entre d'altres, tingués el control de l'energia elèctrica de la regió mesoamericana”, explica Castro. Amb el temps, el pla ha tirat

endavant però, avui, lluny d'estar pacificada, l'Amèrica Central és un dels corredors del tràfic de drogues, armes i persones més importants.

UN ESTATUT DELS REFUGIATS OBSOLET

Després de la Segona Guerra Mundial es crea l'Estatut dels Refugiats, una convenció aprovada a Ginebra l'any 1951 que reconeix com a refugiades les persones que fugen del seu territori a causa d'una persecució per raó de raça, religió, nacionalitat, pertinença a un grup social determinat i opinió política. Avui, les problemàtiques que forcen a migrar i a desplaçar-se milions de persones al món van molt més enllà de les que pogués provocar una guerra fa seixanta anys. Per això aquest estatut es mostra desfasat i obsolet.

Són moltes les persones que es veuen obligades a fugir del seu territori per conflictes no reconeguts en aquesta convenció: per exemple, les que fugen de sequeres, inundacions, terres que ja no són fèrtils o incendis massius –les anomenades refugiades climàtiques– o les que fugen de la violència urbana que causen bandes organitzades a escala transnacional. Dins dels 70,8 milions de persones que, segons l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), van ser desplaçades dels seus territoris l'any 2018, no es comptabilitzen aquestes altres refugiades.

El juliol de 2019, l'especialista en dret ambiental Susanna Borràs denunciava, en una ponència anomenada “L'eclosió de les migracions climàtiques”, que almenys 25 milions de persones han fugit dels seus territoris per qüestions climàtiques, tot i que, per ara, el terme *refugiad ambiental* no signifiqui res jurídicament. “Les mobilitats humanes i les variacions climàtiques s'han produït al llarg de la història. Tanmateix, durant els

Tala d'arbres a la
Reserva Biològica
Indio Maíz, a
Nicaragua

últims anys, s'estan produint mobilitats per la variabilitat climàtica provocada per l'home", explicava Borràs. Segons l'advocada i professora de dret internacional, es tracta de "25 milions de persones invisibilitzades i que sembla que no mereixen cap protecció".

EL PATRIARCAT TAMBÉ OBLIGA A MIGRAR

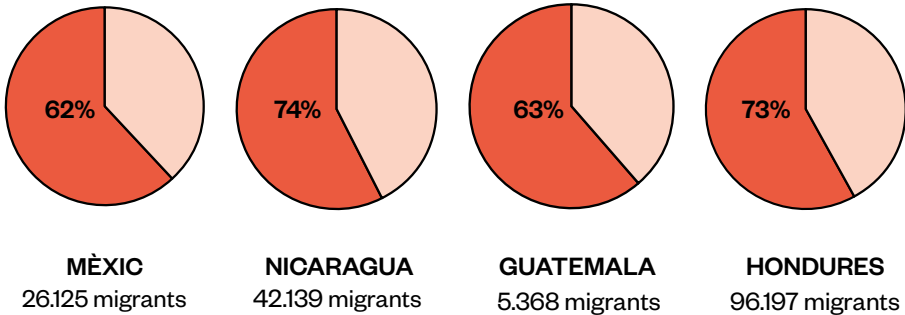
La lideressa hondurenya Míriam Miranda assegura que "hi ha un grup molt gran de dones que migra a causa de la violència intrafamiliar. És un tema que no ha estat estudiat, però creiem que, en èpoques de major crisi al nostre país, els cossos de les dones es converteixen en els espais de descàrrega d'ira i de frustració per part dels homes". Hi ha un alt nombre de dones que, amb filles o sense, fa el salt de decidir fugir del seu territori per la violència que viu a casa i la violència estructural que també viu al carrer. Si la violència masclista –directa i indirecta– sobre el cos de les dones les obliga a migrar, també ho fa el fenomen de les cadenes globals de cures.

En el moment en què la dona a Occident entra de manera majoritària al mercat laboral, deixa un buit a l'esfera domèstica que fins ara havia ocupat ella: és el que s'ha anomenat *crisi de cures a Occident*. A falta que l'home passi a ajudar a omplir aquest buit, les persones que han migrat per suplir aquesta manca en les tasques de cures de les famílies occidentals han sigut dones habitualment d'origen llatinoamericana, que treballen en condicions precàries. Coneixent aquesta situació, a molts països de Mesoamèrica hi ha un *efecte crida* de dones que migren, ja que se sap que elles són les que, més ràpidament que els homes, troben feina una vegada arribades a l'Estat espanyol. Aquesta economia de les cures a la qual les dones es veuen vinculades es transforma ràpidament en un terra enganxós del qual –tant dones sense estudis acadèmics com dones amb estudis universitaris titulats pels seus països d'origen– difícilment poden sortir.

Com denuncia l'hondurenya Míriam Miranda, el motiu de l'èxode, del "buidatge territorial", de les migracions massives són les circumstàncies històriques, socials, polítiques i econòmiques dels països de Mesoamèrica. I aquestes circumstàncies, segons Gustavo Castro, es deuen "a l'activitat extractiva, a la pobresa que creen les polítiques neoliberals i a l'acumulació de guanys de les empreses, que signifiquen costos ambientals, salarials, socials". Però no tot està perdut. Castro fa molt d'èmfasi que, malgrat la firma de tractats de lliure comerç i l'arribada de multinacionals als territoris, "la resistència ha tingut molt d'èxit i per això s'ha aguditzat la persecució, la criminalització, la violència. Molta gent ha de marxar, però la gent està lluitant, es mobilitza, resisteix".

La feminització de les migracions

% de dones en el total de migrants

FONT: Institut Nacional d'Estadística espanyol, 2018

En total, un 68% de les persones migrades a l'Estat espanyol provinents de Mèxic, Nicaragua, Guatemala i Hondures són dones.

Tot i que no hi ha estadístiques contrastades que mostrin el percentatge d'aquestes dones que són treballadores de la llar i les cures, sí que sabem que aproximadament la meitat de les treballadores de la llar i les cures a l'Estat espanyol són dones migrades.

Per saber-ne més

La necropolítica frente a los derechos humanos,
de Juan Hernández Zubizarreta
<http://ves.cat/erDi>

Informe “¿Enemigos del Estado?” 2019, de Global Witness
<http://ves.cat/erDj>

Conferència “L’eclosió de les migracions
climàtiques”, de Susanna Borràs
<http://ves.cat/erDk>

Entrevista a la lideressa hondurenya
Míriam Miranda (*El Salto*)
<http://ves.cat/erDl>

Entrevista a l’activista mexicà Gustavo Castro
(Proyecto Chakana)
<http://ves.cat/erDm>

Lluïtes

Mèxic

2006

Victòria electoral de Felipe Calderón (PAN) i inici de la guerra contra les drogues

2010

Es fa públic el projecte de l'aqüeducte Independència a l'estat de Sonora i s'enceta el cicle de mobilitzacions en contra

2012

Comença el mandat presidencial d'Enrique Peña Nieto (PRI)

13 milions

de persones han marxat
del país des de l'any 1995

98%

de la població mexicana
migrada viu als Estats Units

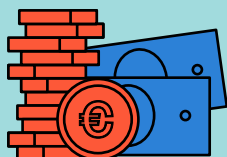
109

conflictes socioambientals
segons l'Atles de Justícia Ambiental

0,4%

de les migrants han anat a l'Estat
espanyol, que és el tercer país receptor

6.719 M€

d'inversió de les empreses espanyoles
a Mèxic entre 2016 i 2018

48,3*

Coefficient de Gini: Mèxic ocupa el lloc
número 22 amb més desigualtat social
· L'Estat espanyol ocupa el número 85
· La llista inclou 144 països

2017

Al llarg d'aquest any,
dotze comunicadors
van ser assassinats en
relació amb la seva tasca
periodística. En total, des
de l'any 2000, a Mèxic
han matat 131 periodistes

2018

Victòria
d'Andrés
Manuel
López
Obrador
(MRN)

2019

35.000
persones
van ser
assassinades
al conjunt
del territori
mexicà

Amb l'anunci del president Felipe Calderón d'una nova estratègia en la "guerra contra les drogues", Mèxic va iniciar una de les etapes més cruentes de la seva història recent: 250.000 morts violentes, 60.000 persones desaparegudes i 3.600 fosses clandestines són –segons les xifres més recents proporcionades per les Nacions Unides i el govern mexicà– el balanç oficial provisional del conflicte armat intern que pateix el país des de l'any 2006. La militarització de la seguretat pública –reservada constitucionalment a les institucions de caràcter civil– i les fosques aliances entre la classe política, l'econòmica i els grups dedicats al narcotràfic han provocat un buit de poder en bona part del territori, que ha deixat indefensa la majoria de la població.

El juliol de 2019, el subsecretari d'infraestructures de la Secretaria de Comunicacions i Transports del govern federal mexicà anunciava en roda de premsa l'enèsima nova data oficial de finalització de les obres de millora i ampliació de la Carretera Federal 15. Aquesta via –que va des de Ciutat de Mèxic fins a Nogales– forma part del corredor comercial estratègic que connecta Mèxic, els Estats Units i el Canadà amb l'objectiu “d'augmentar la competitivitat de la regió i facilitar les exportacions”.

Aquell dia, el subsecretari Cedric Iván Escalante informava que els principals obstacles per acabar el tram de 650 quilòmetres que creua l'estat de Sonora havien estat l'incompliment dels terminis per part de cinc de les empreses encarregades de la reforma i un “conflicte amb la tribu yaqui, que ha impedit, bloquejant la carretera, l'entrega de la maquinària necessària”. Segons la informació facilitada pel govern federal a la premsa, només faltaven acabar “2,6 i 1,6 quilòmetres a càrrec de dues empreses, Urales i Acciona, que s'entregaran el 9 d'agost”. Es feia evident que les empreses espanyoles encarregades del tram que creua el territori de la tribu yaqui havien topat amb el que l'antropòleg i expert en llengües indígenes José Luis Moctezuma ha definit com “un dels grups ètnics més ben organitzats de Mèxic”.

ALÇATS CONTRA LA CARRETERA

Al llarg de l'any 2018, els conflictes entre el poble yaqui i les empreses constructores de la coneguda com la Quatre Carrils van sovintejar. Protestes, denúncies als mitjans de comunicació, bloqueigs de carreteres i negociacions es van encadenar durant mesos. El 22 de gener d'aquell any, per exemple, les famílies yaquis d'Estación Oroz es van reunir amb l'enginyer responsable de l'obra per fer-li diverses reclamacions. El poble yaqui es queixava que per fer l'ampliació de la carretera s'estaven ocupant terres propietat de la tribu sense pagar les indemnitzacions corresponents i denunciaven que s'havien inutilitzat els fanals, la parada d'autobús del poble i el carrer paral·lel a la carretera, cosa que impedia l'accés a diverses cases. A més, exposava que s'havien causat diversos danys a habitatges particulars i a l'escola. Segons els testimonis de dues veïnes que van assistir a la reunió, l'enginyer de la constructora espanyola Urales va contestar a les presents que “li era igual el que dèiem”, “que ell acabaria la feina que tenia encomanada i marxaria” i “que ens quedéssim a les nostres porcaters perquè l'únic que volíem eren diners”. Tal com afirma una de les veïnes, “nosaltres no volem diners, volem que arreglin el que han fet malbé i ho deixin tot com estava. Ell ens ha ofès molt. Vivim com vivim, però això no és raó perquè gent estrangera ens ho recrimini cridant. No estem disposats a tolerar que ens tractin així”.

L'endemà, en una carta dirigida al director general de la Secretaria de Comunicacions i Transports a Sonora, el veïnat d'Oroz explicava que se'ls havia tractat "amb altivesa, despotisme i discriminació per ser indígenes" i reclamava la visita urgent al poble del responsable de l'organisme federal i "del representant legal de l'empresa contractista Urales. Mentrestant –advertien els yaquis– no permetrem la continuació de l'obra, i ens reservem el dret de promoure les accions legals que corresponguin per protegir el nostre patrimoni".

Unes setmanes més tard, un comboi de vehicles que transportaven maquinària destinada a l'obra va ser aturat i retingut pels yaquis a Vícam, la segona localitat més poblada del territori de la tribu. L'objectiu era forçar una taula de negociació on les demandes yaquis fossin escoltades. Entre les reclamacions de la comunitat destacaven la continuïtat dels comerços situats a peu de carretera, la instal·lació de dos ponts elevats i la renovació del sistema de drenatge –que estava col·lapsat– i de les canonades d'aigua potable que creuen la carretera.

Segons relata Mario Luna, secretari de l'autoritat tradicional yaqui del poble de Vícam, en una de les topades amb els responsables de les obres que es van succeir en aquell temps, "una autoritat d'un dels pobles va decidir pel seu compte donar el permís per ampliar la carretera, però, quan van començar a arribar les màquines, la gent no volia deixar-les entrar. Aleshores, l'empresa va mostrar el document que l'autoritat havia acceptat però el poble els va respondre que allà no mana l'autoritat sinó l'assemblea, i que l'autoritat l'únic que ha de fer és obeir-la".

Mario Luna

MANAR OBEINT

"A la nostra cultura –explica Luna– les decisions es prenen de forma col·lectiva, en assemblea. Les decisions no es voten, sinó que es generen espais per arribar a consensos. Tenim cinc autoritats –civils i militars– que són les que han de signar els acords. Però totes elles són només una més a l'hora de decidir. Aleshores és difícil que un governador o un capità pugui prendre una decisió per damunt de l'assemblea. Pot fer-ho, però, finalment, si el poble no ho avala, queda en res i pot ser motiu per degradar o substituir aquesta persona".

Segons el secretari yaqui, "la inèrcia que té la gent aliena a la tribu –com ara empresaris, inversors o funcionaris governamentals– és dirigir-se a les autoritats, que són visibles, i convèncer-les o, fins i tot, intentar subornar-les o comprar-les. Però això perd qualsevol efecte en el moment que la població no ho reconeix. El governador no té la capacitat per imposar una decisió pròpia perquè ningú t'avaluarà si pren una decisió autoritàriament".

"El nostre sistema de govern és propi i ha anat modificant-se a mesura que la comunitat ho ha necessitat. Actualment, tenim un govern civicomilitar

on el poble –la tropa– nomena el màxim representant de la comunitat –el governador– i compleix les seves funcions durant un any. També tenim una estructura civil on el Consell d'Ancians és l'òrgan màxim en l'assemblea. Als anys cinquanta del segle xx es va introduir una nova figura –el secretari–, que actua com a traductor i escrivà de les decisions de l'assemblea. Aquesta és la meva funció a la comunitat. Jo vaig néixer a Vicam i segueixo vivint-hi. Per la meva trajectòria de viure i conviure al meu poble, i perquè la meva comunitat sap que jo he estudiat a les escoles públiques mexicanes, la comunitat va veure en mi el perfil necessari per fer la funció d'interpret entre l'assemblea i la gent de fora: les empreses, les institucions públiques i de govern i també les organitzacions civils no governamentals amb les quals teixim aliances”.

El secretari yaqui fa una funció de frontissa entre dues cultures ben diferents. Com que és una persona que coneix ambdues llengües –i, a més, té una identitat yaqui ferma–, s'espera que sigui capaç de transmetre bé les decisions de la tribu. El secretari ha de redactar els acords i les decisions de l'assemblea, les ha de donar a conèixer i és l'encarregat de fer declaracions públiques en castellà. Però aquesta figura, com explica Luna, també compleix un altre paper vinculat amb la voluntat d'autopreservació: “El secretari també funciona com una barrera perquè els funcionaris del govern, de les institucions o els membres de les organitzacions no arribin directament a les nostres autoritats. Els governadors i els militars mai parlen directament amb les persones de fora; és el secretari qui ha de fer aquesta tasca”. Tot i això, remarca Luna, “el secretari no té cap capacitat de decisió. En una taula de negociació, per exemple, el secretari interpreta les propostes o els arguments de la contrapart –que no parla la nostra llengua–, i també té l'obligació de transmetre el que en la nostra llengua s'està intentant dir als interlocutors”.

PROPIETAT COMUNAL I TRADICIÓ DE LLUITA

La tribu yaqui té una tradició de lluita molt forta. Tal com explica Mario Luna, “els invasors espanyols van ser incapaços de conquerir-nos per la via de les armes. Tant els colonialistes com l'Estat mexicà han hagut de negociar amb el poble yaqui i fer tractats de pau i donar concessions”.

Tot i que els acords més coneguts són els que es van fer amb el president Lázaro Cárdenas entre 1937 i 1940, “hi va haver pactes anteriors amb la Corona espanyola, amb els governs virregnals, amb els governs independentistes i també amb els revolucionaris. Tots els que han estat al poder a Mèxic han hagut de negociar el tema de l'autonomia amb el poble yaqui. Per aconseguir-ho, ha calgut molta guerra, molts enfrontaments... Hi ha hagut campanyes governamentals declarades per exterminar el poble yaqui, però no ho han aconseguit mai. Fins i tot hi ha hagut bombardeigs amb avions de l'exèrcit mexicà al territori i, tot i això, no han aconseguit erradicar la nostra gent ni arrabassar-nos el dret de regir-nos lliurement”.

“El poble yaqui –continua Luna– sempre ha defensat el territori, la nostra forma ancestral d’organització i també el nostre dret a la lliure determinació. És a dir, decidir, nosaltres, què volem fer amb les nostres vides i amb el nostre entorn natural. Volem mantenir la nostra identitat pròpia i això sempre ha estat present al llarg dels segles”. El secretari yaqui subratlla que “el nostre territori és de propietat comunal, és un tot. No hi ha propietat privada sobre els recursos naturals. L’aigua és de tots, la terra és de tots, el bosc, el mar... Tot és d’ús comú. És a dir, que el model de tinença yaqui contrasta bastant amb el model neoliberal capitalista que s’ha imposat a Mèxic”.

L'AIGUA COM A BÉ ESTRATÈGIC

Mario Luna relata: “El meu poble està ubicat al nord-oest de Mèxic, en una zona semidesèrtica on hi ha poca vegetació i molt poca aigua. Al tenir una tradició militar, els yaquis coneixem les tàctiques i les estratègies. I, és clar, l’aigua és un bé estratègic de primer ordre que ha estat utilitzat com a arma tant a favor com en contra nostre. En aquest sentit, nosaltres entenem molt bé el valor estratègic del riu Yaqui, que ha estat una font de vida per a nosaltres i un element clau per a la nostra supervivència”.

Els acords de pau de 1937 i el decret de Lazaro Cárdenas de 1940 van suposar la restitució d’una part del territori yaqui ancestral, el reconeixement del seu dret a la propietat col·lectiva i l’usdefruit del 50% de

les aigües del riu Yaqui; però, alhora, va significar l'inici de la primera obra sobre la conca del riu: la presa La Angostura, que es va acabar de construir l'any 1942. Tot i que el decret presidencial establia que la meitat de l'aigua de la presa era per a la tribu, els terratinents de la vall del Yaqui van pressionar fins a aconseguir un canvi en el disseny de l'obra que deixava moltes hectàrees del territori de la tribu fora del districte de rec. Aquell mateix any es va iniciar la construcció d'una segona presa, avui anomenada Álvaro Obregón, amb l'argument "que seria una presa derivadora. Deien que allà es captaria tota l'aigua per, després, dividir-la. A partir d'aquest moment ja van començar els problemes perquè el decret no es complia i l'aigua que ens arribava no era ni de lluny el 10% del cabal". Així, lluny de complir els seus acords amb el poble yaqui, l'Estat mexicà va implementar una política que va marginar l'agricultura pròpia de la tribu per privilegiar el model agroindustrial a gran escala dels colons.

Tanmateix, continua Luna, "les reclamacions del poble yaqui no van ser tan fortes perquè les esorrenties subterrànies permetien a la gent cavar pous a la vora del riu i abastir-se d'aigua neta per beure, rentar i alimentar els animals. També hi havia prou salut a l'ambient per permetre l'existència dels boscos baixos i de la fauna. Jo encara vaig arribar a veure lloros –una cosa que sembla impossible al mig d'un desert, no?– i fins i tot jaguars".

A mesura que es van fer més obres –com la presa Plutarco Elías Calles i un seguit d'altres més petites– la situació va anar empitjorant, fins al punt que “des de 1975, i com a resultat de totes aquestes construccions, el tram final del riu està totalment sec en superfície. Només quan hi ha episodis de pluja extraordinaris i la presa està massa plena deixen anar aigua. Però és una aigua que no dura gaire, entre una setmana i un mes, només”.

L'AQÜEDUCTE INDEPENDÈNCIA

“Quan, l'any 2010, va començar el tema de l'aqüeducte Independència, es va bombardejar la majoria dels secretaris dels pobles yaquis amb informació enganyosa. Els promotors només parlaven de les bondats del projecte: que posaria fi al problema de l'aigua potable a la ciutat d'Hermosillo, que l'economia creixeria i que tots tindriem feina i que l'obra no ens afectaria de cap manera. Però en cap moment es parlava de les afectacions al nostre territori per la manca d'aigua. De fet, no els deien que agafarien aigua del territori; els deien que agafarien aigua del riu en un punt allunyat de la tribu i, aleshores, feia la impressió que el nostre dret de cabal no quedaria afectat”.

El riu Yaqui fa un llarg recorregut que comença a les muntanyes d'Arizona, creua una part de Chihuahua i travessa tot Sonora fins a desembocar al mar de Cortés –dins la costa pertanyent al territori yaqui. “És a dir, que nosaltres som els últims usuaris del riu i, en aquest sentit, qualsevol cosa que succeeixi als trams superiors ens afecta”. Les mines de coure del nord de Sonora, l'agricultura intensiva de la vall del Yaqui, les ciutats i les indústries que hi ha al llarg del seu curs ja consumeixen la major

part de l'aigua del riu i, per això, explica Luna, “afegir un nou usuari a una conca deficitària –en aquest cas una ciutat en creixement com Hermosillo, que mai deixarà de demandar més i més aigua– no és una bona idea. De tota manera, si bé la justificació sobre el paper de la necessitat del projecte és garantir l'aigua per als ciutadans d'Hermosillo, a la pràctica, l'aqüeducte acaba al parc industrial, situat als

afores d'aquesta ciutat; un fet que evidencia que els interessos reals són uns altres, no? Tampoc hi ha projectades plantes de tractament d'aigua per al consum humà. A més, la xarxa d'aigua d'Hermosillo és totalment obsoleta

El governador de l'estat mexicà de Sonora Guillermo Padrés va impulsar, l'any 2010, la construcció del segon aqüeducte més gran de Mèxic a la conca del riu Yaqui

i les pèrdues actuals superen el 40%. Si, tal com està, li injecten més aigua, el que passarà és que rebentarà la xarxa”.

Mario Luna relata que, un cop descobertes noves dades sobre el projecte, “vam enviar tota la informació a les comunitats, i les autoritats yaquis van veure que sí que hi havia possibilitats que tot allò afectés el riu i la tribu. Una de les coses que vam fer va ser ubicar l'indret concret des d'on es faria l'extracció d'aigua i vam descobrir que era a la part més profunda de la presa. És a dir, que l'aqüeducte –a diferència de nosaltres, que depenem dels nivells d'aigua acumulada– no tindria problemes per abastir-se ni en èpoques de sequera”. Aquesta recerca va fer decidir als yaquis iniciar mobilitzacions i plantejar una sèrie d'exigències per assegurar que “es respectessin els nostres volums d'aigua i per qüestionar d'arrel un projecte que afectaria una conca ja deficitària i situada en un territori, com és el desert, amb un dèbil equilibri ecològic”.

La defensa del dret a regir-se lliurement i la protecció del seu territori ancestral han estat una constant en la lluita centenària del poble yaqui

BATALLA LEGAL

Veient que el govern no tenia cap intenció d'establir una taula de negociació sobre el projecte de l'aqüeducte, els yaquis, “després de les denúncies públiques als mitjans de comunicació, després de les manifestacions multitudinàries –tant dels agricultors, que també en sortien perjudicats, com dels membres de la tribu–, vam decidir fer servir les eines jurídiques que teníem al nostre abast per fer valdre el decret del president Cárdenas i els corresponents tractats de pau signats per l'Estat mexicà”.

El primer pas va ser presentar diverses demandes als tribunals locals exigint la restitució del cabal d'aigua que corresponia legalment a la tribu i l'exercici del dret a la consulta. El dret a la consulta dels pobles indígenes afectats per projectes susceptibles de provocar impactes sobre els seus territoris està recollit a la constitució mexicana, però, com explica Mario Luna, “fins aquell moment no s'havia exercit per part de cap poble. Va ser aleshores quan vam iniciar un tortuós camí pels tribunals mexicans”.

Els yaquis, segons el secretari de l'autoritat indígena de Vícam, “exigíem el respecte al dret de ser informats i consultats i, com que les violacions eren molt clares, vam guanyar el recurs d'empara en primera instància. Curiosament, les institucions mexicanes encarregades de protegir els béns naturals van interposar un recurs i vam haver de recórrer

El 'narco', un ariet al servei del capital

“L’any 2010, quan van començar les mobilitzacions i la resistència del poble yaqui al projecte de l’aqüeducte Independència, va brollar del no-res la indústria de la metamfetamina al nostre territori. Es va començar a distribuir la droga, quasi regalada, per tota la regió. Això va arribar fins al punt que molts joves –una bona part, quasi nens– van quedar totalment desmobilitzats”.

El territori yaqui, continua explicant el secretari de l'autoritat indígena de Vícam, Mario Luna, també va esdevenir un escenari per a l'enfrontament entre bandes rivals de narcotraficants que es disputaven el control de ciutats com Ciudad Obregón o Guaymas: “Nosaltres creiem que les batalles a trets, les execucions o l'exhibició impune de les armes que fan els *narcos* són una manera d'intimidat el poble, una mena de terrorisme psicològic que, en molts casos, empeny la gent a marxar. El fet innegable és que a totes les regions on hi ha resistència també hi ha una presència molt gran del narcotràfic, i això permet a l'Estat mexicà rentar-se les mans i no entrar en les causes reals dels conflictes que es viuen als territoris”.

als tribunals col·legiats de la regió, on vam tornar a guanyar. Després d'aquesta segona sentència, la SEMARNAT (Secretaria de Medi Ambient i Recursos Naturals) i el CONAGUA (Comissió Nacional de l'Aigua) –juntament amb el govern de Sonora, encapçalat per Guillermo Padrés– van tornar a inconformar-se. El cas va arribar fins a la Suprema Cort de Justícia de la nació, que va prendre una decisió històrica que reconeixia els drets del poble yaqui”.

Per Luna, “tot i la victòria, la sentència era molt ambigua perquè reconeixia que teníem raó però no cancel·lava el projecte, entenent que aquesta decisió l'havien de prendre les institucions encarregades de la gestió dels recursos naturals d'acord amb les seves normes internes vigents. El tema és que aquests organismes, malgrat la manifesta il·legalitat del projecte –que, per exemple, no té declaració d'impacte ambiental–, no han aturat les obres. Actualment, la construcció de l'aqüeducte continua i una petita part ja està operant. Per això nosaltres denunciem que, a Mèxic, no es compleix la llei”.

EL REGNE DE LA IMPUNITAT

Un cop esgotat el trànsit per les instàncies legals mexicanes, el poble yaqui va decidir “augmentar la pressió” i es va dirigir a les institucions internacionals. “Vam presentar una denúncia davant la Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH) a Washington i això –explica Luna– va doldre molt a l'Estat mexicà i a les empreses promotores del projecte. És aleshores quan comencen les campanyes criminalitzadores contra nosaltres. També comencen les persecucions, els atacs a les xarxes socials,

els xantatges i les fustigacions. El govern ens va retirar tot el seu suport. Van cancel·lar les beques educatives, els programes que finançaven projectes productius, les ajudes per a la construcció d'habitatges”.

En aquest context, es van donar casos de “fabricació de delictes que mai van poder demostrar perquè eren un muntatge. A mi i a un company ens van empresonar acusant-nos, inicialment, de segrest, robatori de vehicles i associació delictiva. Les acusacions eren totalment falses i van anar decaient una darrere l'altra. Avui dia està totalment demostrat que tot va ser una farsa, però jo vaig estar engarjolat durant més d'un any i encara avui espero el reconeixement oficial d'aquesta injustícia”.

“A Mèxic –afirma Mario Luna– hi ha una impunitat total. L'aplicació de la llei es fa de manera selectiva. Per preparar i executar les ordres de detenció en contra nostra, per exemple, només van caldre dotze hores. En canvi, fa més de set anys que es va dictar la resolució de la Suprema Cort de Justícia a favor del poble yaqui i encara no s'ha complert. Els poders fàctics que existeixen a Mèxic no només controlen la seguretat sinó també l'administració pública i l'econòmica. Les lleis es modifiquen segons el criteri i les necessitats dels operadors de l'espòli, ja siguin els empresaris que operen legalment o els que ho fan de forma il·legal. Malauradament, això és el que passa a Mèxic i, per això, no hi ha garanties per als defensors dels drets humans, per als defensors dels pobles indígenes i, tampoc, per exercir un periodisme lliure. És molt difícil que algú s'atreveixi a denunciar el que no funciona sense patir-ne les conseqüències”.

PERIODISME CRÍTIC I DE PROXIMITAT

“Em dic Yaneli Fuentes, soc periodista i treballa a l'estat mexicà de Guerrero, a la regió de Costa Chica. Em dedico al periodisme local. A finals de l'any 2014 vam fundar un mitjà, amb edicions en paper i digital, que es diu *Diario Alternativo*. Al principi érem tres persones: el meu cap, que és periodista; el dissenyador, i jo, que feia tota mena de tasques. En aquells primers temps m'encarregava del procés d'impressió, del manteniment de les màquines, i també feia de reportera. Vam començar el projecte pensant que podríem viure d'això, però després ens vam adonar que, més que guanyar diners, n'havíem de posar de la nostra butxaca”.

Les polítiques d'austeritat aplicades per l'administració mexicana durant el mandat del president Peña Nieto (2012-2018) van complicar la supervivència de mitjans petits com *Diario Alternativo*: “Nosaltres, al diari, gairebé no tenim convenis publicitaris amb els municipis; s'hi resisteixen perquè som un mitjà crític i als que manen no els interessa la nostra existència. De fet, la nostra feina és activisme pur. Estem buscant altres possibilitats de finançament, però la realitat és que a Costa Chica, per exemple, és molt complicat buscar subscriptors, com fan alguns mitjans aquí a Europa”.

Costa Chica forma part de l'estat de Guerrero i està situada a la part meridional de Mèxic, dins la regió del Pacífic Sud. Amb majoria mestissa però amb presència de diverses ètnies, s'hi parlen tres llengües indígenes: amuzga, mixteca i tlapaneca. Aquesta darrera, originària de l'estat de Guerrero, compta aproximadament amb 100.000 parlants. Tal com explica Fuentes,

“són pobles molt petits i, la majoria, també molt pobres. No hi ha llum ni tecnologia, i l'únic que tenen per informar-se és el diari. A les comunitats hi ha gent que ens ajuda a repartir-lo. Són persones que baixen al matí fins a la carretera més propera i, després que el diari passi per diferents cotxes aprofitant els recorreguts de la gent per la zona, en recullen uns quants exemplars. En aquestes comunitats no tothom entén bé l'espanyol i, sovint, quan arriba el diari, una persona el llegeix i explica als altres les notícies que hi surten”.

“A *Diario Alternativo* –explica la periodista– des del principi vam decidir mantenir una línia crítica. Als inicis no vam tenir grans problemes però la cosa va canviar quan, l'any 2017, vaig començar a recollir denúncies sobre l'actuació –al municipi de Marquelia– de la policia ciutadana UPOEG (Unió de Pobles i Organitzacions de l'Estat de Guerrero). Primer va arribar una denúncia, després una altra i, molt aviat, es va convertir en un degoteig constant. Érem l'únic mitjà que donava veu a les persones que es queixaven i semblava que totes les denúncies venien cap a mi”.

PRIMERES AMENACES

El mes de març de 2017, Yaneli Fuentes va publicar un article en el qual els pares d'un noi del poble denunciaven que la UPOEG els estava exigint, a canvi de la llibertat del seu fill, una quantitat de diners que no podien pagar. Dos dies després, el director del diari va rebre una trucada de la comandància d'aquesta policia ciutadana de Marquelia.

“Volien fer uns aclariments i li demanaven al meu cap que fos jo la que m'acostés fins a la seva oficina. Vaig anar cap allà i, quan vaig arribar, alguns dels policies armats que hi havia a la porta em van convidar a passar i em van dir, rient, que ja tenien la meua cel·la preparada. Quan van obrir la porta de l'oficina em va sorprendre veure que a dins hi havia més d'una dotzena de persones entre consellers, comissaris i comandants. També hi havia el noi detingut i el seu pare, el mateix que dues nits abans havia estat parlant amb mi del cas. Em van començar a cridar i a dir que jo afirmava coses als meus articles que no eren veritat. Vaig intentar explicar que el que havia fet era donar veu a les denúncies que m'arribaven, però no m'escoltaven. Em deien que abans de publicar havia de parlar amb ells dels temes però, la veritat, és que jo hi havia anat diverses vegades a demanar informació i mai me la donaven. De fet, gairebé sempre em negaven l'existència dels fets. Van seguir apujant el to i m'exigien que els digués quines eren les meves fonts, que els mostrés fotografies...”, explica Fuentes.

Yaneli Fuentes

El poder de la UPOEG

A mitjans de 2017, quan la periodista Yaneli Fuentes va començar a rebre les primeres amenaces de la policia ciutadana que operava al municipi mexicà de Marquelia, l'agència de notícies Apro va fer públic un informe del govern federal on es qualificava un grapat d'aquests grups de “paramilitars vinculats amb el *narco*”. Entre ells s'assenyalava directament la UPOEG (Unió de Pobles i Organitzacions de l'Estat de Guerrero), que havia començat a operar com a moviment d'autodefensa a Costa Chica el gener de l'any 2013 i que, poc temps després, es convertiria en una de les autoanomenades policies ciutadanes amb més presència a la regió.

Més enllà de l'informe, tant Miguel Ángel Osorio –secretari de Governació del gabinet del president Peña Nieto– com Héctor Astudillo Flores –governador de l'estat de Guerrero– donaven per fet davant els mitjans de comunicació que els grups d'autodefensa estaven

“infiltrats pel *narco*”. En les seves declaracions, el governador Astudillo defensava l'existència de les organitzacions armades indígenes, emparades en la llei estatal relativa als drets d'aquests pobles, alhora que advertia a les policies ciutadanes que estava disposat a enfrontar-s'hi.

Malgrat les paraules de l'aleshores governador, la UPOEG –responsable, entre moltes altres coses, de la persecució a la periodista Yaneli Fuentes– va seguir operant a Marquelia fins que, l'agost de 2018, l'assemblea general del municipi va aconseguir fer-la fora. Tanmateix, això tampoc va ser suficient i, mesos després, gràcies a la complicitat de Javier Adame Montalván –nomenat alcalde del municipi l'octubre de 2018–, la UPOEG va tornar a obrir la comandància de Marquelia.

“De sobte, em van etzibar que m'estava guanyant ser enviada a *re-educació*. Jo sabia que ells s'havien apropiat d'aquell concepte –que és propi de les policies comunitàries indígenes– però que l'aplicaven de manera molt diferent. Jo havia documentat denúncies de gent a què la UPOEG havia torturat durant la *reeduació* i sabia que feien servir els detinguts com a mà d'obra per a benefici propi. Aleshores, vaig dir-los que ja en tenia prou i que volia marxar, però, quan vaig anar cap a la porta, dos dels homes em van agafar. Vaig començar a protestar i a intentar deslliurar-me'n fins que, al cap d'una estona, un dels consellers va intervenir per reduir la tensió. De nou, van començar a exigir-me que, abans de publicar res, ells ho havien de veure i aprovar-ho. Les peticions eren absurdes i jo estava enfadada. Els vaig dir que explicaria les amenaces que estava rebent i aleshores es van enfurismar. Em cridaven: 'Qui t'està amenaçant? Amenaçar és dir-te que et matarem o que et donarem una pallissa, però ningú t'està dient que et matarà!'. En aquell moment, una persona va obrir la porta i vaig aprofitar per fugir corrent”.

EL FANTASMA DEL 'NARCO'

Quan Fuentes va aconseguir arribar a la redacció, va parlar amb el director i van decidir publicar un article explicant el que havia passat. L'ende-

mà, quan un dels venedors del diari passava pel mercat de Marquelia, un dels consellers de la UPOEG s'hi va encarar i va amenaçar-lo dient: "El que vosaltres voleu és que us enviem el *narco* perquè us fotin de veritat. A ells sí que els respectareu, eh? Cremarem el vostre diari!". Segons el relat de la periodista de Guerrero: "El venedor va avisar el director i ell em va trucar per demanar-me que em quedés a casa del meu company, on jo havia passat la nit. Hi vaig estar amagada uns dies, sense sortir al carrer, mentre decidíem què fer. El meu cap va anar a Chilpancingo, que és la capital de l'estat, i va convocar una roda de premsa al Sindicat Nacional de Redactors de la Premsa per fer pública la situació i demanar la intervenció de les autoritats. Va ser aleshores quan el Mecanisme de Protecció per a Persones Defensores de Drets Humans i Periodistes del govern mexicà va agafar el meu cas i es van dictar algunes mesures com ara les rondes policials al voltant de l'edifici del diari. També vam fer denúncia a la Fiscalia especialitzada en delictes contra la llibertat d'expressió i a la Fiscalia de l'Estat. La Fiscalia de l'Estat, un cop em van prendre declaració, ens van dir que no passaria res més perquè era un assumpte polític. Deien que la UPOEG era una força política... Jo em vaig sentir molesta perquè feia la impressió que només havien vingut a treure'm informació. El fet és que la Fiscalia té convenis i pactes de col·laboració amb la UPOEG i no fan res en contra seva".

Unes setmanes més tard, algú va forçar la porta del diari i va entrar mentre no hi havia ningú. Arran d'això, des del mecanisme de protecció del govern van decidir posar càmeres de vigilància i reforçar la seguretat del local. "Jo seguia treballant i tractant els mateixos temes, però cada vegada passava més temps a casa meua i procurava no sortir, sobretot a les nits". La situació es va complicar encara més quan, el novembre de 2017, el fill d'un dels comandants de la UPOEG es va trobar amb la periodista i va intimidar-la disparant a l'aire i empenyent-la. Dies més tard, a casa dels seus pares, van començar a aparèixer animals de la seva granja morts a trets; un fet que es va repetir diverses vegades.

REACCIÓ POPULAR CONTRA ELS ABUSOS

El gener de 2018, es va convocar a Marquelia una reunió de ciutadanes per tractar el tema de les actuacions de la UPOEG. El veïnat reclamava canvis i volia fer fora del poble els responsables dels abusos que patien. La majoria

Segons dades de Reporters Sense Fronteres, deu periodistes van ser assassinades a Mèxic el 2019 i la taxa d'impunitat dels crims comesos contra professionals de la informació els darrers deu anys supera el 90%

de les persones presents eren familiars de víctimes de la policia ciutadana i van decidir anar a reclamar que els entreguessin les armes. Tal com explica Yaneli Fuentes, “després de la reunió jo vaig anar a casa dels meus pares. Vaig fer el dinar i vaig estar amb ells i el meu germà fins a la tarda. Quan tornava cap a Marquelia, vaig sentir pel sistema de megafonia que hi ha instal·lat al poble que demanaven suport per anar a desarmar la UPOEG. Vaig decidir anar cap a la comandància i, quan hi vaig arribar, vaig veure que a la cantonada hi havia un grup d’homes fortament armats. Portaven armes llargues i jo, tot i que havia sentit dir que en tenien, no els havia vist mai portar-les fins aquell dia. Vaig pensar que podia passar alguna cosa greu. Vaig seguir avançant però les persones que arribàvem érem convidades a marxar i, és clar, en veure les armes, la gent els feia cas i es retirava. Van venir més i més furgonetes plenes de gent de la UPOEG de diferents comunitats de la zona. Tots anaven molt ben armats. Jo vaig trucar a la policia estatal per dir-los que jo estava allà i explicar què passava i que podia ser perillós. Em van dir que arribarien en quinze minuts. Les persones que havien fet la crida també van trucar a la policia estatal per demanar ajuda i el president municipal va avisar l’exèrcit. El que la policia estatal no ens va dir en cap moment és que no podien anar-hi per falta d’elements. Resulta que havien enviat tots els seus homes a un altre poble de Costa Chica on els de la UPOEG tenien retinguts quatre agents federals que s’hi havien presentat amb unes ordres de detenció dirigides a personal de la policia ciutadana”.

“Mentre esperàvem la policia –continua Fuentes– es va produir el primer xoc entre la UPOEG i els ciutadans que s’havien acostat fins allà. Jo vaig començar a gravar i vaig sentir que algú cridava: ‘Preneu-li el telèfon a aquesta *pinche vieja chismosa*!’. Aleshores, se’m van tirar a sobre dues persones. Vam anar tots per terra i, mentre m’intentaven arrencar el telèfon, em van donar un fort cop a les costelles. De sobte, algú em va aixecar de terra i em va empènyer cap al grup de persones que esta-

ven concentrades. Jo veia que estaven pegant la gent, que els amenaçaven amb les armes, i vaig tornar a trucar a l'estatal. La gent va començar a fugir i algunes persones, enmig del caos i la foscor, em van treure d'allà pel pati d'una casa”.

Un cop a la redacció, Yaneli Fuentes va començar a llegir els comentaris de la gent a les publicacions que el diari havia anat fent durant els incidents. “Els familiars de membres de la UPOEG negaven els fets que acabaven de succeir i ningú s'atrevia a contestar-los. El més greu és que el meu cap estava en contacte amb l'analista del mecanisme de protecció del govern i aquesta persona li deia que la gent estava explicant per xarxes que no havia passat res. És a dir, ella estava donant credibilitat a les mateixes persones que m'acabaven d'atacar”.

Al llarg dels mesos següents, van continuar les amenaces, però la periodista continuava fent la seva feina. Finalment, però, un intent maldestre d'involucrar-la amb un suposat complot per matar un membre de la UPOEG li va fer saltar totes les alarmes. “Em vaig adonar que havia deixat passar massa senyals i que, realment, ells tenien la intenció de perjudicar-me i fer-me mal de veritat. Emocionalment jo estava malament i també molt espantada. La meva mare volia que sortís del poble. Ella insistia a oferir-me uns diners que tenia guardats per construir un local per al seu negoci i, finalment, quan ja no podia aguantar més, vaig decidir marxar”.

LA SERENA

“Mentre estava desplaçada, vaig fer una estada en una casa que es diu Casa La Serena, gestionada per l'organització Consorci Oaxaca. La veritat és que, a mi, La Serena em va rescatar. Era el pitjor moment de la meua vida. Estava fora de casa, no podia tornar, tenia por i trobava a faltar els meus amics. L'entitat CIMAC (Comunicació i Informació de la Dona) ja m'havia convidat abans a diversos dels seus tallers, però jo, amb l'excusa més absurda, evitava anar-hi. Aleshores m'ho van tornar a proposar i vaig acceptar. Al darrer moment m'estava penedint d'haver dit que sí i, a l'aeroport, abans d'agafar l'avió cap a Oaxaca, encara pensava que era a temps de no anar-hi”.

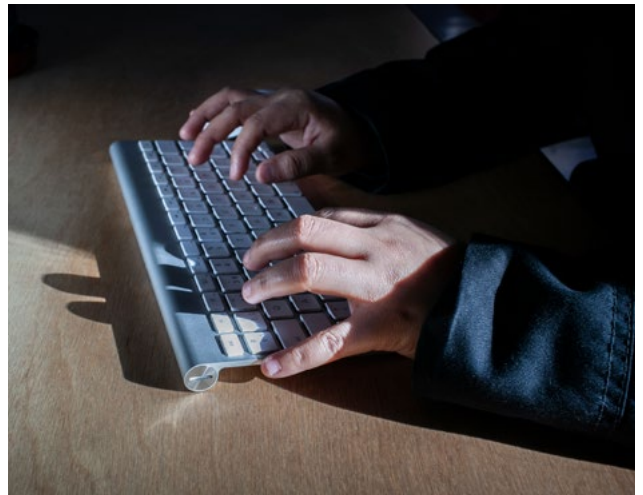
La periodista explica que “La Serena va ser la meua primera experiència de convivència amb altres dones. Ni amb la meua mare havia viscut gaire temps –i quan hi vaig viure era durant l'adolescència, que és quan més enfrontat estàs amb els teus pares, no?– i no sabia de què parlaven les dones entre elles. Pensava: ‘Què els diré?’. Però, un cop allà, vaig estar molt bé. La veritat és que, quan vaig arribar, no podia mantenir els ulls tancats, no podia tolerar el contacte físic... Fins aquell moment jo no m'havia atrevit a parlar de les situacions per les quals havia passat, de les amenaces que havia patit. Jo no havia rebut cap mena d'atenció

psicològica. De fet, no hi volia anar, al psicòleg. No estava preparada i els rebutjava. A La Serena em vaig afliixar i va ser un moment molt bonic. Vaig entrar de ple en el tema del feminisme i em vaig replantejar moltes coses a nivell personal i laboral”.

Després de passar deu dies a La Serena, Yaneli Fuentes va anar a Ciutat de Mèxic i es va reunir “amb diversos companys periodistes que s’havien hagut de desplaçar dels seus territoris. Em van proposar participar en la constitució d’una associació que es diu Periodistes Desplaçats i vam anar a Playa del Carmen, a l’estat de Quintana Roo, a fer els tràmits. Després d’aquestes dues experiències ja no em sentia tan sola. Tenia una nova visió i noves idees per començar de nou. Sabia que hi havia una xarxa de dones que em donava suport i també que formava part d’un grup de companys que estaven treballant el tema de les amenaces i les agressions a periodistes. Aleshores, després d’haver passat cinc mesos fora, vaig decidir tornar a Guerrero”.

DE COSTA CHICA A BARCELONA

La periodista va demanar al mecanisme de protecció del govern una escolta permanent per poder tornar a fer la seva feina amb normalitat, però li van denegar. “Em deien que no hi havia prou patrulles, que no tenien vehicles... Jo em vaig cansar de trucar-los tant”. El febrer de 2019, mentre Fuentes estava fent un taller a Ciutat de Mèxic, familiars d’un dels comandants de la UPOEG van estar rondant casa seva i, hores després, van acabar disparant, sense ferir-lo, a un dels seus companys del diari. Els periodistes també es van adonar que els membres de la policia ciutadana vigilaven la casa del director. Després d’aquest episodi, i gràcies a l’acompanyament de CIMAC, Fuentes va aconseguir que el mecanis-

me autoritzés que, dels quatre escoltes que ja protegien el director del diari, dos elements passessin a acompanyar-la a ella. Un mes després, un amic li confirmava que “anaven per mi i que encara estava sota vigilància perquè, al febrer, no m’havien pogut atrapar”.

La periodista va seguir treballant i publicant temes relacionats amb la UPOEG d’altres municipis de la zona. Enfrontaments i assassinats entre els mateixos membres de la policia ciutadana, denúncies d’abusos sexuals a menors, segrestos i extorsions seguien arribant a la seva taula. Quan familiars dels presos li van donar un seguit de cartes on els detinguts explicaven els seus casos, les tortures i les condicions de detenció, Fuentes va començar a publicar sobre el tema. En aquell moment, una persona va avisar la periodista que la policia ciutadana estava pensant a detenir-la. Per la seva banda, els responsables de la UPOEG van començar a fer declaracions públiques a altres mitjans de comunicació de la zona acusant-la de ser una “defensora dels delinqüents” i anunciant accions en contra d’ella. “Jo, a aquelles alçades, ja entenia que aquelles declaracions comportaven una altra cosa i que eren, només, el pas previ a la meua detenció. CIMAC ja m’havia proposat venir a Barcelona amb un programa de protecció temporal i, aleshores, vaig pensar que era millor marxar que quedar-me a veure què passava”.

Per saber-ne més

Conflictes socioambientals a Mèxic

<http://ves.cat/ertJ>

Congrés Nacional Indígena

<http://ves.cat/ertK>

“Derecho indígena al territorio y a la consulta:
el caso yaqui en México”, de Magdalena Gómez

<http://ves.cat/ertM>

El silenci no és una opció. Barcelona protegeix
periodistes de Mèxic (Taula per Mèxic)

<http://ves.cat/ertN>

Diario Alternativo de Costa Chica

(Guerrero, Mèxic)

<http://ves.cat/ertO>

Taula per Mèxic

<http://ves.cat/ertP>

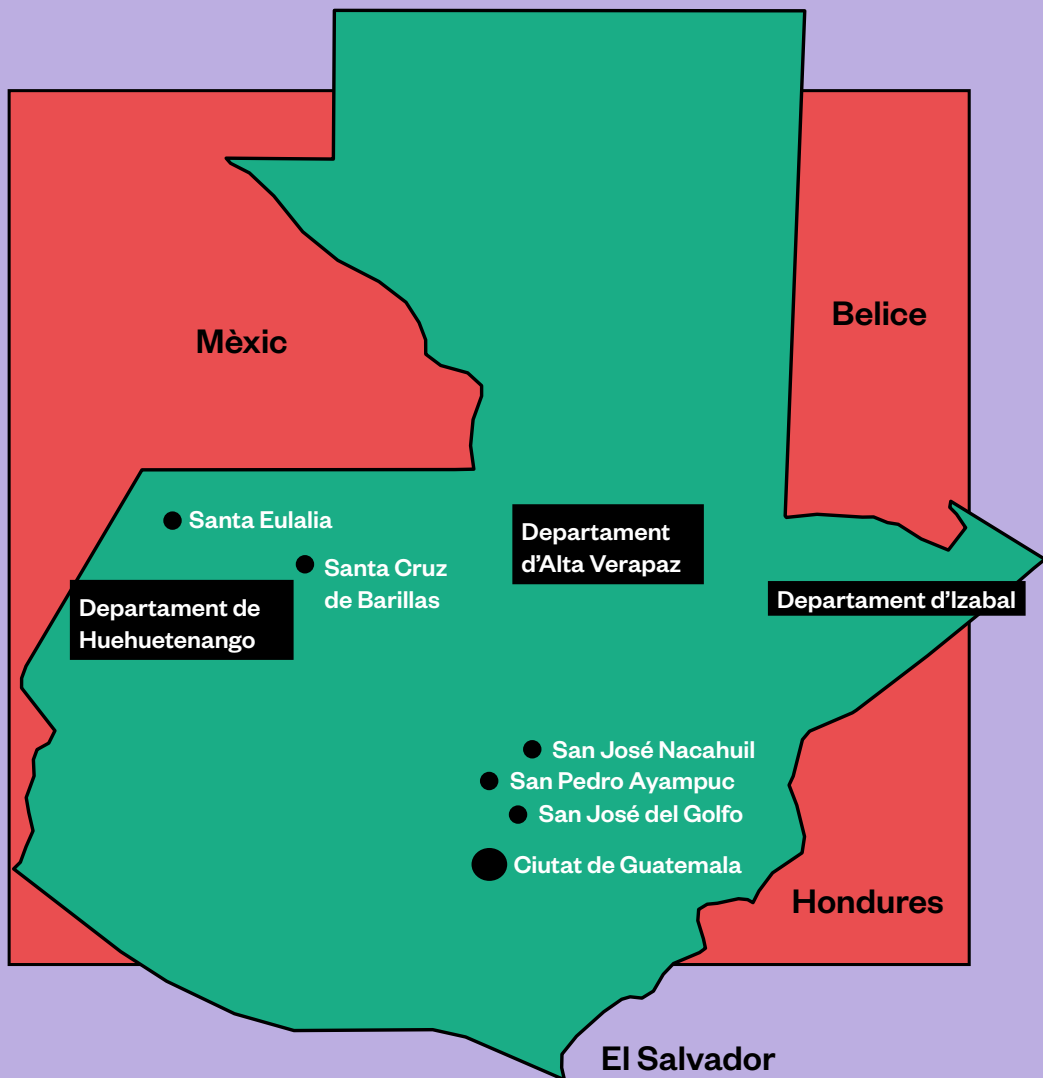
CIMAC (Comunicación e Información de la Mujer)

<http://ves.cat/erDn>

Consorti Oaxaca

<http://ves.cat/erDo>

Guatemala

1960

Inici de la guerra de Guatemala

1996

Signatura dels acords de pau

17 MILIONS D'HABITANTS

5.400

persones migrades de Guatemala resideixen a l'Estat espanyol, segons dades de l'INE

1,3 milions

de les persones migrades de Guatemala resideixen als Estats Units

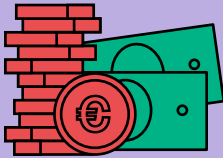
27

conflictes socioambientals segons l'Atles de Justícia Ambiental

0,1 %

de les migrants residents a l'Estat espanyol són d'origen guatemalenc

220 M€

d'inversió de les empreses espanyoles a Guatemala entre 2014 i 2018

48,3*

Coeficient de Gini: Guatemala ocupa el lloc número 20 amb més desigualtat social

2006

Creació de la Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala (CICIG)

2016

Jimmy Morales guanya la presidència

2019

La CICIG és anul·lada

*0 seria la perfecta igualtat i 100 la màxima desigualtat

Guatemala firmava els acords de pau entre la guerrilla i el govern d'Alvaro Arzú l'any 1996 per posar fi a una guerra que deixava més de 250.000 persones mortes i desaparegudes. Vint-i-tres anys després, la pau no es pot dir que hagi arribat mai. Amb gairebé la meitat de la població indígena i rural, la situació als territoris reflecteix alts nivells de desigualtat i exclusió, que són afrontats des de les comunitats amb importants processos de resistència. Tretze anys després de la seva creació l'any 2006, la Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala –organisme que es dedicà a assenyalar les estructures de criminalitat organitzada, la corrupció estatal i les deficiències del sistema de justícia; herències del conflicte armat– va ser desmantellada per l'expresident Jimmy Morales.

Denunciar i fer visibles la vulneració sistemàtica de drets humans en el marc de la instal·lació de projectes extractivistes i la situació de complicitat entre el govern i les multinacionals per espoliar territoris va obligar Yolanda Oquelí a sortir del país. Estava en risc la seva vida i la de la seva família. Havia esquivat la mort tot i que no la bala que va penetrar el seu cos i segueix albergada prop de la columna vertebral. Oquelí va néixer a San José del Golfo, al departament de la capital (Ciutat de Guatemala) d'un país amb gairebé la meitat de la població indígena, durant els anys vuitanta, en plena guerra. El conflicte armat va durar 36 anys i va deixar, segons la Comissió de la Veritat i la Reconciliació de Guatemala, 200.000 persones desaparegudes i 100.000 desplaçades. Tot i els acords de pau signats entre el govern de la República de Guatemala i la Unitat Revolucionària Nacional Guatemalenca (URNG) el 1996, el país no ha trobat mai una situació estable de pau territorial. Lluny d'això, des del punt de vista de diverses activistes pels drets humans consultades, Guatemala segueix en guerra.

AJUDAR A OBRIR ELS ULLS

“La magnitud de la corrupció del govern i de les empreses –lamentablement totes vinculades amb el crim organitzat– és molt gran, és tota una mateixa estructura”, assegura Yolanda Oquelí. Ella regentava una petita botiga de fertilitzants i adobs a San José del Golfo quan, sense avisar ni consultar-ho, va arribar la notícia que una gran mina s’instal·laria al territori. La multinacional canadenca Radius Gold Inc. es disposava a instal·lar a San José del Golfo i a San Pedro Ayampuc, dos pobles a vint quilòmetres de distància de la capital, el projecte miner d’extracció d’or i plata El Tambor Progreso VII Derivada. L’any 2009 va agafar embranzida el procés de lluita comunitària. “Jo de seguida m’hi vaig involucrar. Vaig veure la necessitat de començar a conscienciar les comunitats i explicar què se’ns aproximava, amb els pros i els contres –que són més contres que pros–, i vam informar totes les comunitats. Això va fer que la resistència fos tan forta: la informació”, explica l’activista.

Segons l’Atlas de Justícia Ambiental, l’àrea del projecte miner El Tambor era de 20 km², la inversió seria de 33,7 milions de dòlars estatunidencs i afectaria negativament de manera directa almenys 4.000 veïnes de la regió, bona part d’elles del poble maia kaqtxikel. “Desgraciadament, és un dels molts projectes al nostre país. Quan veus el mapa de les llicències que estan en etapa d’exploració i d’explotació et quedes impactada perquè ja no hi ha més territori per arrasar. Els governs entreguen els nostres territoris sense consultar-ho”, assegura l’activista. Aquesta era la principal demanda del col·lectiu: poder fer una consulta prèvia que preguntés a les comunitats locals si estaven d’acord amb la instal·lació de la mina tal com estipula el conveni 169 de l’OIT ratificat per Guatemala

l'any 1996. El 2017, segons el Ministeri d'Energia i Mines de Guatemala, al país hi havia 307 llicències entregades, 270 per explotar i 37 per explorar, i 599 sol·licituds en tràmit. La dinàmica que han demostrat els successius governs guatemalencs és de nul·la voluntat política per aplicar el conveni 169. “L’arrel de tota la problemàtica és que mai es fan els processos de consulta pertinents”, denuncia Oquelí.

QUAN NI LA LLEI NI LA NO-VIOLÈNCIA SÓN GARANTIA

La lluita a San José del Golfo es va intensificar i Yolanda Oquelí aviat va situar-se com una de les portaveus del procés de resistència a la mina de Radius Gold Inc. “No era només que s’emportarien l’or sinó que contaminarien les aigües i destruirien els boscos. Per mi això és el més dolorós”, expressa Oquelí. “Justament en aquesta àrea és on comença el corredor sec del país i és on ja plou poc, així que havíem de defensar els nostres aquífers, les nostres muntanyes”, segueix. Des del març de 2012, les comunitats afectades –amb un ampli suport popular– van instal·lar la resistència pacífica de La Puya, un campament que bloquejava l’entrada de camions i maquinària a la mina. Coneixien el cas d’altres processos de resistència contra l’extractivisme i “havíem vist com criminalitzaven les lluites. Per això la nostra buscava ser exclusivament no-violenta, pacífica, i tan sols exigir els nostres drets”, explica la líderessa guatemalenca. Així i tot, de seguida van arribar la repressió, la criminalització i la persecució de tot el moviment.

*Yolanda
Oquelí*

En l’àmbit personal, les amenaces van arribar primer via telefònica. Després arribaren també les citacions judicials. “Jo estic criminalitzada, no puc comptar les demandes que tinc en contra meva; així que la lluita pacífica no dona cap garantia, això ho hem pogut comprovar”, es lamenta Oquelí: “No tenia clara la magnitud de com de podrit està tot”. A la persecució judicial va seguir la persecució física. El 13 de juny de 2012, dos homes en moto van disparar Yolanda Oquelí i una de les bales va entrar al seu cos. Tot i que per gran sort va sobreviure, “encara tinc una bala a mig mil·límetre de la columna que em causa molts dolors però que no poden extreure perquè corro el risc de quedar paraplègica. Però cap bala podria treure la meva consciència”, assegura.

Encara ningú ha pagat cap pena per l’agressió contra Oquelí. El nivell d’impunitat de la persecució de lideresses socials és extrem en un país on la violència està altament normalitzada. Segons un estudi del diari guatemalenc *Plaza Pública*, al país maia hi ha 4 armes per cada 100 habitants i, en els últims deu anys, entre el 70% i el 80% de les morts violentes s’han executat amb arma de foc. El mateix estudi també denuncia que, l’octubre de 2018, hi havia gairebé 24.000 agents de seguretat privada registrats al Ministeri de Governació, 36.000 agents de Policia

Nacional Civil i que el nombre de persones que treballen en la seguretat privada de manera il·legal podria arribar a les 200.000. Les empreses, juntament amb les estructures de narcotràfic i crim organitzat, que hi ha darrere de la instal·lació d'aquesta violència al país entren i surten de l'escena segons els seus interessos.

“Curiosament, després del primer atemptat contra la meua vida, l'empresa va canviar de nom”. A finals de 2013, sense expressar-ne els motius, la multinacional canadenca va decidir retirar-se d'aquesta iniciativa que s'havia convertit en una problemàtica: Radius Gold Inc. va vendre les seves participacions del projecte El Tambor a la multinacional estatunidenca Kappes Cassiday & Associates (KCA), que té la seu a l'estat de Nevada. La seva subsidiària local guatemalenca, Exploraciones Mineras de Guatemala (Exmingua), és l'empresa que seguiria reprimint i perseguint –ara de manera sanguinària– la resistència que la comunitat oposava contra la lògica extractivista.

El juliol de 2013 va ser assassinat per l'esquena l'activista de la resistència pacífica de La Puya Santos Fidel Ajau. Dos mesos després, un grup paramilitar –presumptament coordinat amb la Policia Nacional Civil– va perpetuar la massacre d'onze membres de la comunitat kaqtxikel de San José Nacahuil que també participaven del moviment de resistència contra la mina El Tambor. Disset persones més van quedar ferides, entre elles diversos infants.

La justícia neoliberal

A Guatemala impera, en termes de mercat, el tractat de lliure comerç entre la República Dominicana, l'Amèrica Central i els Estats Units: el DR-CAFTA (per les sigles en anglès). Com tots els tractats de lliure comerç, aquest acord estableix els seus propis mecanismes per resoldre possibles conflictes; teòricament només entre estats i, només en casos d'extrem desacord, entre estats i empreses. A l'hora de la pràctica, a través dels tractats de lliure comerç s'han creat sistemes de justícia paral·lels als sistemes nacionals i supranacionals, espais d'arbitratge que col·loquen a la mateixa alçada estats nació i empreses multinacionals i inversors internacionals.

El Centre Internacional d'Arranjament de Diferències Relatives a Inversions (CIADI), una institució del Banc Mundial amb seu a Washington DC, és l'espai d'arbitratge internacional encarregat de tramitar la demanda que Kappes, Cassidy & Associates (KCA) ha interposat contra Guatemala per aturar el projecte miner El Tambor de San José del Golfo i San Pedro Ayampuc. La multinacional estatunidenca reclama al govern de Jimmy Morales una indemnització per valor de 300 milions de dòlars.

VICTÒRIES AMARGUES

Si la persecució era tan intensa, era perquè la lluita incidia on feia més mal: “Jo em meravellava quan els experts ens deien quants milions de dòlars havien perdut quan portàvem 21 mesos de lluita”, explica Yolanda Ouelí. L’any 2015, la resistència de La Puya recollia els seus fruits: la Cort Suprema de Justícia va cancel·lar la llicència d’explotació per inviabilitat. Els motius eren diversos i desautoritzaven l’estudi d’impacte ambiental presentat en un inici. “La comunitat més propera al projecte estava a 350 metres; per tant, el risc era molt alt. Els nivells d’arseni de la comunitat eren més elevats del permès. I, a més, en aquella àrea del país on hi ha la mina, hi ha una falla geològica que creua Guatemala i que és la que ha provocat els últims terratrèmols”, enumera Ouelí.

Però, d’un cas concret i una lluita local, l’activista va passar a ser crítica amb la realitat estructural del país i del model econòmic global, i va organitzar-se a nivells més amplis: “El plantejament i el qüestionament que jo sempre col·locava davant del govern van fer que passés a participar en altres lluites”. Si la seva lluita havia sigut contra empreses dels Estats Units i el Canadà, quan la van convidar a conèixer altres processos de resistència va començar a topar-se amb l’empremta d’empreses espanyoles. “Vèiem que totes tenen relació i que totes actuen amb una impunitat impressionant”, denuncia. La lluita contra els monocultius extensius de la regió d’Izabal promoguts per la multinacional espanyola Repsol o el projecte hidroelèctric Hidro San Luis de l’empresa Cinco M S.A., al departament de Huehuetenango, són algunes de les lluites a les quals Yolanda Ouelí va donar més suport.

Efectivament, a Guatemala s’han aconseguit aturar diversos projectes extractivistes gràcies a la lluita pel territori de les comunitats, però aquestes victòries han costat vides i llibertats, i els processos de lluita han creat fractures socials dels teixits comunitaris que sempre queden invisibilitzades. Segons la Unitat de Protecció a Defensores i Defensors de Drets Humans de Guatemala (UDEFEUGA), entre 2015 i 2018 van ser assassinades 51 defensores de drets humans i 1.641 van ser agredides. UDEFEUGA també denuncia que l’any 2019 el model extractivista ha assassinat 15 persones i n’ha agredit 462. A més, almenys 312 lideresses han sigut víctimes de criminalització per la seva tasca de defensa del territori. “És increïble, però, quan hi ha una cara visible que atempta contra una empresa en concret, totes es posen d’acord per silenciar-nos”, denuncia Ouelí.

AJORNAR L’EXILI

Yolanda Ouelí assegura: “L’atemptat em va canviar la vida, però vaig voler seguir perquè creia que era important haver-ne sortit viva; era una responsabilitat que tenia”. Ella, que sempre havia pensat que “gos que borda no mossega” i que les amenaces eren només un mecanisme per

L'empremta de les empreses espanyoles

“En tota l'àrea nord-occidental de Guatemala és on s'han perpetrat més massacres i on hi ha més megaprojectes, durant el conflicte armat i fins a l'actualitat”, denuncia Ana G. Aupi, comunicadora popular espanyola-guatemalenca. “Allà s'ha donat la resistència més significativa dels últims anys contra un projecte hidroelèctric”, segueix. Es refereix a la regió de Santa Cruz de Barillas, on les comunitats indígenes maies van aconseguir frenar l'any 2016 el projecte hidroelèctric que volia instal·lar al riu Q'am B'alam l'empresa espanyola Hidralia Energia, propietat del gallec Luis Castro Valdivia. Andrés Francisco Miguel i Pedro Miguel Mateo van ser assassinats per oposar-se a la presència d'Hidralia al seu territori. Tal com analitza Ana G. Aupi, “el que va haver-hi és un assaig de penetració transnacional. Allà es va fer la prova i després es va expandir per tot el país”. Tot i que Hidralia se n'ha anat del territori, “el mal no se'n va. És com la guerra, que es queda”. També és espanyola l'empresa ACS, responsable del projecte hidroelèctric Renace i de la destrucció del riu Cahabón –que dona vida a 29.000 indígenes kektxí de l'Alta Verapaz. Darrere del desastre, un dels homes que més poder concentra a l'Estat espanyol i a l'Amèrica Central: Florentino Pérez. La lideressa social maia quitéx també refugiada a l'Estat espanyol, Lolita Chávez, ha denunciat incansablement que el president del Reial Madrid “està matant la gent de Guatemala”. El navilier Ángel Pérez-Maura és un altre dels empresaris espanyols menyspreats a Guatemala. L'Estat guatemalenc fa anys que exigeix la seva extradició per poder jutjar-lo per un cas de corrupció en el qual se l'acusa d'haver subornat alts funcionaris per aconseguir l'adjudicació de la infraestructura de Puerto Quetzal.

construir por, va haver de canviar de dinàmiques. La Cort Interamericana de Drets Humans li va assignar mesures cautelars amb un esquema de seguretat: “Anava sempre amb policies armats, però ja no podia sortir amb els meus fills al carrer”, recorda trista. Ja no la convidaven a casa d’amics o familiars ni a festes d’aniversari pel risc que duia incorporat. El pitjor, segons l’activista, és que llavors no era del tot conscient de tot el que estava perdent, “de les fissures socials, que fan molt mal”, perquè seguia ocupada amb la lluita.

I és que, tot i l’amarga victòria, la resistència pacífica de La Puya seguia i segueix activa fins avui: “Hi ha grups comunitaris que tenen cura del campament les 24 hores, “perquè cancel·lar la llicència no és garantia que l’empresa no segueixi treballant”, explica l’activista. De la mateixa manera que abans d’aconseguir fraudulentament la llicència d’explotació Radius Gold Inc. ja havia excavat un túnel, “se sap que encara hi ha personal treballant dins la mina. El que s’ha aconseguit és que caiguin en la il·legalitat”, confessa Oquelí.

El punt d’inflexió va ser el dia en què, després d’una trucada amb una amenaça de mort, el seu fill li va dir: “Mama, marxem perquè ens mataran”. Per ella es feia molt difícil la idea de deixar enrere Guatemala sense saber quan hi podria retornar i acomiadar-se de la seva mare, en aquell moment de 84 anys, perquè potser era “dir-li adéu per sempre”, explica, trista, la lideressa comunitària. A través d’un programa d’Amnistia Internacional, Yolanda Oquelí va sortir del seu país en direcció a l’Estat espanyol, juntament amb la seva família, el gener de 2018.

La CICIG

Creada l'any 2006, la Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala (CICIG) va sorgir com a resposta a una situació política i social crítica que no havia millorat des de la signatura dels acords de pau de 1996. En comptes de ser desarticulades, les xarxes de poder instal·lades durant la guerra s'havien profunditzat i els processos d'impunitat pels crims del conflicte es consideraven desmesurats per diverses organitzacions socials nacionals i internacionals.

La CICIG es va configurar com un òrgan internacional de caràcter independent que sorgia d'un acord signat entre les Nacions Unides i el govern de Guatemala i que naixia amb l'objectiu d'investigar els delictes dels "cossos il·legals i els aparells clandestins de seguretat", segons la mateixa CICIG, alhora que d'enfortir el sistema de justícia. La societat civil organitzada va ser la que va manifestar la necessitat de crear un espai de lluita contra la impunitat d'aquestes característiques.

Després de comptar amb diversos comissionats compromesos, a partir del 2014 la responsabilitat de la CICIG va estar en mans del jurista colombià Ivan Velásquez, reconegut al seu país per la persecució inèdita del paramilitarisme i el famós escàndol de la parapolítica a inicis de la dècada dels 2000. El colombià va convertir-se en una figura molt incòmoda per al govern guatemalenc per aixecar el vel de molts processos d'impunitat que aviat van apuntar a les altes esferes. L'any 2017 va arribar el primer intent d'esborrar Velásquez del mapa: l'actual

president, Jimmy Morales, va intentar expulsar-lo del país després de declarar-lo “persona non grata”, però la Cort de Constitucionalitat ho va evitar.

Desaparicions forçades, tortures i altres qüestions rellevants en matèria de drets humans que en altres països de l'Amèrica Central i l'Amèrica del Sud són gairebé intocables començaven a ser indagades a Guatemala des d'una política d'investigació criminal estratègica. La CICIG s'havia convertit en un paradigma contra la impunitat, un cas únic a l'Amèrica Llatina. Quan es començaren a presentar casos que implicaven la mateixa presidència del país, la comissió internacional es va convertir en intolerable. El 31 d'agost de 2018, el president Jimmy Morales anunciava unilateralment la no renovació del mandat de la CICIG, que va venir seguida d'un desmantellament accelerat i ple d'irregularitats de la comissió que lluitava contra la impunitat.

Membres de la resistència pacífica de La Puya protesten contra el govern d'Otto Pérez Molina, president fins el 2015

Per saber-ne més

La resistència pacífica La Puya,
projecte miner El Tambor, Guatemala (EJAtlas)
<http://ves.cat/erDp>

Informe 2017 “Por el derecho a defender los derechos” (UDEFEQUA)
<http://ves.cat/erDq>

“Florentino Pérez roba un río en Guatemala” (*El Salto*)
<http://ves.cat/erDr>

“Empresas españolas hacen negocios en tierras indígenas de Guatemala” (*Público*)
<http://ves.cat/erDs>

Hondures

2006

Manuel Zelaya
arriba a la
presidència amb
un gir progressista

2009

Cop d'estat contra Zelaya
que imposa un govern
de facto encapçalat per
Roberto Micheletti

9,5 MILIONS D'HABITANTS

+ 100.000

hondurenys han migrat a l'Estat espanyol
des dels anys noranta

1 milió

d'hondurenys (11% de la població)
resideix als Estats Units

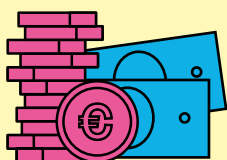
20

conflictes socioambientals
segons l'Atles de Justícia Ambiental

1,7 %

de les migrants residents a l'Estat espanyol
són d'origen hondureny

10 M€

d'inversió de les empreses
espanyoles entre 2016 i 2017

50,5*

Coefficient de Gini: Honduras ocupa el lloc
número 8 amb més desigualtat social

2013

S'aproven la nova llei
de mineria i la llei de les
ZEDE (zones d'ocupació
i desenvolupament
econòmic), amb
l'atorgament massiu
de territoris al capital
transnacional

2017

Frau electoral per
part de l'actual
president, Juan
Orlando Hernández,
i mobilitzacions

2018

Es massifiquen
les caravanes
migrants
d'hondurenys
cap als Estats
Units

*0 seria la perfecta igualtat i 100 la màxima desigualtat

Deu anys després del cop d'estat contra Manuel Zelaya, Hondures viu immersa en una situació d'emergència social. Els alts índexs de violència, de desigualtat i d'inseguretat han portat més d'un milió de persones a fugir del país en els últims anys. La militarització dels territoris, la judicialització de l'activisme i la repressió social exhibeixen la realitat d'un estat que, més que fallit, es mostra funcional a un model econòmic neoliberal que ha portat moltes comunitats a desplaçar-se també internament. L'any 2018, l'Estat espanyol va tramitar 2.410 sol·licituds d'asil de persones hondurenyes, de les quals només 10 van ser acceptades. A més, 3.690 van quedar pendents de tramitació.

Milthon Robles fa quinze anys que denuncia i investiga la situació política i social d'Hondures a través del periodisme. Inversions estrangeres en la instal·lació de projectes extractivistes, trames de prostitució infantil o irregularitats en els processos electorals han estat en el punt de mira de la seva tasca. Des de San Pedro Sula, segona ciutat més gran del país, ha visibilitzat a través de la ràdio situacions de vulneració dels drets humans. A inicis de la dècada dels 2000 donava veu i col·laborava amb diverses entitats de drets de la infància, feministes i de col·lectius LGTBI: "Aquí va ser quan vaig començar a ser incòmode". "Un dels grans problemes era, i és, que les transvestides són utilitzades per vendre droga, i no només són extorsionades pels *tratas* –executors del tràfic de persones– sinó també per la policia, que hi està molt involucrada. Ens vam trobar amb casos de transvestides que havien sigut violades o colpejades per policies", relata el periodista.

En aquella època, José Manuel Zelaya preparava la campanya per presentar-se a les eleccions presidencials de 2005 pel Partit Liberal. Governava Ricardo Maduro, del Partit Nacional, qui acabava de firmar un acord amb l'FMI per condonar un 60% del deute extern en el marc de l'anomenada Iniciativa pels Països Pobres Altament Endeutats (HIPC, per les sigles en anglès), creada pel G8. El 2005 guanyava les eleccions *Mel* Zelaya i aviat orquestrava un canvi de bàndol: l'any 2008, Hondures ingressava a l'Aliança Bolivariana per als Pobles de la Nostra Amèrica – Tractat de Comerç dels Pobles (ALBA), promoguda per Cuba i Veneçuela.

Gràcies a la tasca del moviment hondureny contra la mineria, Zelaya havia decretat una moratòria sobre noves concessions mineres i proposava un projecte de llei al Congrés que incloïa la prohibició de la mineria a cel obert i l'ús de cianur i mercuri, entre altres mesures. El president liberal planejava consultar al poble hondureny, a través d'un plebiscit, la possibilitat d'instal·lar una assemblea nacional constituent quan tot es va capgirar.

COP D'ESTAT A ZELAYA

Tot i que Robles havia estat denunciant "la inoperància i les polítiques de malbaratament" de Manuel Zelaya, quan el president va ser increpat mentre dormia, encanyonat per fusells de les forces armades i, després de passar per la base militar estatunidenca de Palmerola, expulsat del país – encara amb pijama –, el periodista no va callar. Segons Robles, el cop d'estat contra Zelaya va significar "una ruptura total de l'ordre constitucional. Va esclatar tot: les garanties socials, els drets humans, les llibertats". Si la lògica imperativa és que els grans mitjans de comunicació "sempre estan amb el govern de torn", com relata el periodista, el tractament i la cobertura que Milthon Robles va donar del cop d'estat el van portar a exiliar-se del seu país per primera vegada. Era l'any 2009 i Robles tenia

27 anys. Després de passar a Guatemala “vuit mesos, com en una presó”, va tornar a San Pedro Sula, “a tornar a començar”, recorda.

Segons Robles, “el gran problema al meu país no ve de la violència de les bandes, com volen mostrar; ve de molt enrere, de les inversions estrangeres, a les quals convé que el país estigui en caos. No és només per la situació geogràfica d'Hondures, que és envejable perquè té sortida al Carib i al Pacífic”, analitza, “sinó perquè interessa mantenir cega la població, que no s'adoni de què passa al seu voltant”. A qui interessa? “A les transnacionals, als Estats Units, a la Unió Europea... A les grans potències”. I per què? “Per explotar els recursos naturals”. El periodista va centrar part de les seves investigacions en les activitats mineres il·legals que explotaven antimoni, coltan i coure al departament del Yoro –que sovint són exportats a països com Hong Kong– o al tràfic il·legal de “fusta de color, que és de la més cara que hi ha al mercat i que sol venir cap a Espanya, però és difícil saber a través de quines empreses”.

El 2010, Hondures arribava al rècord de ser el país sense una guerra oficial amb més violència del món. L'any 2015, feia rècord en una altra categoria: era el país on ser activista mediambiental o defensora del territori era més perillós. Malauradament, el rècord es traduïa en l'assassinat sistemàtic de lideresses socials i comunitàries com Berta Cáceres, lideressa del poble indígena lenca i guanyadora del Premi Goldman del Medi Ambient que va ser assassinada el 3 de març de 2016.

Milthon Robles

FREC A FREC AMB LA VIDA

Feia anys que Milthon Robles investigava les trames d'extorsions que cada vegada afectaven un sector més ampli de la població hondurenys. L'ultraconservador Juan Orlando Hernández ja era president quan, pels volts del 2015, la violència ja afectava les amistats i la família de Robles. Ell, però, no dona tot el protagonisme a les impopulars bandes criminals: “Les bandes cobren les extorsions però, en l'estructura jeràrquica d'aquestes organitzacions, els que en realitat acaben cobrant són la policia, l'exèrcit, diputades, empresaris, multinacionals, pastors evangèlics, etc. Les bandes són la cara visible, les víctimes del sistema”. Aquest plantejament gairebé li va costar la vida. Tornaren les amenaces i un estat psíquic de nervis i desesperació. “Però les amenaces no venien a través de les bandes. De fet, gràcies a dos exmembres d'una banda que coneixia, vaig poder posar-me en alerta per protegir-me. Em van dir que anés amb compte i que deixés el que estava fent, que tampoc serviria per a res. I em van dir que era gent de la policia la que em volia matar”, assegura el reporter.

El 19 de setembre de 2016, Milthon Robles va ser increpat mentre caminava pel carrer per homes que el van amenaçar amb una pistola, li van tapar el cap i el van fer pujar a un cotxe. Va reconèixer la veu d'un

dels homes: “Era un policia que vivia en una colònia que es diu El Roble i va ser el que em va amenaçar amb la pistola i el que més discutia amb mi”, recorda. Vuit hores de batalla psicològica de les quals el periodista va sortir viu però en un estat ja molt alterat d’angoixa. “Que et fotin un tret i et matin, doncs ja està, però el patiment que et colpegin o que et deixin invàlid sí que és terrible”, comparteix Robles. Aquest va ser l’últim gran ensurt després de diversos intents d’assassinat –per atropellament o amb trets pel carrer– patits en diferents ocasions a San Pedro Sula. De seguida es va activar el mecanisme de protecció institucional i, després d’estar quatre dies tancat a casa, el van traslladar cap a la capital del país, Tegucigalpa.

PROTEGIT PELS SEUS BOTXINS

El Mecanisme de Protecció per a les i els Defensors de Drets Humans, Periodistes, Comunicadors Socials i Operadors de Justícia és l’òrgan de l’Estat hondureny encarregat de gestionar les sol·licituds de protecció que rep des de la societat civil. A les seves mans, Robles no se sentia gaire més segur: “El Mecanisme m’oferia protecció policial, a la qual em vaig negar rotundament perquè com pots acceptar que t’acompanyin els mateixos que et persegueixen?”. Va acollir-se a altres possibilitats de protecció del mateix Mecanisme mentre, conjuntament amb ONG i organitzacions de la societat civil com el Comitè per la Llibertat de l’Expressió, trobaven una manera de sortir del país. Va passar aproximadament tres mesos a Tegucigalpa. Els que el perseguen l’havien localitzat de nou allà

Bandes i narcotràfic

L'antropòloga Gabriela Poblet investiga des de fa anys els processos migratoris de persones d'Hondures i El Salvador. Ella assegura que la violència de les bandes està cada vegada més present “als relats de persones d'Hondures” migrades i refugiades a l'Estat espanyol.

“Les bandes són allò més visible però, per descomptat, hi ha tot un entramat darrere. Et cobren l'impost però no saps cap on va”, assegura la investigadora d'origen argentí, “s'assemblen cada vegada més a una màfia”. Per entendre el seu auge a Mesoamèrica en les últimes dècades, és necessari entendre la lògica geoestratègica regional.

“En essència, darrere hi ha un interès pel narcotràfic. L'Amèrica Central ha estat en un conflicte permanent i inestable durant un segle i mig. A mesura que les bandes comencen a créixer, van proveint-se cada vegada més del negoci del narcotràfic i, no ho oblidem mai, el de persones. Cada vegada hi ha més investigacions precises, per exemple, sobre les bandes que operen en les zones de la frontera entre Guatemala i Mèxic, on es donen desplaçaments de comunitats camperoles per fer passar nous corredors de tràfic de drogues i de persones. Sens dubte, tenint Colòmbia a sota i els Estats Units a sobre, el de droga és el més comú, hi estan condemnats”, explica Poblet.

Sincera i amb un to pessimista, l'antropòloga afegeix que, per ella, “Hondures té un punt de surrealista, de descarat: no és un estat, és una cosa extremadament clientelar, feudal, corrupta. Pràcticament no hi ha institucions públiques, està tot mesclat i les bandes ho han anat controlant tot”.

on el Mecanisme l'havia allotjat: tornava a rebre amenaces per via telefònica i, “quan ho denunciava al Mecanisme, no feien res”, es queixa. “Des de la meva experiència, el Mecanisme no funciona. Però jo no tenia una altra opció”, es lamenta Robles.

Finalment, la via i el mitjà de finançament per exiliar-se d'Hondures es van aconseguir gràcies a la solidaritat de diversos actors: en bona part, a la intermediació de Dina Meza, periodista i defensora dels drets humans hondurenya fundadora del centre hondureny del PEN Internacional, associació defensora de la llibertat d'expressió que connecta escriptores a escala global. Freedom House, ONG d'origen estatunidenc, va posar els recursos econòmics per un vol cap a Madrid. Reporters Sense Fronteres va emetre la documentació necessària perquè l'Estat espanyol li pogués tramitar la residència temporal de circumstàncies excepcionals per raons humanitàries. “Però ells no et treuen del país, ells t'ajuden en coses puntuals i tu et busques la vida”. Milthon Robles va aconseguir pujar a un avió rumb a Madrid l'11 de desembre de 2016.

Carol Murcia

FUGIR DE LA TRANSFÒBIA

“El col·lectiu transsexual som invisibles a Hondures”. Carol Murcia, dona transsexual hondurenya, és sobrevivent d'un país amb una cultura masclista i transfòbica on en els últims deu anys han sigut assassinades almenys 325 persones de la comunitat LGTBI pel fet de ser-ho. També a la ciutat de San Pedro Sula, Murcia treballava com a educadora amb el Col·lectiu Unitat Color Rosa, una organització per la defensa dels drets de les persones transsexuals finançada sobretot per organitzacions internacionals, “perquè el govern mai ens ha donat suport”, denuncia l'activista. “Al meu país no tenia cap reconeixement com a dona trans: allà ets transvestit i ja està”, segueix.

A Hondures, els diferents tipus de violència –masclista, racista, classista– es creuen amb les múltiples violències que hi ha tant a les zones urbanes com a les rurals. Després que el seu pare les abandonés quan ella tenia nou anys, a Carol Murcia, les seves germanes i la seva mare els va tocar sortir del seu barri degut a la intimidació de la Mara MS que hi regnava. “La casa on la meva mare ens havia criat, on vam passar gana, malalties i pobresa, membres de la banda ens van dir que teníem 24 hores per marxar, amb pistola i tot”, relata l'activista.

Deu anys després, quan Murcia va tenir el valor i va decidir fer la “transició cap al que jo realment era, una dona”, va perdre automàticament la seva feina com a supervisora d'una fàbrica tèxtil. Com a noi, fill d'una família monoparental de baixos recursos econòmics, havia tingut diverses feines de cara al públic que a partir del moment de la seva transició van passar a ser inaccessibles. Però “les dones trans hem de viure

d'alguna cosa, també mengem", afirma, realista, Carol Murcia, "i jo exercia la prostitució". Els carrers del barri de Suyapa van ser el seu espai de treball durant quatre llargs anys.

SEGAR VIDES AMB TOTAL IMPUNITAT

L'any 2018, l'índex de violència era de 40 assassinats per cada 100.000 habitants. La prostitució als carrers exercida des d'un cos discriminat i incomprès implica, en un país violent com Hondures, un risc molt alt. "De sobte arribaven grans cotxes, luxosos, abaixaven el vidre, treien l'arma i... A trets. Altres vegades ens tiraven pedres o petards, però jo he sigut testimoni de com mataben les meves companyes al carrer, a trets", denuncia l'activista LGTBI. No eren assassinats selectius, es tractava de transfòbia organitzada. En una ocasió, per negar-se a ballar sense remuneració davant d'un grapat d'homes, una de les seves amigues va ser assassinada amb 24 bales davant d'una càmera. Carol Murcia no és de les que es queda de braços plegats: va decidir denunciar, exigir les gravacions com a proves, però "la policia no em va ajudar. Són corruptes, ells deien que les transsexuals som unes pallasses de la societat, a la meua cara", denuncia Murcia.

La següent situació en la qual no es va quedar callada va ser la que li va costar l'exili. "Estava amb una amiga. De cop, un cotxe va estacionar al nostre costat, va baixar-ne un home i va disparar a la meua amiga al cap. Vaig pensar que també em mataria a mi, però va tornar cap al cotxe", relata. Murcia va gravar un vídeo del cotxe i la matrícula d'aquest home i va procedir, de nou, a fer una denúncia. Aquesta vegada sí, l'home,

Les manifestacions estudiantils en contra del frau de 2017 van ser durament reprimides per la policia hondureña i van deixar diversos morts i ferits

guardia de seguretat client de la seva amiga, va ser capturat per la policia l'endemà al matí. Amb aquest, Murcia ja acumulava una sèrie de subjectes que podien pretendre atemptar contra la seva vida per defensar els drets del col·lectiu transsexual. La mateixa policia i el Col·lectiu Unitat Color Rosa van recomanar-li sortir del país. “Jo ja tenia un informe policial propi perquè havia denunciat moltes vegades i això em va ajudar”, explica.

El mecanisme de protecció de l'Estat hondureny que va fer servir el periodista Milthon Robles i que teòricament hauria de protegir totes les defensores dels drets humans no s'ha aplicat mai, segons Carol Murcia, amb membres del col·lectiu LGTBI. “És un mecanisme amb doble moral”, afirma l'activista. “Fins que no vaig arribar a Espanya no em vaig adonar que a Hondures hi ha tantes defensores dels drets humans. Jo no les vaig veure mai en les nostres lluites”, denuncia. Segons ella, a Hondures fa falta unitat entre les diferents lluites populars i socials. El col·lectiu transsexual, sobretot per desconeixement, encara està molt discriminat per la resta de sectors. A través d'un programa especial per sol·licitar asil per dones trans en perill de mort, Carol Murcia va sortir d'Hondures el setembre de 2016.

D'ESTUDIANT DE QUÍMICA A L'EXILI

Quan Nery Gómez va acceptar finalment que havia de fugir d'Hondures perquè la seva vida s'aguantava per un fil, no s'ho va pensar ni un segon en buscar la manera de fer-ho a través de les xarxes de solidaritat locals i internacionals. “Jo no vaig optar pel mecanisme de protecció perquè és un mecanisme institucional i Hondures és un estat fallit”, assegura el jove. A inicis de l'any 2017, Gómez estudiava la carrera de química i farmàcia alhora que la de dret a la Universitat Nacional Autònoma d'Hon-

dures, a Tegucigalpa. Era un dels membres més actius del Moviment Estudiantil Universitari (MEU); la seva vida girava entorn de l'estudi i la militància. Fins ara, una de les tasques centrals del MEU és la lluita contra la privatització de l'educació pública, però, a més, “tenim una visió de transcendir els murs de l'acadèmia per denunciar que la majoria de la població a Hondures no pot estudiar per més que l'educació sigui un dret fonamental”, explica l'activista.

El posicionament del MEU és que “la universitat ha d'estar vinculada necessàriament amb els pobles indígenes i garífunes, i per això sempre treballàvem conjuntament amb el Consell Cívic d'Organitzacions Populars i Indígenes d'Hondures (COPINH), on lluitàvem amb la nostra companya Berta Cáceres, i amb l'Organització Fraternal Negra d'Hondures (OFRANEH), amb la Míriam Miranda”, assegura Gómez. “La universitat té una responsabilitat davant d'una situació en què el govern està atorgant concessions a multinacionals: conscienciar sobre el sistema extractivista que està creant desplaçaments interns al nostre país, que està espoliant les comunitats ancestrals dels seus territoris”, afirma l'estudiant. Segons ell, el president hondureny Juan Orlando Hernández “no mana a Hondures; manen aquests poders fàctics que són unes poques famílies, com la Facussé, a les quals el govern entrega les concessions que volen”.

Nery Gómez parla amb emoció de l'època en què el MEU va donar suport des de la capital a la campanya que Berta Cáceres va liderar en contra del projecte hidroelèctric Agua Zarca de l'empresa Desa per salvar el riu Gualcarque, sagrat per la comunitat lenca, i que li va costar la vida. A Míriam Miranda, lideressa garífuna, companya de lluita de Cáceres i sobrevivent de múltiples atemptats, la considera una “gran mestra”.

*Nery
Gómez*

LES PROTESTES CONTRA EL FRAU DE 2017

L'atac amb gasos lacrimògens i la violència policial sempre havien estat la resposta automàtica a qualsevol mobilització estudiantil pels carrers de la capital hondurenya, però, a finals de 2017, la repressió va saltar a un altre nivell. El 26 de novembre de 2017, el recompte dels resultats de les eleccions presidencials va reproduir una seqüència que s'ha repetit a diferents països llatinoamericans durant l'última dècada: un canvi de tendència dràstica en l'escrutini dels resultats després d'una apagada informativa. “Per art de màgia, el sistema de monitoratge va parar i, quan es va reprendre, ja guanyava l'extrema dreta”, relata Nery Gómez. L'operació va donar pas a la reelecció d'Hernández, acusat en diverses ocasions de corrupció i de tenir vincles amb el narcotràfic. Aquesta jornada electoral amb essència de frau i engany de seguida va portar bona part de la població al carrer i a l'acció directa, i Gómez no va ser dels que es va quedar a casa. Segons un informe de Coalició contra la Impunitat

d'Hondures, entre el 26 de novembre de 2017 i el 23 de gener de 2018, es va registrar 33 morts de manifestants i 3 d'agents policials.

“Nosaltres sabíem que la policia ja ens tenia fitxats”, explica Gómez. El 20 de gener es va convocar una gran vaga general indefinida que va paralitzar el país, el camp i la ciutat. A Tegucigalpa els enfrontaments entre manifestants i policia van ser sanguinaris. “Aquell dia jo actuava com a observador de drets humans, i la policia ens va perseguir, ens va disparar, amb bales. Em vaig refugiar en una casa particular però la policia hi va entrar i em van treure a la força”, segueix explicant. Al vídeo en què es veu com se l'enduen emmanillat, la policia ensenya constantment un còctel Molotov davant la cara de Nery Gómez. L'estudiant va ser traslladat a una comissaria, on va ser torturat físicament i psicològic.

Organismes de drets humans van aconseguir localitzar-lo l'endemà i van convocar els mitjans de comunicació. La primera intenció era acusar-lo de terrorisme contra l'Estat hondureny i tancar-lo en una presó de màxima seguretat, però la fiscal no en va ser capaç. No per ell, sinó per ella. Segons Nery Gómez, la fiscal va dir textualment: “Aquest noi no pot ser processat perquè ve molt colpejat i em ficaré en un problema”. Va ser posat en llibertat al cap de 24 hores.

EXILIO MORT

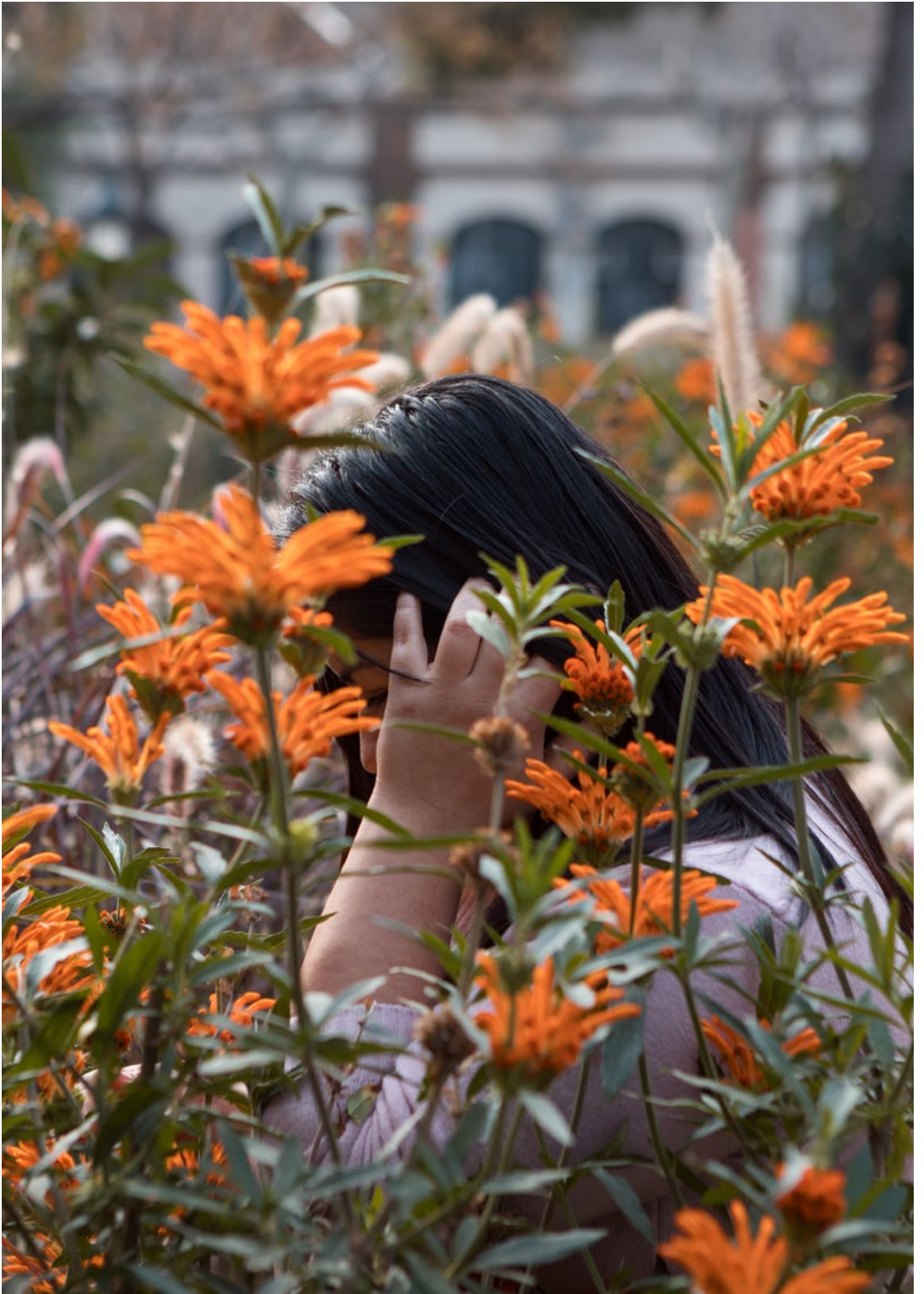
Pocs dies després, l'estudiant de química llegia la seva pròpia mort a les xarxes socials. “Que jo m'havia penjat per la depressió que tenia”, explica el jove. “Ja havia passat amb un altre manifestant a Choluteca; la policia l'havia penjat”, segueix. Gómez també arrossegava un estat psicològic alterat i la seva situació havia fet saltar les alarmes; diversos organismes internacionals en defensa dels drets humans, els amics i la família van insistir-li perquè marxés immediatament del país. “Jo no volia marxar, jo volia seguir lluitant amb el moviment, no podia deixar Hondures. Però molts amics em van dir que no em volien com a màrtir, que em volien viu. M'ho vaig pensar moltíssim, va ser molt, molt difícil sortir”.

Aquesta vegada, una de les persones claus per aconseguir la sortida de l'activista del moviment estudiantil va ser un periodista hondureny que estava refugiat a l'Estat espanyol: Milthon Robles. El 20 de setembre, tot i tenir una alerta migratòria –“per sort el nostre país és un caos, és nefast i negligent”–, Nery Gómez va aconseguir agafar un vol a San Pedro Sula en direcció a Madrid.

MARXAR PER DEFENSAR LA VIDA

El dia en què María Flores va sobreviure a un intent d'assassinat mentre sortia de la comunitat de Guapinol sola amb moto, el primer que va fer va ser trucar a la Xarxa Nacional de Defensores de Drets Humans a Hondures. “Em

María Flores

moria de por”, recorda la lideressa. La Xarxa de Defensores és un espai d'enfortiment i articulació entre dones defensores de diferents organitzacions i moviments socials a escala nacional. Mèxic, Nicaragua, Guatemala, El Salvador i Hondures en tenen una, i en altres països com Colòmbia s'està construint. Totes formen part de la Iniciativa Mesoamericana de Dones Defensores de Drets Humans, una plataforma que busca acompanyar la tasca de dones que defensen la vida i el territori des de la perspectiva de la protecció integral feminista. Es va crear l'any 2010 com a resposta a l'augment de la violència contra les defensores de drets humans a l'Amèrica Llatina.

María Flores havia pogut connectar amb la xarxa quan algunes de les seves activistes van anar a acompanyar el procés de lluita contra el projecte extractivista de mineria a cel obert que s'estava instal·lant, la comunitat de Guapinol. Flores havia participat en tallers, formacions i cercles de sanació no mixtos amb altres defensores del territori. Havia trobat en aquests espais el *acuerpamiento* que necessitava. “*Acuerpamiento* és quan et converteixes en part d'una família que no porta la teva sang, és cuidar-nos, no deixar ningú enrere. *Acuerpar* és lluitar l'una per l'altra, és el 'si ens toquen a una, ens toquen a totes' a la pràctica, com els nusos del rall –xarxa de pesca circular–, totes en un sol fil. És defensar amb l'ànima, amb tot”, confessa, inspirada, la lideressa.

LA INVASIÓ DE L'EXTRACTIVISME I LA Lògica NEOLIBERAL

Fa només un parell d'anys, Flores es concebia com una humil habitant de Guapinol, una comunitat de 3.000 habitants del municipi de Tocoa, al departament de Colón. “Teníem una vida corrent, tranquil·la, en comu-

La invasió de la palma africana

A Hondures hi ha prop de 200.000 hectàrees de monocultius de palma africana, mentre que cada any es perden unes 65.000 hectàrees de bosc a causa d'incendis forestals i tala il·legal. Bona part del territori que havia sigut bosc i ara és un extens monocultiu de palma africana és propietat de la Corporación Dinant, empresa de la poderosa família Facussé, també propietària de la minera Inversiones Los Pinares.

Ana Facussé i Lenir Pérez són els propietaris d'Inversiones Los Pinares, la multinacional amb bona part d'accionariat als Estats Units que buscava instal·lar aquest projecte miner al municipi de Tocoa. “Va canviar de nom perquè ja arrossegava demandes i havia de renovar la imatge”, assegura Flores: abans es deia EMCO Mining Company i va ser acusada de realitzar amenaces i intimidacions per obligar camperoles del departament d'Atlàntida a vendre les seves terres. La intenció de Pérez i Facussé en aquelles terres era la mateixa: engegar un projecte miner d'extracció d'òxid de ferro. Però la resposta de la comunitat també ho va ser: organitzar el rebuig. A Guapinol, Inversiones Los Pinares té la concessió, sense prèvia consulta a la població i sense un estudi d'impacte ambiental legítim, de 200 hectàrees que es troben dins del Parc Nacional Montaña de Botaderos, espai que el Congrés Nacional va declarar àrea protegida l'any 2012. Feta la llei, feta la trampa: a finals de 2013, quan Pérez i Facussé van posar la mirada en aquest territori, el Congrés Nacional va reduir la zona de reserva natural per entregar la concessió a l'empresa de manera legal. Quatre anys després, sense previ avís, la població de Guapinol es trobava amb la invasió sorpresa de Inversiones Los Pinares.

nitat. Llevar-nos, dedicar-nos als nostres fills, estar pendents de l'escola i treballar". Era perruquera i estilista en un petit negoci i vivia amb la seva família en una caseta del nucli urbà d'una regió principalment agrària.

Tot i que encara hi ha un cert nivell de sobirania alimentària, durant les últimes dècades, al departament de Colón, la vida productiva s'ha vist hegemonitzada pels monocultius extensius de palma africana en mans de terratinents. La lògica extractivista, però, planejava instal·lar-se en totes les seves formes. "L'any 2017 vam començar a veure que passaven avions amb ferros i material pesat cap a la muntanya i ningú sabia què era. L'any passat [2018], a l'abril, ja baixava aigua bruta pel nostre riu", recorda amb tristesa l'hondurenyà. La seva vida es va transformar completament en qüestió de pocs mesos quan va saber que el seu territori estava a punt de convertir-se en l'escenari d'una mina a cel obert per extreure òxid de ferro.

TASCA DE CONSCIÈNCIA COMUNITÀRIA

Entre veïns i veïnes "vam començar a esbrinar, a investigar, a buscar orientació. Èrem nous en això de lluitar", explica Flores. Per això van connectar amb els col·lectius que ja feien feina contra la lògica extractivista a la regió: la Coordinadora d'Organitzacions Populars de l'Aguán (COPA) i la Fundació San Alonso Rodríguez (FSAR). Ben aviat es va constituir el Comitè per la Defensa dels Béns Comuns i Públics de Guapinol i començaren "a fer concentracions i protestes, a demanar explicacions a la municipalitat, que al final era la responsable d'haver firmat la concessió", explica Flores. El Comitè exigia poder celebrar un *cabildo* obert –espai de participació política d'àmbit local i obert a tothom; un mecanisme que, herència de la colonització espanyola, sovint es manté com a eina eficaç de poder popular arreu de l'Amèrica Llatina– per declarar Tocoa municipi lliure de mineria. Aquest *cabildo* obert s'ha pogut realitzar i,

El campament organitzat per la comunitat de Guapinol va resistir durant gairebé tres mesos, fins al seu violent desallotjament

La lluita contra la mina d'òxid de ferro de Guapinol ha estat perseguida i criminalitzada

efectivament, ha assolit el seu objectiu dos anys després, però María Flores ho ha hagut de celebrar des de la distància.

Després d'acampar davant la municipalitat durant onze dies sense aconseguir un diàleg que tingués en compte les seves consideracions, el Comitè va decidir traslladar l'atenció directament cap a l'activitat de la multinacional. “De broma, el mateix governador ens va dir: ‘Jo no hi puc fer res, aneu i ocupeu la carretera de la mina’”, explica Flores amb un somriure juganer als llavis. Li van fer cas. La matinada de l'1 d'agost de 2018, la comunitat va instal·lar el Campament per la Vida en un espai estratègic que bloquejava la carretera per on entrava la maquinària i les treballadores cap a la mina d'Inversiones Los Pinares. “El que vam deixar clar als treballadors”, recorda la lideressa, “era que de maquinària no en passaria, que el poble s'hi oposava, que no teníem res en contra d'ells, que estàvem en contra de l'empresa i del govern”.

Quan arriba un projecte productiu extractivista de la mà d'una multinacional a una comunitat rural empobrida, en primer lloc sempre es busquen les estratègies de divisió interna per obrir-se pas entre les resistències locals a la iniciativa. La primera estratègia es construeix sobre una base que el mateix model ja té instal·lada a través de l'educació, els mitjans de comunicació i la cultura consumista de masses. Es tracta de buscar una de les vulnerabilitats de la majoria de comunitats: la lluita per la supervivència. “Aquests projectes porten feina per a una quantitat de persones i, és clar, aquest és un gran problema al nostre país, que no hi ha feina. La gent no viu, sinó que sobreviu”, denuncia María Flores. Als ulls de la majoria, el model de desenvolupament arriba amb un paquet llaminer: “Amb aquests projectes, molts entren en l'etapa de la il·lusió; hi ha feina i la paguen relativament bé. Se'ls pinta un panorama molt bonic –la moto, la

televisió– i s'oculta la destrucció, la contaminació, tot allò que, a la llarga, patirà la població de Guapinol i de més enllà”, explica la lideressa.

Les discrepàncies amb les treballadores van ser inevitables, però, tot i així, van sumar més les aliades i van seguir endavant amb l'ocupació. “Ens vam quedar allà i vam començar a rebre donacions d'alimentació; la gent posava el que tenia”, narra entusiasmada. La humil perruquera va agafar empena, va deixar moltes de les tasques individuals de banda per dedicar-se a aquesta missió col·lectiva. Gràcies a la Xarxa de Defensores, “durant l'època del campament, vaig participar en tallers i vaig anar adquirint coneixements per poder lluitar amb la informació necessària”, explica Flores. Ella, i sobretot dones de la comunitat, “el que fèiem era conscienciar la població, caminar per les comunitats del sector muntanya explicant els efectes que la mineria ens portaria: la destrucció massiva d'arbres centenaris, de les nostres muntanyes, de les nostres conques, de la nostra mare terra”. L'emoció l'omple sencera quan recorda aquells dies. “Una empresa va decidir proveir el campament d'aigua potable. La gent era conscient que estàvem en el nostre dret, que teníem tota la raó d'estar allà”, assevera.

PERSECUCIÓ, REPRESSIÓ I MILITARITZACIÓ

L'estratègia següent que l'empresa i les seves aliades aplicaran quan la comunitat s'enforteixi i no es deixi doblegar davant la temptació destructora és la criminalització i la construcció en l'imaginari col·lectiu d'un enemic intern. En general, comença per titllar les organitzacions contràries al projecte extractivista i les seves lideresses d'opositors del desenvolupament i del progrés de la comunitat. Més endavant, arriba el joc brut. Quan portaven un parell de setmanes acampades a l'entrada de la mina d'òxid de ferro, va començar una campanya de desprestigi contra els membres del campament: “Que les dones ens estaven prostituint, que els homes s'hi drogaven”, explica Flores. La maniobra següent va ser la por. “Aviat van començar les amenaces. L'empresa va contractar una companyia de seguretat per intimidar la nostra gent”. I la següent, imminent, la judicialització.

En una confabulació total entre empresa privada, Estat hondureny i poder judicial, la primera llista de persones perseguides legalment assenyalava divuit membres del Comitè per la Defensa dels Béns Comuns i Públics de Guapinol sobre les quals s'aplicava una ordre de cerca i captura pels delictes d'associació il·lícita, incendi agreujat i danys a la propietat privada i a l'Estat hondureny, entre d'altres. “A la llista hi havia sobretot líders, alguns de COPA, un de Càritas, el coordinador del Comitè, que era el més savi de nosaltres. Va ser un procés difícil, es van haver de desplaçar dins del país; ni nosaltres sabíem on eren”, explica la lideressa. A mesura que el ressò social, polític i mediàtic de la lluita de Guapinol ha crescut, la repressió

Govern espanyol, Lenir Pérez i l'aeroport de Palmerola

El 2016, Juan Orlando Hernández entregava el contracte milionari per construir i operar durant trenta anys el nou aeroport internacional de Palmerola de Tegucigalpa al Grup Emco, empresa constructora de Lenir Pérez. Es tracta d'un aeroport que ha albergat, des dels anys vuitanta, la base militar dels Estats Units més gran de l'Amèrica Central, on romanen sempre prop de 600 soldats i que va ser construïda per donar suport a la guerra contra les guerrilles comunistes centreamericanes. Bé, dels 163 milions de dòlars que la construcció de l'aeroport costarà, 53 són una "aportació" del govern espanyol a través del fons de conversió del deute. Una part d'aquesta aportació de l'Estat espanyol acabarà, de totes maneres, a les arques d'una empresa espanyola, CEMOSA S.A, amb seu a Màlaga, que treballa en el disseny de la infraestructura.

Diverses fonts d'aquesta recerca denuncien que investigar l'accionariat, el capital i les transaccions d'empreses com les de Facussé i Pérez és en una tasca complicada i perillosa. El sistema de registre mercantil d'Hondures és molt opac, la informació s'ha de sol·licitar de manera personal i es converteix en una missió arriscada, ja que és obligatori identificar-se per accedir-hi.

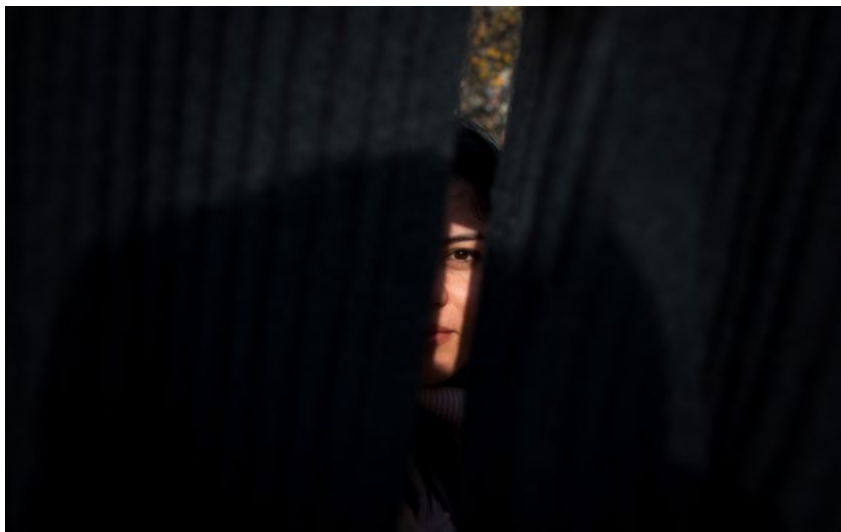
també ho ha fet. Més endavant, alguns d'aquests líders han acabat, sense tenir antecedents penals, en presons de màxima seguretat.

El 27 d'octubre de 2018, gairebé tres mesos després del seu inici, aproximadament mil militars i policies van efectuar un brutal desallotjament del Campament per la Vida de la comunitat de Guapinol. “El jutge executor, que va intentar negociar perquè sortíssim d'una forma pacífica, ens va donar una hora per sortir. No era suficient”, recorda encara afectada María Flores. “Nosaltres érem uns 400, contra 1.000. Va ser un desallotjament molt violent, una bomba lacrimògena rere l'altra. N'hi ha unes que piquen, d'altres t'ofeguen, d'altres t'estoven el cos. Tenen diferents efectes”, segueix la lideressa.

Quan l'empresa i els seus braços dins l'Estat van veure que, malgrat el desallotjament i la repressió judicial, la comunitat seguia sortint a protestar, a tallar la carretera i continuava insistint en la celebració d'un *cabildo* obert, van passar a l'estratègia següent: la militarització. En qüestió de mesos, la vida a Guapinol s'havia transformat per complet. “Abans era una lluita diària per tirar endavant, però sense amenaces, sense repressió. Ha sigut un canvi molt dur: de deixar que els teus fills anessin sols a qualsevol lloc dins la comunitat a veure-ho tot militaritzat, que passin cotxes desconeguts, que hi hagi controls a la carretera”, es lamenta la lideressa. I del vessant col·lectiu, on resideix sempre la major força, la persecució va ser redirigida de manera afilada cap a l'individual.

EL CARRERÓ SENSE SORTIDA

“Vaig començar a rebre trucades”, relata Flores. “Trucades que es tallaven, després em deien que volien parlar amb mi. Sentíem l'ull sobre nostre.

Sabien tot el que fèiem, ja teníem por”. Els interessos privats van intentar una última estratègia –que, afortunadament, poques vegades funciona– de descomposició de l’organització: la compra de les lideresses. “Se’m va apropar un treballador de l’empresa i em va dir que quin era el meu preu, que quants zeros necessitava per ‘deixar aquesta merda’, m’ho va dir així. Em volien subornar, comprar-me, perquè jo convencés la meua gent d’abandonar la lluita, que jo fes veure que aquests projectes porten desenvolupament”. Però amb María Flores no va funcionar. “Li vaig dir que jo en cap moment trairia la meua gent, perquè era el meu riu, era la meua comunitat”, assegura; resposta que neguitejaria més l’empresa de Lenir Pérez i Ana Facussé.

“Molesta la teua vida”. Aquest va ser el següent missatge que la lideressa de Guapinol va sentir a través del telèfon. Ja havia hagut d’activar el seu propi protocol de seguretat –canviar les seves rutes habituals, intentar no anar sola– quan, pocs dies després d’aquella trucada, “em van intentar expulsar de la carretera pavimentada quan anava amb la moto. Ja em seguien. Aleshores van intentar que perdés l’equilibri de la moto, però gràcies a déu no va passar res. Volien que semblés un accident”. Llavors, la lideressa comunitària ja no va veure cap altra sortida. “Tenia molta por... Jo no ho vaig dir al meu pare ni a la meua parella. Jo em moria sola. Quan ho vaig explicar bé a la Xarxa, elles em van dir: ‘No surtis de casa’. Ja no contestava trucades desconegudes i intentava conversar molt poc, el més bàsic”. La Xarxa va donar l’alerta.

A Tegucigalpa, una lideressa hondurenya que, víctima d’amenaçes i persecució, segueix al seu territori i de qui per tant preferim guardar l’anonimat, va gestionar, gràcies a tota una xarxa de col·lectius de dones connectades entre si, els recursos econòmics i humans per garantir la sortida del país de María Flores. Un d’aquests col·lectius és català: el Fons de Dones Calala va ajudar a finançar el bitllet d’avió. Flores, emocionada, confessa: “Jo no sé exactament com ho van fer però ho van fer tot per treure’m a temps”. Poc després “va començar la matança, van assassinar lideresses arreu del país”. “Estem lluitant contra un monstre molt gran. I el poble està sol”, assegura la lideressa comunitària.

Per saber-ne més

Documental *Pandillas: El origen del odio* (El Faro)

<http://ves.cat/erDt>

Informe “La defensa de la diversidad sexual
y los derechos humanos en Honduras”

(Voces Defensoras)

<http://ves.cat/erDu>

Vídeo de la detenció de Nery Gómez

(Teleceiba Internacional)

<http://ves.cat/erDv>

Informe de l'Observatori de Béns Naturals
i els Drets Humans 2017 (CEPRODEH)

<http://ves.cat/erDw>

Comunicat de la Coordinadora d'Organitzacions
Populars d'El Aguán al Moviment Mesoamericà
contra el Model Extractiu Miner (M4)

<http://ves.cat/erDx>

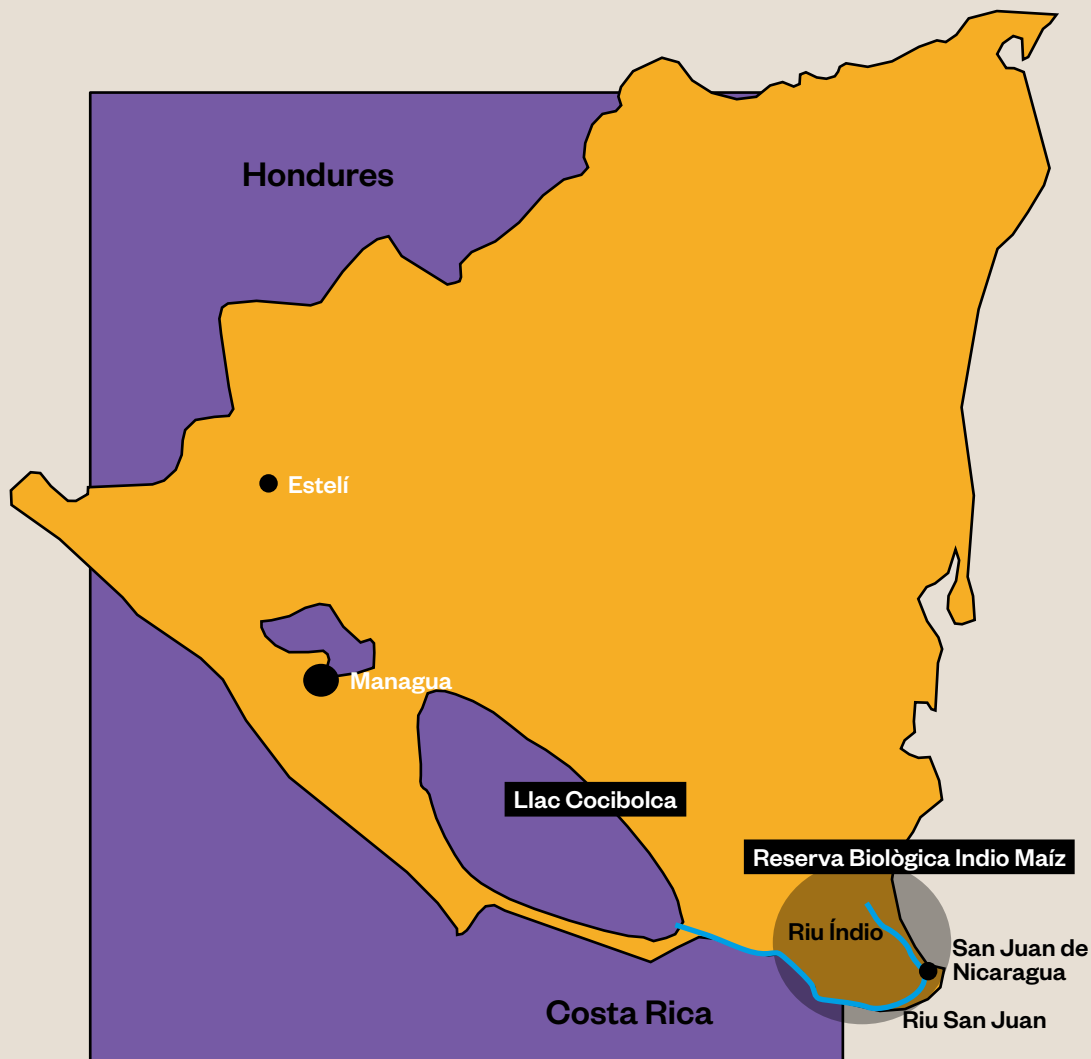
Criminalització i judicialització de líders
de Guapinol per oposar-se a la mineria

<http://ves.cat/erDy>

Xarxa Nacional de Defensores dels Drets
Humans d'Hondures

<http://ves.cat/erDz>

Nicaragua

2007

Daniel Ortega és investit president i recupera el càrrec que havia perdut l'any 1990

2011

Nova victòria electoral del Front Sandinista d'Alliberament Nacional (FSLN) i nou mandat presidencial de Daniel Ortega

6,4 MILIONS D'HABITANTS

650.000

nicaragüenques han marxat
del seu país des de 1995

87%

de les nicaragüenques migrades es reparteixen
entre Costa Rica i els Estats Units

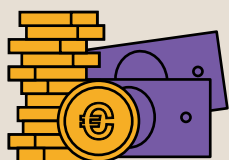
11

conflictes socioambientals
segons l'Atles de Justícia Ambiental

3%

de les nicaragüenques han migrat a l'Estat
Espanyol, que és el tercer país receptor

78 M€

d'inversió de les empreses espanyoles
a Nicaragua entre 2013 i 2018

46,2*

Coefficient de Gini: Nicaragua ocupa
el lloc número 31 amb més desigualtat social

2013

Presentació del
projecte del canal
interoceànic i inici del
cicle de mobilitzacions
camperoles

2016

Aprovació de la
lleï d'associació
publicoprivada
per a la provisió
d'infraestructures
i serveis públics

2017

Inici del
tercer
mandat
consecutiu
de Daniel
Ortega

2018

Inici de les
revoltes
d'abril

*0 seria la perfecta igualtat i 100 la màxima desigualtat

La revolta d'abril de 2018 va deixar un saldo de 325 persones mortes, 2.000 ferides i 800 empresonades. Segons dades de la Comissió Interamericana de Drets Humans, la crua repressió del govern Ortega-Murillo va provocar l'èxode de més de 70.000 persones. A finals de 2019, la veïna Costa Rica informava que 55.000 nicaragüenques havien sol·licitat asil al seu territori. A l'Estat espanyol, 1.365 persones arribades des de Nicaragua van sol·licitar protecció l'any 2018. Només en cinc casos hi ha hagut una resposta favorable; la resta segueixen pendents de resolució.

El 3 d'abril de 2018, líders comunals rama i kriol alertaven a l'organització ambientalista Fundación del Río de l'existència d'un incendi a quatre quilòmetres del municipi de San Juan de Nicaragua. El foc havia començat a la riba del riu Indio, dins els límits del Refugi de Vida Silvestre Río San Juan i, empès pel vent, avançava cap al nucli de la Reserva Biològica Indio Maíz.

Situada al sud-est de Nicaragua, i amb una extensió que supera els 2.500 km², Indio Maíz és considerada una de les zones de bosc tropical humit més importants de l'Amèrica Central i forma part, conjuntament amb el Refugi, de la Reserva de la Biosfera Río San Juan. Segons Amaru Ruiz, president de la Fundación del Río i actualment sol·licitant d'asil a Costa Rica, l'equip tècnic de l'organització “vam poder comprovar a través d'imatges satel·litàries l'existència de quatre focus de calor a la zona assenyalada, i de seguida vam fer una crida a les autoritats governamentals nicaragüenques demanant una actuació immediata”.

Les comunitats indígenes i els moviments ambientalistes sospitaven que l'incendi havia estat provocat per una crema il·legal de terrenys per ampliar superfície de cultiu, un fet que es confirmaria poques hores després. El 70% de la Reserva Biològica Indio Maíz forma part del territori ancestral dels pobles rama i kriol i, al llarg dels darrers anys, els seus governs comunals han presentat múltiples denúncies sobre la invasió de colons i l'explotació dels recursos naturals protegits. Les seves reclamacions, però, no han estat mai ateses i els assentaments il·legals al voltant del perímetre de la reserva han seguit proliferant gràcies a la complicitat d'ajuntaments, esglésies evangèliques i màfies dedicades a la venda de terres.

UN TRESOR A CONQUERIR

La ubicació geogràfica de Nicaragua, els seus recursos naturals i la idea que el seu territori podria servir com a via de comunicació entre els oceans Pacífic i Atlàntic han alimentat i alimenten les ambicions de les potències imperials i, també, dels seus propis governs. Aquest interès geopolític ha marcat el destí del país i, també, la història del petit municipi de San Juan, situat a tocar de la desembocadura del riu homònim.

L'any 1538 van arribar fins a aquest enclavament les embarcacions de l'expedició ordenada pel governador de Nicaragua Rodrigo de Contreras, que, partint del gran llac Cocibolca, havien seguit el curs del riu San Juan fins a l'oceà Atlàntic. A finals del segle XVIII, i encara sota domini colonial espanyol, San Juan es va convertir en un important port comercial fins que el poble dels miskitos sambu, conxorxat amb Gran Bretanya, va ocupar la boca del riu i va bloquejar el pas de les embarcacions que arribaven a la badia. A mitjans del segle XIX, Gran Bretanya ja havia envaït militarment bona part de la costa atlàntica i pretenia convertir San Juan en la porta d'entrada de l'anhelat canal

interoceànic. El projecte, però, acabaria sent abandonat, i a finals del segle XIX el president de Nicaragua Santos Zelaya reincorporava la costa atlàntica al territori nacional. Durant la llarga dictadura dinàstica dels Somoza, que es va estendre entre 1937 i 1979, el somni del canal no va desaparèixer i Nicaragua va sol·licitar finançament als Estats Units –reiteradament i sense èxit– per canalitzar el riu San Juan.

Als anys vuitanta del segle XX, el municipi de San Juan –territori en disputa permanent– va patir amb intensitat els efectes dels enfrontaments entre el nou govern revolucionari sandinista i un dels diversos grups armats que formaven la Contra finançada pels Estats Units. L'any 1984, el poble va ser atacat i ocupat per la guerrilla antisandinista Aliança Democràtica Revolucionària (ARDE), liderada per l'antic comandant i membre de la direcció de l'FSLN Edén Pastora. La majoria d'habitants de San Juan va acabar fugint cap a Costa Rica i l'actual nucli va ser reconstruït, a partir de l'any 1990, amb 30 famílies repatriades i 20 desmoblitzades de guerra.

LA FUNDACIÓN DEL RÍO

L'acord de pau de Sapoá, signat pel govern sandinista i la Contra el 1988, suposava la fi d'una guerra que havia causat 50.000 morts i obria la porta a la celebració d'unes noves eleccions que donarien la presidència a Violeta Chamorro, la lideressa de la coalició Unió Nacional Opositora. En aquell context, relata Amaru Ruiz, “molts dels líders revolucionaris van passar a jugar un rol en altres àmbits. Hi havia un compromís per construir un procés democràtic institucional al país i alguns sectors del sandinisme –un moviment que mai havia sigut monolític i que integrava

Els governs comunals dels pobles Rama i Kriol fa anys que denuncien la venda il·legal de terres que formen part de la Reserva Biològica Indio Maíz

A Managua, Matagalpa i León, les estudiants van sortir al carrer per protestar per la inacció del govern davant l'incendi de la reserva d'Indio Maíz

diferents corrents i sensibilitats– consideraven que això s’havia de construir des de la societat civil i no des d’un partit polític”.

L’any 1990 es va constituir la Fundación del Río i l’entitat va establir la seva seu a la ciutat de San Carlos, capital del departament de Río San Juan. La fundació, explica el seu president, neix com una “organització ambientalista creada per persones que havien format part del procés revolucionari dels vuitanta i que, ja en aquell moment, van identificar la importància de la protecció i la conservació dels recursos naturals del sud-est de Nicaragua”.

“Els darrers anys, la fundació ha treballat principalment en l’acompanyament de comunitats indígenes i camperoles –amb l’objectiu de fomentar la protecció de la zona d’amortiment i de la mateixa reserva– i en la comunicació i l’educació ambiental a través de dues ràdios comunitàries: Radio Voz Juvenil i Radio Humedales. Aquesta darrera va ser creada el 2014 gràcies a la col·laboració amb el municipi català de Sant Boi de Llobregat”, explica Ruiz.

Paral·lelament, la fundació també ha desenvolupat “una línia d’incidència política vinculada, sobretot, als temes ambientals i socials del sud-est nicaragüenc; una tasca que s’ha mantingut a través dels governs de diferent signe polític i que ens va portar, l’any 2013, a oposar-nos al projecte del canal interoceànic beneït pel president Daniel Ortega.”

UN PROJECTE ZOMBI

L’encarregat de presentar i defensar el projecte del canal, ressuscitat l’any 2013, va ser un incombustible Edén Pastora, nomenat a dit per Daniel Ortega com a delegat presidencial pel Río San Juan. En diverses aparici-

ons als mitjans de comunicació, l'antic comandant de l'FSLN va afirmar que la construcció del Gran Canal Interoceànic de Nicaragua permetria “posar fi a la pobresa” i “canviar l'economia del món”.

Les promeses, però, no van convèncer la Fundación del Río: “Amb el Grupo Cocibolca –on estàvem integrades diverses organitzacions– vam començar a fer estudis, a evidenciar per què el projecte no era viable i a denunciar totes les arbitrarietats i il·legalitats i el seu caràcter anticonstitucional. Vam protestar per l'opacitat de la concessió –que suposava una entrega de la sobirania del país a l'empresa concessionària–, pel secret bancari... Denunciàvem que es pretenia posar els recursos estatals al servei d'un projecte i d'una empresa privada d'origen i capital xinès”, explica Ruiz. I continua: “Nosaltres ens vam dedicar –juntament amb la resta d'organitzacions– a portar la informació sobre el projecte del canal a la població camperola, i això va produir una preocupació entre les comunitats perquè es van adonar que no havien estat degudament informades per l'Estat nicaragüenc.

Les protestes contra el canal van començar l'any 2013, i van iniciar un cicle de mobilitzacions que s'allargaria fins al 2016. Arran d'això, es van interrompre les accions conjuntes de preservació ambiental que fèiem amb diferents institucions de l'Estat i el govern va començar una política per silenciar-nos. Des d'aquell moment, l'escenari es va anar complicant per a organitzacions de la societat civil com la nostra.”

LA SOLIDARITAT ES DESPERTA

Tal com explica Amaru Ruiz, quan, l'abril de 2018, les comunitats originàries i les activistes ambientalistes van fer públic el seu temor que l'incendi originat a San Juan afectés fatalment la reserva Indio Maíz, “la crida no va ser atesa, sinó que més aviat va ser ignorada per les autoritats del govern central. Això va generar indignació entre la gent. Nosaltres vam llançar la crida per xarxes socials i vam parlar amb els mitjans de comunicació. El que no ens esperàvem era que sorgiria una àmplia resposta a altres punts del país. A Managua, a Matagalpa, a León i a altres indrets, els estudiants van sortir al carrer per dir al govern que enfrontés la situació”.

Per Ruiz, la resposta popular s'explica perquè “el model extractivista, corporativista i clientelar que s'imposava a Nicaragua ja havia generat molt descontentament en l'àmbit rural. No era només el tema del canal, també hi havia les concessions mineres –com el projecte de Rancho Grande, una mina d'or a cel obert de més de mil hectàrees– o el megaprojecte hidro-elèctric de preses Tumarín. La desforestació, per posar un altre exemple, va arribar fins a les 135.000 hectàrees anuals. El govern d'Ortega també va permetre l'entrada de transgènics al país i va augmentar el volum de plaguicides i insecticides comercialitzats. Tot això sense oblidar els processos d'acaparament de terres per part d'empreses privades amb el suport i les concessions entregades per l'executiu”.

A la ciutat nicaragüenca d'Estelí, set joves van ser assassinats per paramilitars i membres dels cossos de seguretat de l'estat durant les protestes d'abril i maig de 2018

Segons Ruiz, “el 2007, amb el retorn al poder de Daniel Ortega, molta gent va pensar que els processos de privatització iniciats pels governs neoliberals es revertirien, però això no va succeir. Sobretot a partir del segon mandat, el govern va establir un model de diàleg i consens només amb l’elit empresarial del país i va desatendre el diàleg amb altres sectors de la societat. Ho vam veure amb la concessió del canal però també amb la llei d’associació publicoprivada aprovada per captar més inversió estrangera. Aquests interessos econòmics estaven trastocant tot el marc jurídic i l’equilibri ambiental del país, i la gent se n’adonava”.

CONTRA EL PATRIARCAT

Entre les estudiants que es van sumar a les protestes per la inacció del govern davant de l’incendi de la Reserva Biològica Indio Maíz hi havia Castillo, que en aquell moment cursava el darrer any de la carrera de Psicologia a la seu d’Estelí de la Universitat Nacional Autònoma de Nicaragua. “Jo vaig començar a fer activisme als catorze anys en espais creats per propiciar la participació juvenil i sentia que, quan arribava a casa, tots els tallers i les xerrades que rebia es difuminaven. Sentia que aquells drets de què em parlaven –dret a l’alimentació, a una bona educació, a viure sense violència, al lleure...– estaven sent vulnerats a la meua família i això em generava molta indignació. Vaig decidir oposar-me a aquest model patriarcal que s’estava perpetuant a casa meua però que també estava present al barri, a l’escola, a l’església...”.

En aquest context, l’estudiant nicaragüenca –que avui viu exiliada a Catalunya– explica que va començar “a identificar les diferents situacions i dinàmiques de violència masclista que es reproduïen a la seva família i, finalment, vaig aconseguir visibilitzar una situació d’abús sexual del meu

padrastre cap a la meva cosineta, que era només una nena. El meu càstig va ser l'expulsió total de la família”.

“Per tot això –relata Castillo– vaig començar a anar pel meu compte quan encara era menor d'edat. Estava en un moment important de la meua vida. Jo volia estudiar i em vaig decidir per la psicologia perquè volia acompanyar les dones víctimes de violència sexual i les dones víctimes de violència de gènere. Paral·lelament, com a supervivent, vaig començar a involucrar-me en el moviment feminista de Nicaragua. M'hi acompanyaven la meua germana gran i una veïna que era com la nostra germana de cor. Fèiem autoestop fins a Managua per participar en xerrades, tallers i campanyes que impulsava el moviment a la capital. Després, tornàvem als espais feministes que hi havia a la nostra ciutat per reproduir aquells coneixements. En aquella etapa, vaig créixer i vaig aprendre moltíssim”.

Castillo

“Amb el projecte de la revolució sandinista, les dones esperaven un canvi de tot aquest model patriarcal, però, en realitat, després de la revolució, a moltes de les que havien participat en la guerrilla se les va relegar a un segon pla. Les demandes d'aquelles dones també van ser relegades. Amb el discurs d'unitat, les lluites de les dones s'esvaeixen i, aleshores, tot el que té a veure amb la violència que patim directament sobre els nostres cossos sembla que a la política no li importa. Les meves companyes més grans em van explicar com el model del *nou home* de Nicaragua i el discurs mascle de ‘Pàtria lliure o morir’ el que van fer va ser arrancar molts homes i molts nens de casa seva per anar a la guerra i van deixar totes les cures a les espatlles de les dones”, conclou Castillo.

SETGE CONTRA EL FEMINISME

“Jo havia estudiat al Moviment de Teatre Popular Sense Fronteres, que té l'origen en la revolució sandinista. Aquella experiència em va canviar la vida perquè no partíem del teatre clàssic sinó de personatges populars presents a les nostres localitats; no era una peça ja creada que ens havíem d'aprendre sinó que es basava en les nostres vivències, i això a mi em va quedar gravat. Malgrat tot, el masclisme i la misogínia continuaven estant presents i jo n'estava cansada perquè, en alguns dels espais on participava, m'adonava que la meua paraula no valia igual que la dels meus companys. Quan volíem parlar de les violències específiques que patíem les dones, se'n fotien de nosaltres i ens feien callar. Però jo no havia sortit de casa meua perquè un home em tornés a fer callar”, explica Castillo.

“Aleshores, a través del moviment feminista, van arribar a Nicaragua unes cabareteres mexicanes que treballen des de l'enfocament de la justícia social i que van venir a fer uns tallers. Gràcies a aquesta experiència, i juntament amb altres companyes, vam decidir crear un col·lectiu de

Violències contra les dones

A Nicaragua, segons dades de l'ONG Catòliques pel Dret a Decidir, entre gener i setembre de 2019, el balanç de la violència masclista va ser de 46 dones assassinades i 52 menors òrfenes. El govern, que només reconeix com a víctimes de violència de gènere les dones que són assassinades per les seves parelles, redueix la xifra d'aquest mateix període a 17 casos. A criteri de la vicepresidenta Rosario Murillo, la principal causa dels feminicidis va ser “la discòrdia entre parelles”.

La naturalització de la violència sexual és una altra de les grans xacres d'un país on, tal com recull l'anuari de l'Institut de Medicina Legal, gairebé 1.700 criatures de fins a 12 anys i 1.650 d'entre 13 i 17 van ser abusades sexualment l'any 2018. De tots aquests casos, el 46% van tenir lloc dins la llar de la víctima i el 53% dels abusadors van ser membres de la família o homes propers al nucli familiar.

teatre només per a dones que funcionava com un espai de seguretat i vam començar a organitzar tallers, xerrades, trobades culturals i presentacions de teatre”. Segons Castillo, “el més important d'aquest tipus de teatre és que, a través de l'humor, permet qüestionar els que exerceixen l'opressió. Els personatges que es construeixen són poderosos i no revictimitzen, no se'n foten de les víctimes. Nosaltres li donem molta rellevància a la resiliència perquè, tot i que patim violència, hi sobrevivim i resistim, i això no ens ho pot treure ningú”.

“La metodologia amb què nosaltres treballàvem era, primer, compartir les nostres experiències i, després, començar un procés creatiu col·lectiu que acabàvem presentant en diferents espais. Aquesta eina ens va permetre estar en llocs molt formals, com l'acadèmia, però també estar al carrer, als barris, a les cafeteries i a les comunitats. El que més ens agradava era anar a les comunitats rurals perquè precisament allà les dones no

tenen cap altre espai a banda de la casa i el camp. Algunes persones no havien vist mai una obra de teatre. Aquesta experiència era molt intensa, pràcticament dedicàvem les 24 hores dels 7 dies de la setmana a aquesta tasca”, segueix.

Amb el temps, i gràcies a la feina feta, el grup de teatre es va convertir en “un espai de referència per a les dones joves d’Estelí, perquè ni a casa seva, ni a l’escola ni a cap altre lloc tenien l’oportunitat de parlar de l’assetjament al carrer, dels abusos sexuals o d’educació sexual i reproductiva”, explica Castillo. L’activitat del grup no parava de créixer i van decidir buscar un local que donés estabilitat al projecte: “A Estelí hi havia un espai de l’ajuntament que estava abandonat i nosaltres volíem fer-lo servir. Un decret de l’alcaldia deia que aquell espai estava obert a qualsevol grup juvenil i el vam demanar. Vam començar a treballar allà, però quan es van adonar que, a més de ser un grup de teatre, érem feministes, l’alcalde, automàticament, va ordenar tancar-lo amb les nostres coses a dins”.

“A partir d’aquell moment, davant qualsevol nou intent que fèiem, les nostres activitats eren anul·lades, censurades. Fins i tot se’ns identificava: on estudiàvem, on vivíem, què fèiem. Això passava amb tot el moviment feminista perquè, precisament, és un moviment que –malgrat les amenaces, la persecució i la repressió– sempre ha qüestionat i visibilitzat les greus vulneracions que existeixen a Nicaragua contra les dones i els cossos feminitzats. Nosaltres ens intentàvem reunir i sempre hi havia criminalització. Per exemple, a les manifestacions del 8 de març o del dia internacional contra la violència de gènere feien cordons de policies per impedir que les columnes de feministes que veníem d’altres ciutats poguéssim arribar fins a la capital. A nosaltres, que érem un grup petit, ens feien això, però a les organitzacions grans els volien controlar els diners

de la cooperació, els tancaven les oficines, els robaven els equips... I tot això abans de la crisi de l'abril del 2018...", conclou Castillo.

L'ESCLAT DE LA INDIGNACIÓ

Quan encara fumejaven les brases de l'incendi d'Indio Maíz, apagat finalment gràcies a unes intenses i providencials pluges, el govern Ortega-Murillo va anunciar una reforma del sistema de Seguretat Social. Les mesures, aprovades per decret el 18 d'abril de 2018, suposaven l'augment progressiu de les contribucions de plantilles i empresariat i l'establiment d'una retenció del 5% de les pensions.

L'anunci va aconseguir provocar el descontentament tant de les patronals empresarials com de les persones jubilades i, aquell mateix dia, van tenir lloc les primeres protestes contra la reforma. Al matí, a la ciutat de León, una petita concentració davant les oficines locals de l'Institut de la Seguretat Social va patir insults i intimidacions de diverses persones que les manifestants van identificar com a funcionàries públiques i membres de la Joventut Sandinista. Un episodi similar, però força més violent, tenia lloc poc després a Managua, on les prop de 200 persones que protestaven davant del centre comercial Camino de Oriente van ser agredides a cops de roc i de barres de ferro per un grup de motoristes partidari del govern. De seguida, les imatges de les persones ferides –entre les quals hi havia diversos periodistes– van començar a córrer com la pólvora per les xarxes socials.

José Miguel Gómez, estudiant de Comunicació de la Universitat Centreamericana (UCA) de Managua –i actualment sol·licitant d'asil a l'Estat espanyol–, explica que “em va arribar un vídeo d'una senyora amb el cap obert i em vaig indignar. Els del moviment motorista pegaven la gent i la policia no actuava. Hi havia molta gent gran i també mitjans de comunicació. A un fotògraf que havia treballat amb mi el van colpejar i li van robar la càmera”.

“La notícia de les agressions es va viralitzar i a la meua universitat, la UCA, vam sentir la necessitat de fer alguna cosa i vam convocar una concentració a la porta. En aquell primer moment la mobilització s'organitza a través de les xarxes socials i sobretot per grups de WhatsApp. Era tot horitzontal, sortia de la necessitat de muntar alguna cosa i es feia”. Abans de la revolta d'abril, Gómez no s'havia involucrat mai en cap protesta. “Els meus pares sempre han estat del Front Sandinista. Ells van viure l'època de la revolució i el meu pare era militant i va haver d'anar a les muntanyes i tot això. Eren molt partidistes i alabaven molt el moviment que va deslluir el país de l'antiga dictadura dels Somoza. Jo tenia amics que formaven part de la Joventut Sandinista. Alguns em convidaven a participar-hi i em

*José Miguel
Gómez*

deien que estava molt bé. Jo mai ho vaig fer però em relacionava molt amb ells. Al principi feien activitats de caràcter social, anaven als barris més pobres, repartien les cistelles bàsiques, els portaven roba... Era un moviment atractiu. Però després ja es va anar veient que havies de ser partidari sí o sí, que havies de participar en tots els actes del govern, que no podies criticar el president...", continua.

"El 18 d'abril, cap a les sis de la tarda, jo estava a classe. Volia anar a la concentració però no podia perquè era final de quadrimestre i tenia moltes coses pendents. Sentíem la música que havien posat al carrer i les botzines dels cotxes que no es podien moure. Aleshores va arribar la policia i també els xicots de la Joventut Sandinista. Els meus companys estaven protestant a la porta de la universitat i els de la Joventut estaven a l'altra banda del carrer. Però la cosa és que no era una contraprotesta pacífica –que és totalment vàlida–, sinó que van començar a tirar pedres i, en un moment donat, van creuar el carrer per pegar els estudiants. La gent va entrar a la universitat corrent per protegir-se i els de seguretat van tancar la porta i van deixar algunes persones fora. Aleshores, la protesta es va moure fins a una rotonda i allà sí que van començar les pallisses. A un amic meu li van pegar i li van robar l'ordinador i un disc dur on guardava el projecte que estàvem fent junts i que vam perdre", relata Gómez.

Aquell vespre, davant l'evolució dels esdeveniments, la direcció de la Universitat Centreamericana va decidir cancel·lar totes les classes. Dins la universitat, explica Gómez, "hi havia un ambient de caos, se sentien sorolls que semblaven morters i molta gent va entrar en pànic perquè no sabia com sortir d'allà. Jo vaig tenir la sort de tenir cotxe

Des de l'esclat de la revolta de 2018, el govern Ortega-Murillo va acusar a l'estudiantat mobilitzat de formar part d'una "força diabòlica" que pretenia "acabar amb la pau" a Nicaragua

i vaig treure els meus amics i els vaig portar fins on podien agafar algun autobús. Va ser un moment molt estrany... A les nou de la nit vaig arribar a casa i la meva mare em va preguntar com estava. Jo li vaig dir que bé i que arribava tard perquè estava sopant amb uns amics. No li vaig explicar res del que havia passat”.

MANIPULACIÓ INFORMATIVA

“L’endemà ja hi havia moltes més protestes a Managua i també a altres ciutats. Jo no vaig anar a la universitat però sí que vaig anar a la feina. Des de feia un any, aproximadament, treballava en una institució del govern vinculada a l’educació, i a l’oficina gairebé tothom era militant de l’FSLN. És clar, com que era l’únic estudiant, tots em preguntaven què havia passat i jo em feia el despistat. Aquell dia vaig començar a fer la meva feina amb normalitat, però dues hores més tard va arribar la meva cap i ens va cridar a mi i a un altre company del departament. Ens va dir que ens estaven sol·licitant des d’un *laboratori* per donar suport en xarxes socials perquè hi havia molt de moviment i havíem d’explicar què estava passant. Jo vaig dir: ‘D’acord. Entesos. Sí, està bé’. Jo no ho feia amb malícia. Era la meva feina, hi havia d’anar i ho vaig fer. Quan arribes allà, un policia et para i t’agafa la matrícula i la identificació. Jo havia estat en aquell *laboratori* dues vegades, una en temps d’eleccions i una altra durant els Jocs Centreamericans. Quan arribes allà, entres en una sala plena d’ordinadors i plena de gent que està a les xarxes socials creant i alimentant comptes a Twitter i a Instagram. També hi ha informàtics i, després, una secció només de disseny”, relata Gómez.

El jove testimoni explica que “els *laboratoris* són instal·lacions temporals que funcionen en edificis administratius i centres de convencions. La majoria de gent que hi ha és traslladada puntualment per fer aquestes tasques i després torna al seu lloc de treball habitual. Les jornades són molt llargues; fins i tot hi ha gent que hi dorm, però et tracten molt bé. Tens menjar les 24 hores, una sala de descans, pots sortir a fumar... I la recompensa és molt generosa. T’avisava el coordinador i et diu: ‘Mira, pels teus serveis i per l’esforç que estàs fent, aquí tens això’. I et dona un sobre amb diners. Això és el que manté fidel molta gent: no és tant la ideologia que puguis tenir sinó els diners que et donen, perquè, al final, has de cuidar la gent que tens a casa i això és un ingrés extra que t’arriba. Durant uns dies no tens vida, però mira...”.

Segons el relat de Gómez, des d’aquestes instal·lacions s’intenta contrarestar les informacions considerades negatives pel govern a través de les xarxes socials, de la manipulació d’imatges i de la creació de notícies falses. “Aquell matí, per exemple, es van manipular imatges de persones ferides perquè semblessin víctimes dels manifestants i també imatges d’informatius estrangers amb l’objectiu que la gent pensés que

aquells mitjans estaven denunciant els ‘violents de dretes’ que estaven provocant disturbis a Nicaragua. Després, aquests materials es feien circular per les xarxes, i alguns els feien servir mitjans i canals de televisió controlats per ells”.

“Jo ja començava a veure que allò no estava bé. M’arribaven un munt de missatges dels meus amics al WhatsApp i jo no podia parlar. Ells estaven a les protestes i jo també hi volia anar. La veritat és que em sentia molt estrany i volia sortir d’allí”. Finalment, Gómez va decidir simular que estava malalt per poder marxar del *laboratori*. “Els vaig dir: ‘Em trobo malament i necessito marxar cap a casa’. Primer em van dir que no, però hi vaig insistir i van trucar a la meua cap. Me la van passar, li vaig explicar que em trobava fatal i em va dir: ‘Doncs passa per l’oficina, et dono les orientacions per demà i ja veurem què tal’. Jo vaig entrar al cotxe pensant què fer per semblar malalt. Al cap d’una estona vaig apujar totes les finestres i vaig posar la calefacció al màxim. Vaig arribar totalment suat i pàl·lid, mig ofegat. Aleshores, la meua cap em va veure i em va dir que marxés a descansar i que l’endemà a les vuit tornés a presentar-me al *laboratori*”, detalla.

“De camí cap a casa, Managua era un caos i vaig haver de fer molta volta. En un moment determinat vaig començar a plorar. No volia plorar, sinó que, de sobte, vaig esclatar en plors. Vaig arribar a casa tocant la botzina perquè m’obrisin el garatge i vaig entrar. Vaig sortir del cotxe plorant i la meua mare es va espantar en veure’m així. Un cop vaig aconseguir tranquil·litzar-me, els vaig explicar als meus pares el que havia passat. Ells em van dir que l’endemà no tornés a treballar i que ja buscàrem la manera d’arreglar-ho. Aleshores, vaig obrir el WhatsApp. Els meus amics m’estaven crivellant a missatges. Es parlava d’un mort per un tret al coll prop de la Universitat Politèc-

nica. Primer es deia que era un estudiant, després que era un simpatitzant de l'FSLN, i finalment es va saber que era un noi que tornava de la feina i s'havia acostat a tafanejar. Aquest va ser el primer mort i, aleshores, va ser com... Bé, això va de debò", recorda l'estudiant de Comunicació.

REPRESSIÓ DESFERMADA

Per la seva banda, l'activista feminista Castillo explica que "el 20 d'abril van assassinar els primers estudiants a Estelí. Nosaltres havíem decidit que, durant les mobilitzacions, oferiríem serveis d'atenció primària perquè, il·lusament, creïem que no sortirien a matar. Ningú s'espera que el teu govern et mati. Pensàvem que el dia abans, a Managua, la situació se'ls havia descontrolat i que serien capaços de gestionar-ho. Nosaltres creïem que, com a molt, tirarien bombes lacrimògenes, que hi hauria alguns ferits... Però no. Van ser assassinats, tal qual. Franc tiradors des de l'alcaldia, militars i policies ajudant les forces de xoc... Estelí semblava la fi del món, semblava un escenari de pel·lícula".

"Per mi, estava clar que, a la nostra ciutat –que ha estat sempre un bastió històric de la revolució sandinista– ens perseguirien amb molta força. I, efectivament, va ser així. Les primeres amenaces ens van arribar el 21 d'abril per xarxes socials. Van usurpar el compte real d'una persona i van començar a fer comentaris des d'allà sobre el nostre col·lectiu. Ens acusaven d'estar conspirant amb l'Església catòlica –que havia trencat la seva aliança amb el govern– i amb determinats propietaris de bars i comerços que van donar refugi als manifestants. Deien que nosaltres, a través dels tallers de teatre, havíem manipulat les persones joves, que els donàvem drogues, que els donàvem armes..."

"De la mateixa manera que les feministes històriques van estar presents en la batalla als anys setanta –explica Castillo–, durant les darreres protestes les joves van estar al carrer lluitant i participant des de les barricades o des de les tasques de suport, oferint contenció emocional, menjar, medicines, cures... Nosaltres sabem que, tot i que molta gent ha sortit a protestar, Nicaragua no ha deixat de ser masclista, classista i racista, però cal seguir amb la lluita perquè han passat coses emocionants com, per exemple, que a les manifestacions massives es denunciés Ortega com a violador i abusador de la seva fillastra Zoilamérica –cosa que només les feministes s'havien atrevit a fer fins aleshores– o que la consigna de *Pàtria lliure o morir* es transformés en *Pàtria lliure per viure* per reclamar viure sense violència i en un estat de dret que ens doni garanties".

Tal com explica l'activista feminista, "el govern va començar a crear un discurs perquè la població cregués que tot el que havia passat estava planejat i que les organitzacions estaven finançades per la CIA. El missatge que el govern repetia era: 'Defensar la pàtria davant de tot, defensar la revolució davant de tot'. I, és clar, qualsevol fanàtic

Els missatges del govern Ortega-Murillo

El 20 d'abril, l'endemà de les primeres morts a les protestes, la vicepresidenta Rosario Murillo atribuïa les mobilitzacions a “agendes polítiques de persones que celebren la ruptura de la pau a Nicaragua” i que promouen el vandalisme i la destrucció. Murillo defensava que el govern havia “actuat amb responsabilitat i serietat, avantposant l'interès de l'acció, del país i del poble nicaragüenc”.

El 21 d'abril, el president Daniel Ortega s'explicava la presència del jovent al carrer perquè, “amb una bona manipulació de les xarxes, els toquen el sentiment i aleshores protesten”. El president alertava de la participació en les protestes de “membres de bandes criminals” capaces de “matar la seva pròpia mare” que estaven en un estat d’“embogiment criminal”. Per ell, “l'objectiu dels que estan dirigint aquests plans criminals és destruir la imatge de Nicaragua, sembrar l'odi i frenar el turisme i les inversions”.

Tot i que Ortega es mantenia en un segon pla, Murillo va aprofitar els seus espais de compareixença diària als mitjans de comunicació per seguir recaragolant un discurs que arribaria al paroxisme el 16 de juliol, dos dies després del violent desallotjament, a Managua, de la Universitat Nacional Autònoma de Nicaragua que va acabar amb dos estudiants morts. Per la vicepresidenta, estava clar que “els diabòlics no podran governar mai Nicaragua. Nicaragua és cristiana, socialista i solidària! Nicaragua és per a l'obra de Déu! La descendència dels impius serà destruïda! Seguim el camí de Jehovà, i Ell ens exaltarà per heretar la Terra. Quan siguin destruïts els impius ho veurem!”.

del govern que senti aquestes notícies se sent amb el dret d'atacar-te. Quan vaig començar a veure aquest comportament de desprestigi i de difamació cap als moviments socials, vaig pensar: 'Jo aquí no tinc cap garantia de vida'".

Arreu del país, la repressió i el degoteig de morts no paraven de créixer, però les mobilitzacions no s'aturaven. "Jo vaig seguir sortint al carrer amb tota la por del món perquè era conscient, per la meua militància, quins cossos sofririen més en aquesta situació", afirma Castillo. El 30 de maig, amb motiu de la celebració del Dia de les Mares, es va convocar a diferents ciutats del país una manifestació en homenatge a totes les mares que havien perdut els seus fills des de l'inici de les protestes. Aquell dia, la repressió va desfermar-se a Managua, Chinandega, Masaya i Estelí, i divuit persones van ser assassinades a trets per efectius de la Policia Nacional i paramilitars. Quatre de les morts van ser a la petita ciutat d'Estelí, on, segons Castillo, "l'alcalde estava dirigint l'atac amb una arma molt gran".

L'HORA DE MARXAR

"Al nostre col·lectiu –explica Castillo– vam decidir fer el nostre protocol de protecció i ens vam adonar que, en realitat, no teníem els mitjans per salvaguardar la nostra integritat. Aleshores, vam sol·licitar suport a la Iniciativa Mesoamericana de Defensores perquè sabíem que la crisi que estàvem vivint derivaria en una persecució de moltes altres defensores i activistes. Dues persones del nostre col·lectiu van ser ajudades per la Iniciativa i van haver de marxar a altres països de l'Amèrica Llatina. Altres companyes, per les relacions de parella, teníem la possibilitat de marxar a altres països. Una va fer plans per marxar a Alemanya i jo vaig decidir venir a Barcelona. Van passar diverses setmanes i jo, a banda d'anar a les manifestacions, seguia treballant amb les meves companyes per veure quines coses ens posaven més en risc, les mesures que podíem prendre... Fins que, un dia, la persecució es va tornar insostenible per a mi i vaig marxar".

José Miguel Gómez, per la seva banda, va aconseguir no haver de tornar al *laboratori* gràcies a la baixa per estrès que li va fer una metgessa amiga de la família. Quan es va reincorporar al seu lloc de treball habitual, però, va començar a rebre comentaris i amenaces per part d'altres treballadors. "Ells em deien: 'Els teus *compañeritos*, aquests fills de puta que estan fent merda el país, no veuen els esforços que fa el govern? Tu no et converteixis en un d'ells, eh? Si ho fas, no t'anirà gaire bé...'".

Gómez se sentia cada vegada més incòmode i patia per si els seus companys descobrien que seguia participant en les protestes: "Després de la meua jornada me n'anava a les concentracions o a les universitats que havien ocupat els estudiants a donar-los suport. Deixava el cotxe en

algun lloc, em canviava la camisa, me'n posava una altra, em tapava la cara i me n'anava a les protestes, amb una mica de por. Però la veritat és que, quan ets allà, l'ambient no és com sembla des de fora. Es van donar situacions difícils però, dins del caos que hi havia, els universitaris vam estar units i va ser molt bonic. Així ho vaig viure jo”.

En paral·lel, la situació a l'oficina s'anava tensant cada vegada més. Finalment, després de parlar amb la seva mare, Gómez va decidir renunciar a la feina. Pocs dies després, quan va entrar a casa, va veure la seva mare plorant: “Li havia arribat una foto de les protestes on sortia jo i estava molt preocupada. Jo li vaig dir que tenia dret a expressar-me, però ella insistia que, per les coses que sabia per la feina, no podia seguir fent-ho. Em deia que m'entenia però que estava en risc i que, a més, els estava compromentent a tots. Aquella nit —era un dimecres—, els meus pares em van dir que havia de sortir del país i que comprarien un bitllet d'avió per marxar a Espanya dos dies després. L'endemà vaig demanar permís per anar a acomiadar-me de la meva nòvia i d'alguns amics. De seguida va arribar divendres i vaig haver d'anar cap a l'aeroport. Hi havia molta policia i el meu pare em va dir que m'estirés a la part de darrere del cotxe per evitar qualsevol problema. Així vaig arribar a l'aeroport. Era una sensació estranya, molt irreal. Tot va anar molt de pressa. I, quan ja era dalt de l'avió, vaig dir: ‘Merda, me'n vaig’. I vaig marxar”.

Per saber-ne més

Informe “Violaciones de derechos humanos y abusos
en el contexto de las protestas en Nicaragua” (UNHR)
<http://ves.cat/erDA>

Informe “Situación de las defensoras de derechos humanos en Nicaragua”
2017 (IM-Defensores)
<http://ves.cat/erDB>

Discursos de Rosario Murillo i Daniel Ortega
<http://ves.cat/erDC>

Anuari 2018 sobre la violència sexual
(Institut de Medicina Legal de Nicaragua)
<http://ves.cat/erDD>

Fundación del Río
<http://ves.cat/erDE>

LA PUYA

Lucha

en

Exilis

Començar de nou

La majoria de migrants que aconsegueixen entrar a l'Estat espanyol no tenen el suport de les xarxes organitzades pel tercer sector i les institucions públiques. Les xarxes informals, doncs, esdevenen el principal coixí que aquestes persones poden trobar, i és a partir de l'ajut de familiars, d'amistats directes o indirectes i de les comunitats dels llocs de procedència ja instal·lades que, finalment, aconsegueixen ubicar-se.

L'activista nicaragüenca Castillo, per exemple, explica que va anar a parar a Barcelona perquè el seu company, que portava molts anys a Nicaragua, era català: "Jo vaig entrar a Espanya per la frontera gràcies a la unió de fet estable que tenia amb la meva parella, un tràmit que havíem fet a Nicaragua per garantir que ell no pogués ser expulsat durant la seva estada. Temps després va resultar que aquest tràmit que estava pensat per a ell va ser el que em va ajudar a mi". Castillo explica: "Quan vaig arribar no sabia què havia de fer, o sigui, no sabia absolutament res. Vaig arribar i, l'endemà, em vaig empadronar a la ciutat on havia anat a viure. Després vaig consultar-ho a un assessor de l'Ajuntament i em va dir que, com que no hi havia garanties que em donessin el refugi, era millor que, per regularitzar-me, presentés un paper al jutjat. Vaig fer el que em va dir i després em vaig quedar esperant sense saber exactament què".

Amb el suport de la família del seu company, la jove nicaragüenca va poder resoldre el problema de l'allotjament i va tenir el suport necessari per afrontar els primers temps de l'exili. "Nosaltres, il·lusament, pensàvem que seria per pocs mesos i que podríem tornar aviat, però no va ser així. Sis mesos després d'haver presentat el paper, jo no havia tornat a veure l'assessor. Aleshores vaig anar a Bilbao a fer una xerrada i una companya em va dir que podíem anar a l'oficina de SOS Racisme a preguntar sobre el meu tràmit. Va ser aleshores quan vaig entendre que jo havia iniciat un procés per certificar el matrimoni i que havia d'esperar que m'arribés el llibre de família espanyol".

LES ALTRES TURISTES

Per a les migrants que venen de l'Amèrica Central, l'arribada a l'Estat espanyol sempre és un moment complex i de tensió per la por que genera i per l'arbitrarietat del funcionariat a l'hora de fiscalitzar les condicions

d'entrada. El temor a ser retornades fa que la majoria provi d'entrar com a turista i pensi a intentar regularitzar la situació legal després.

L'estudiant nicaragüenc José Miguel Gómez explica que ell va entrar “com a turista amb permís per estar aquí tres mesos. Vaig tenir la sort que –amb els estalvis de la meua família– vam poder comprar un bitllet d'un dia per l'altre. Això surt molt car. Nosaltres ens ho vam poder permetre però molta altra gent no pot encara que ho necessiti. Jo portava una carta d'invitació però, com que no estava en el format oficial, a Madrid em van retenir. Hores després, en comprovar que la invitació la feia una monja, em van deixar passar. Vaig perdre el meu vol a Barcelona i la maleta va arribar dies més tard, però com a mínim no em van retornar a casa”. Els pares de Gómez van planejar la seva sortida del país amb el suport d'una vella amiga de la família, una monja catalana que durant els anys vuitanta havia viatjat sovint a Nicaragua i amb la qual han mantingut una relació d'amistat des d'aleshores. Gràcies a la que Gómez anomena “abuelita”, ell va tenir l'oportunitat de trobar un pis –on actualment viu amb un membre del mateix orde religiós.

La defensora hondurenys María Flores va optar per la mateixa via que Gómez per entrar a l'Estat espanyol però, en el seu cas, abans de sortir d'Hondures ja havia informat de la seva arribada tant a la Xarxa de Migrades Hondurenys (REDMHI) com a la Comissió Espanyola d'Ajuda al Refugiat (CEAR). “Jo venia nerviosa, plorant, se'm va fer etern i tenia por. Mai havia anat en avió i veia tothom tan tranquil que pensava: ‘Soc l'única que porta tots aquests problemes a l'esquena?’. Aleshores vaig pensar que, si havia corregut entre el gas, entre les bales, entre les muntanyes, havia de poder travessar la gran bassa”. Flores va tenir en compte tots els requisits a l'hora de preparar la seva arribada al país com a turista: “Portava les reserves d'hotel, el vol de tornada, uns euros, uns dòlars i la història que venia de vacances”. Si, a la duana de l'aeroport, li haguessin denegat l'entrada, les entitats contactades “estaven preparades i jo hauria fet la sol·licitud d'asil allà mateix. Però no vaig tenir problemes i em va poder rebre la Patricia de la REDMHI”, conclou Flores.

XARXES D'ACOLLIDA

Entitats com la REDMHI, integrades per persones migrades i refugiades de les diverses comunitats, s'han multiplicat els darrers anys a Catalunya i han esdevingut un element clau en els processos d'acollida de moltes de les persones amb qui hem pogut parlar.

L'activista feminista Castillo explica que s'ha sumat, sobretot, “als espais de dones migrants perquè és on puc trobar la força que necessito i on em sento com un subjecte polític i no només com *la migrant*”. “Als llocs on he viscut –pobles i ciutats petites– m'he trobat processos molt hermètics a les entitats i moviments socials. Definitivament, en molts

Travessades per la llei d'estrangeria

En entrar a Espanya, les migrants xoquen amb una llei d'estrangeria –la Llei orgànica 4/2000, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social– que les travessa de dalt a baix. El temor i el risc constants de ser deportades o tancades en un centre d'internament d'estrangers (CIE), la impossibilitat de reagrupar la família, l'explotació laboral de manera precària i irregular –durant almenys els primers tres anys a l'Estat espanyol, les estrangeres no poden gaudir d'un contracte laboral– i les batudes o parades racistes a través d'una pràctica il·legal com la perfilació ètnica, són alguns dels obstacles amb què es poden trobar.

La ràtio de desproporcionalitat elaborada per la campanya “Pareu de parar-me” constata que per cada persona espanyola identificada per la policia se n'identifiquen 7,4 d'estrangeres, mentre que aquestes representen un 13% del total de la població. El racisme institucional es tradueix també en l'exclusió de les persones estrangeres –amb residència i sense– del sistema electoral, mentre el racisme estructural les exposa a delictes d'odi i discriminació. Poder formalitzar la sol·licitud de protecció internacional és vital, perquè convertint-se en sol·licitants d'asil, queden teòricament protegides pel principi de no devolució i qualsevol procés d'expulsió o extradició al seu país d'origen hauria de quedar suspès.

casos, les dones migrants no són tingudes en compte. Ho trobo molt fort, perquè fins i tot als llocs on tu t'acostes pensant que són espais de cures –com els moviments d'esquerreres o els moviments de dones– hi ha molt per transformar. Hi ha racisme, hi ha xenofòbia, i penso que és per això que moltes de nosaltres no hi estem participant”.

Sobre el racisme a l'Estat espanyol, Castillo pensa que “està creixent i ho he pogut viure jo mateixa. A la manifestació contra la celebració del 12 d'Octubre, per exemple, hi havia un munt de gent que va envair el nostre espai i se'ns va enfrontar. Ens cridaven: ‘Marxeu d'aquí’, ‘Aneu a treballar als vostres països’... A mi em va doldre molt perquè no es tracta d'emigració econòmica com pretenen fer veure. El que passa és que hi ha conflictes greus a tota l'Amèrica Llatina, i aquests conflictes són producte d'un model imposat des d'aquí. Un model extractivista, de saqueig i de tot el que això implica. La realitat és que estem fugint per tot això. Ens exillem perquè estem intentant salvaguardar les nostres vides”.

Per la seva banda, l'hondurenya Carol Murcia afirma que “ACAT-HI (Associació Catalana per la Integració d'Homosexuals, Bisexuals i Transsexuals Immigrants) ha sigut la meua primera família aquí. M'han ajudat molt a créixer com a persona: retroalimentar-me, entendre els meus drets, saber situar-me on soc”. “A mi ningú em va dir on havia de demanar asil, però ara això ja no passa. Per què? Perquè ara hi ha un enllaç entre les transsexuals que ja hem demanat asil i les que venen, perquè ningú més sigui abusada”, explica l'activista LGTBI.

El paper del tercer sector

Dins del tercer sector a l'Estat espanyol, trobem gran quantitat i diversitat d'organitzacions –ja siguin ONG, fundacions o associacions– que exerceixen alguna funció al voltant de l'acollida i la protecció internacional. Cal esmentar que la majoria d'ONG que treballen en aquest sector –com Càritas, Creu Roja o ACCEM– són finançades sobretot a través de projectes i subvencions governamentals. Com afirma Alfredo Olmeda al llibre *Del suport mutu a la solidaritat neoliberal*, “el moviment ONG té una escassa capacitat associativa a Espanya i, en general, és un fenomen enormement dependent d'institucions nacionals i supranacionals”. Segons el filòsof madrileny, les ONG no creixen quan la societat les necessita sinó “quan hi ha subvencions que privatitzen certs aspectes de l'organització estatal”. Juntament amb aquests fenòmens, Olmeda també parla d'una despolitització important del món de les ONG des de principis del segle XXI.

Gran part de la gestió de les places d'acollida que ofereix el Ministeri de Treball, Migracions i Seguretat Social espanyol és duta a terme per ONG i va en augment. Blanca Garcés explica en un informe del Centre d'Estudis i Documentació Internacionals a Barcelona (CIDOB) que “si l'any 2015 els centres d'acollida del govern (o CAR) disposaven de gairebé la meitat de les places i CEAR, ACCEM i Creu Roja de l'altra meitat, a finals de 2018 les entitats socials gestionaven un 94% de les places del conjunt del sistema estatal d'acollida”.

En el cas del Nery Gómez, les xarxes informals d'hondurenys migrades es van organitzar des de l'Estat espanyol per treure el jove estudiant que es trobava en una situació de risc extrem a Tegucigalpa. "El company Milthon Robles va fer una campanya de micromecenatge i, amb aquests diners i l'ajuda de l'organització Freedom House dels Estats Units, es va aplegar una quantitat suficient per poder moure'm". Cal dir que, en aquest i en altres casos, els recursos que s'aconsegueixen d'ONG es gestionen gràcies a persones individuals de l'entitat que se solidaritzen amb la situació de vulnerabilitat d'una persona i busquen la partida de diners necessària.

Al cap i a la fi, en molts casos, les persones migrades transiten, inevitablement, entre les xarxes formals i informals que acaben constituint el seu entorn. A Nery Gómez, per exemple, l'entitat que li va oferir allotjament durant els primers dies quan acabava d'arribar d'Hondures va ser la Creu Roja. L'Hotel Welcome, ple de persones sol·licitants d'asil, va ser el seu primer dormitori a l'Estat espanyol. Després, però, va quedar temporalment "a la deriva", com ell mateix diu, i va poder comptar amb la casa i la solidaritat d'un amic.

Milthon Robles va arribar a Madrid amb un permís de residència per raons humanitàries ja tramitat. Ho recorda així: "Em van acompanyar a un hostel, sí, però després vaig haver de buscar-me la vida per Madrid. Jo soc molt crític, ells [Reporters Sense Fronteres] presumien d'acompanyament, però allò no ho va ser. Acompanyament és que, si jo vinc com a persona refugiada, m'acompanyin a fer tots els tràmits, almenys les dues primeres setmanes. Jo surto a l'informe de Reporters Sense Fronteres 2017, però no vaig tenir acompanyament".

REFER LA VIDA

Arribar a un nou país i intentar refer la vida no és fàcil. Per Milthon Robles, "quan t'obliguen a sortir del teu espai, tu no surts feliç, per començar. No necessitem que ens rebin a l'aeroport i que ens deixin tirats a un hotel. Necessitem rebre l'escalf humà, sentir-nos a casa, sentir-nos en família. Sentir que l'absència dels nostres fills, de les nostres mares, de les nostres parelles, del nostre entorn, no és tan gran. Jo vaig estar en un pis a Móstoles compartint espai amb un noi que tenia problemes amb les drogues i no em deixava dormir a la nit. Vaig aguantar quatre setmanes allà fins que vaig poder sortir-ne. Necessitem que ens orientin, no que ens deixin sols, com em van deixar a mi. Penso que l'entitat no ha d'utilitzar-nos per fer-se la foto. Això sí, és important que ens impulsin perquè fem coses, no ens acomodem i seguim les nostres lluites des d'aquí, perquè aprofitem aquest espai de l'exili. Però abans necessitem aquesta protecció, aquesta sanació. Jo a l'inici pujava al metro i no podia seure prop d'una persona perquè ja sentia que em clavaria una punyalada o un tret. Creu-me que avui encara ho sento".

Per la seva banda, Castillo explica que “els primers mesos són durs i intentar construir un projecte de vida és difícil. Jo em vaig involucrar de seguida que vaig poder amb la diàspora nicaragüenca, però, a banda, estava fent el meu procés personal d'adaptació”. L'activista feminista es va trobar, a més, amb una dificultat inesperada: “Jo a Nicaragua vaig arribar a acabar els meus estudis, tenia la carrera feta i la meva tesi presentada i avaluada. Quan, ja des d'aquí, vaig demanar a una advocada que anés a recollir els papers oficials, em vaig trobar que no li volen donar. És a dir, em neguen informació i no em permeten gestionar el meu títol. No soc l'única que té aquests problemes; hi ha hagut molts estudiants que han sigut expulsats, hi ha expedients acadèmics esborrats o inaccessibles... No tens proves que vas ser estudiant i, això, òbviament, també precaritza la vida aquí. És horrible i em fa sentir molt enfadada perquè a mi, particularment, em va costar molt poder accedir a la universitat i dedicar-li cinc anys de la meua vida”.

En aquest aspecte, el també nicaragüenc José Miguel Gómez va tenir més sort. “Jo estava fent el darrer curs i em faltaven quatre assignatures per graduar-me. Vaig anar al SAIER (Servei d'Atenció a Immigrants, Emigrants i Refugiats de l'Ajuntament de Barcelona) per veure què podia fer amb el tema dels meus estudis. Vaig veure que convalidar era molt i molt car. De fet, em van dir que em sortiria més barat tornar a començar la carrera que convalidar tots els crèdits que ja tenia. Aleshores, vaig escriure al rector de la meua universitat –que està gestionada pels jesuïtes– i es van portar molt bé perquè el que van fer és obrir una nova modalitat en línia per a tota la gent que ha hagut de sortir del país. Ara ja he aprovat les assignatures que em faltaven i aviat hauré de defensar el meu treball de fi de grau per Skype i ja tindrè el títol. M'ha costat una mica però estic satisfet”.

Com molta de la gent que arriba fugint d'una situació complicada, Gómez tenia l'esperança de poder tornar al seu país en poc temps. “Jo vaig arribar pensant que m'estaria aquí tres mesos i podria tornar i refer la meua vida, però el temps passava i la cosa seguia igual. Vaig arribar a un punt de desesperació. Volia tornar i la meua mare em deia que no ho fes. De fet, els meus pares m'enviaven uns diners cada mes i van deixar de fer-ho perquè deien que em coneixien i que intentaria comprar un bitllet. I la veritat és que ho vaig pensar moltes vegades però, finalment, no va passar. Ara tinc permís de treball i estic buscant feina. El que vull és comprar-li un bitllet a la meua mare i que em vingui a veure”.

La incertesa de l'asil

Gairebé 71 milions de persones, segons l'ACNUR, han sigut desplaçades de manera forçada arreu del món l'any 2018. Una xifra que augmenta any rere any i que implica una demanda creixent de protecció oficial als països que concentren comoditats i privilegis, com són els europeus. Fins al mes de setembre de 2019, l'Estat espanyol havia rebut 81.675 sol·licituds d'asil. L'any 2018 en va rebre 54.060, però, segons CEAR, més de 78.000 van quedar pendents de resoldre.

La gestió i el desenvolupament d'aquest sistema de protecció internacional i asil estan molt centralitzats en el Ministeri de Treball, Migracions i Seguretat Social espanyol, i tant les comunitats autònomes com els ajuntaments que volen dedicar esforços a aquest sector reclamen una millor coordinació entre governs i més pressupostos. D'altra banda, tot i que les facilitats que ofereix aquest model d'asil són moltes i tenen una funció molt important en la vida de moltes refugiades, la falta de recursos, la fragmentació i la rigidesa de l'itinerari de les sol·licitants d'asil i la descoordinació entre la part institucional i les entitats socials del tercer sector es reconeixen com algunes de les seves problemàtiques principals.

En el cas de Mesoamèrica, la seva població va passar a estar entre les nacionalitats que més asil demanen dins l'Estat espanyol a partir del 2017. Mentre que l'any 2015 Síria era el país d'origen de la major part de la població que demanava asil –amb 5.725 sol·licituds presentades–, l'any 2019 desapareix dels primers llocs de la llista i el rànquing passa a estar encapçalat només per països de l'Amèrica Llatina, tres d'ells de l'Amèrica Central. Actualment, i de major a menor presència, els cinc països amb més sol·licituds d'asil a l'Estat espanyol són Veneçuela, Colòmbia, Hondures, Nicaragua i El Salvador.

La major part de les peticions d'asil d'aquests països, però, són rebutjades. Massa sovint, conflictes reconeguts com a polítics i transnacionals –com ara la violència de les bandes– no són acceptats com un motiu que doni dret a l'estatus de refugiada. L'any 2018, un 76% de les sol·licituds d'asil van ser rebutjades i, per tant, la majoria de persones desplaçades de Mesoamèrica a causa de l'extractivisme, la persecució

Des de CIES, aeroports i fronteres

De gener a setembre de 2019, 1.783 persones han demanat asil en punts fronterers aeroportuaris, 2.945 en ports i passos fronterers de Ceuta i Melilla, 1.586 en centres d'internament d'estrangers i 75.458 en territori nacional.

política, la lluita estudiantil, la lluita feminista i LGTBI o la violència de les bandes no van aconseguir ser acceptades com a refugiades. Cal recordar que les que sol·liciten asil només són una petita part de les migrades de cada país: per posar un exemple, 4.660 hondurenys han sol·licitat asil durant l'any 2019, però a l'Estat espanyol actualment n'hi resideixen al voltant de 100.000 segons el padró.

DIFICULTATS PER A LES SOL·LICITANTS

El líder estudiantil hondureny Nery Gómez va sol·licitar asil només arribar a Madrid, al punt fronterer de l'aeroport de Barajas. Va restar quatre dies a l'espera que acceptessin la sol·licitud, que és el màxim de temps que les autoritats tenen per donar una resposta. "Aquells quatre dies van ser molt durs, no vaig dormir. Estava amb aquella incertesa que si em denegaven ser sol·licitant de protecció internacional me n'anava directe a Hondures i, si anava a Hondures, anava directe a la presó", relata el jove sobre qui pesa una ordre de cerca i captura al seu país d'origen per lluitar per l'educació pública. Eren aproximadament un centenar de persones a la sala d'espera, sobretot homes, i a tots se'ls requisen objectes personals com el telèfon mòbil. A part de denunciar que no van deixar-li fer la trucada reglamentària a la qual té dret, Gómez assegura que un company hondureny va estar fins a 21 dies esperant a l'aeroport abans de ser deportat.

La sol·licitud de Gómez va ser acceptada a tràmit i, malgrat diversos entrebancs burocràtics i després de ser acollit per companyes hondurenys a través de xarxes informals i familiars durant alguns mesos, va aconseguir entrar al programa d'ajudes per a sol·licitants d'asil que, per la ubicació del pis d'acollida que va aconseguir-li, l'ha dut a viure, com diu ell, "enmig del no-res", a Terol. I és que entrar al programa d'ajudes vol dir estar disposat a anar a viure allà on surti plaça.

La lideressa comunitària Yolanda Oqueli va viure la transició entre un programa d'acollida temporal d'Amnistia Internacional i el procés de sol·licitud d'asil que va fer a través de CEAR. En aquell moment se li oferiren les ajudes per a sol·licitants d'asil, però "no les vaig voler perquè

no sentia que fos sa, ni per les meves filles ni per mi, haver de seguir movent-nos. A Guatemala, en un any, vam canviar de casa set vegades per qüestions de seguretat. Aleshores, al arribar aquí el que volíem era estabilitat, i amb CEAR m'havia de quedar a l'espera fins que em diguessin on m'enviaven, que podia ser a Madrid o a qualsevol altre lloc on sortís un pis", explica la lideressa. "Ja va ser massa fort marxar de Guatemala com per seguir movent-nos aquí. La situació amb els meus fills ja ha sigut prou difícil", assegura.

En el cas de l'activista hondurenya Carol Murcia, amb les maletes i tot, sense conèixer el funcionament, va anar a demanar asil sense tenir cita prèvia. Aquesta és una de les principals traves d'aquest sistema: s'entreguen cites prèvies amb fins a sis mesos d'espera i durant aquests mesos quedes fora del sistema d'acollida. Murcia va trucar en el mateix moment i li van donar cita per al cap de dos mesos. Obstinada, va tornar a entrar per insistir. "L'estratègia va ser que em van veure amb les maletes, jo necessitava parlar amb algú. Em van atendre, estava molt nerviosa i vaig explicar al treballador social tot el que havia viscut, li vaig dir que no tenia on anar i em van enviar a un hostal", recorda Murcia, mostrant la grata sorpresa que li va provocar aquell tracte. D'aquesta manera es va activar el seu procés d'acollida.

Tant per Gómez com per Murcia, els primers sis mesos dins el programa sense gaudir d'un permís de treball van ser força durs. En l'anomenada *fase d'integració*, les refugiades comenten que es fa difícil adaptar-se al nou territori si no tens una activitat quotidiana que t'ajudi a relacionar-te amb les seves habitants i els seus costums, i critiquen que s'ha de demanar permís per fer desplaçaments, per rebre visites al pis i que s'han de justificar totes les despeses. "Després d'aquests sis mesos, passes a la segona fase, amb la qual ja tens permís de treball i ja no comparteixes pis, busques una habitació i et donen una ajuda per pagar-la –que dura un any i mig– fins que trobes feina", explica Carol Murcia. Per Nery Gómez, entrar en aquesta fase del procés, que anomenen *d'autonomia*, suposa tenir "una mica més de llibertat, tot i que no puc sortir de Terol".

La discriminació viscuda per ser dona, migrada i transsexual no va permetre que Carol Murcia trobés una feina, però, esgotades les ajudes del programa d'asil estatal, va poder entrar al projecte Nausica de l'Ajuntament de Barcelona a través d'ACATHI. "És un projecte bonic però va ser tornar al principi, tenir tutories, una certa quantitat de diners, etc.". Fins un any després, Murcia no va trobar feina com a treballadora de la llar. Per la seva banda, i després de molts esforços, Nery Gómez ha trobat feina com a carnisser a Terol. "Jo soc una persona que, mentre tingui el dret a l'alimentació i a l'habitatge, em sembla bé el que ens brinden, però moltes es queixaven", assegura el líder estudiantil. "Això sí, sento que no hi ha una política real d'integració del refugiat. La realitat és que arribes

i estàs marginat. Per mi, Espanya no està preparada per acollir refugiades, quan es tracta d'un dret universal. Ha de buscar noves estratègies i noves idees per integrar i trobar solucions al problema de les places d'acollida", segueix analitzant.

Més enllà de les fases dels programes, a les quals no totes les sol·licitants accedeixen –només aquelles que demostren no tenir cap lloc on anar ni recursos econòmics–, la gran fragilitat de les que ja han passat per l'entrevista i el procés de la cita prèvia és l'espera de saber si serà acceptada o no. Un cop s'ha acceptat a tràmit la sol·licitud, existeixen quatre camins possibles: que sigui acceptada per la concessió d'asil, per la protecció subsidiària o per la residència per raons humanitàries, o que sigui denegada.

Mentre esperen, les sol·licitants no poden sortir de l'Estat espanyol i han de renovar "el document acreditatiu de la condició de sol·licitant en tramitació de protecció internacional" cada sis mesos. El nicaragüenc José Miguel Gómez explica que "el procés és molt lent perquè arriben moltes sol·licituds. En un primer moment em van dir que això m'ho podien resoldre en un any o que en podien passar deu sense tenir resposta". "Avui pots estar normal i demà t'arriba una carta que et diu que s'ha acceptat o que no. I, en aquest últim cas, tens catorze dies per sortir del país. Si no surts, t'obren un expedient", explica el nicaragüenc.

La lideressa comunitària Míriam Miranda ha ajudat a gestionar la sortida d'Hondures de diverses lideresses que estaven en risc als seus territoris. Ha estat a l'Estat espanyol i a altres països d'Europa recollint premis, fent conferències en esdeveniments de reconeixement de la defensa de drets humans al Sud global i ha participat en diferents instàncies polítiques de la Unió Europea i de les Nacions Unides. I assegura que n'està cansada. "Hi ha una cosa fonamental en els processos de migració: no es pot posar la mirada només al voltant dels drets dels migrants. Jo he estat insistint molt a la gent que treballa amb migració que no és únicament això, perquè hi ha moltes organitzacions que bàsicament s'especialitzen en la roba, el menjar, l'habitatge, etc., però això és seguir perpetuant aquestes condicions en què arriba la persona migrada. Si no veiem i treballem en les raons, els motius pels quals la gent està sortint, que són les condicions dels nostres països d'origen, i ens adonem que són part d'un problema estructural, d'un model que expulsa la gent dels seus territoris, no estem veient la totalitat de la situació", sentència la lideressa.

Protecció temporal davant l'emergència

En el moment en què la pressió sobre les defensores esdevé insostenible i el perill que corren dins del seu territori és massa alt, els programes de protecció temporal a l'exterior esdevenen un valuós recurs per salvar la vida. L'objectiu d'aquests espais de reubicació és incrementar la seguretat de les persones que han posat la seva integritat en risc per defensar la vida i els territoris, oferir-los un respir i reforçar les seves capacitats personals i professionals. A més, un altre dels eixos comuns és el suport en les tasques d'incidència –actes, xerrades, entrevistes, etc.– que permeten donar visibilitat i internacionalitzar les lluites de les defensores.

En els darrers anys, l'oferta d'aquest tipus de programa a diferents països europeus s'ha multiplicat gràcies a la iniciativa d'institucions públiques i d'organitzacions de la societat civil esperonades per les situacions d'emergència que pateixen les defensores arreu del món. La majoria de programes ofereixen una estada temporal –que, majoritàriament, oscil·la entre els tres mesos i els dos anys– i l'oportunitat d'accedir a programes de formació i d'atenció psicosocial. Cada vegada en més casos, i fruit de les mancances detectades en la pràctica, també s'ofereix una tasca d'acompanyament i seguiment en el retorn de les defensores al seu país d'origen.

Actualment, a l'Estat espanyol existeixen programes de protecció per a defensores llatinoamericanes al País Basc, Catalunya, Madrid, València i Astúries. En els tres primers casos, els titulars del programa són institucions públiques però la gestió la fan els nuclis territorials de la Comissió d'Ajuda al Refugiat (CEAR) i, en el cas de Madrid, la Fundació Mundubat. Al País Valencià, el CEAR és titular i gestor del programa que es desenvolupa en aquesta comunitat, i a Astúries ambdues tasques són responsabilitat del col·lectiu internacionalista de solidaritat Soldepaz Pachakuti. Per la seva banda, Amnistia Internacional també compta amb un programa propi que acull defensores en diferents indrets de l'Estat espanyol en funció de les capacitats dels seus grups locals. Finalment, el panorama català es completa amb el programa

d'acollida de periodistes mexicanes –impulsat per l'Ajuntament de Barcelona i l'entitat Taula per Mèxic– i amb el programa Escriptor Acol·lit, coordinat des de 2006 pel PEN Català.

ADAPTAR-SE A UN ENTORN NOU

Mario Luna, defensor dels drets indígenes i del medi ambient a Mèxic, és una de les persones acollides actualment pel Programa Català de Protecció a Defensors i Defensores dels Drets Humans i compta amb l'acompanyament de l'entitat Taula per Mèxic. “Jo vaig accedir al programa a través de Serapaz, una ONG mexicana que contribueix a la lluita del poble yaqui amb tasques d'assessoria jurídica i política. La decisió no va ser fàcil i la vam prendre després d'analitzar-ho llargament amb les meves autoritats tradicionals i amb la meva família”. Per Luna, poder passar sis mesos a Barcelona suposa “no només protegir la meva integritat davant d'un nivell de risc que ja era insostenible, sinó també abaixar una mica el perfil, recuperar forces i, també, aprofitar per fer tasques d'incidència política”.

Adaptar-se a la nova realitat no és fàcil per a les defensores. “Encara tinc alguns problemes. El canvi d'horari m'ha estat difícil i fa que encara tingui problemes per dormir perquè no m'hi acabo d'adaptar. També hi ha algun problema de caràcter cultural com, per exemple, l'alimentació, els codis de comunicació o la manca de coneixement del territori. Però ho anem superant a poc a poc. Estic fent una diplomatura relacionada amb drets humans a la Universitat Autònoma de Barcelona i això m'està servint bastant. Jo noto que estic més descansat físicament i psicològicament. Trencar amb l'estrès constant i tenir més temps i tranquil·litat també em permet pensar i reflexionar, i això és important”, explica Luna.

PROGRAMES QUE EVOLUCIONEN

En la majoria de casos, la part que es fa més difícil per a les defensores és l'allunyament de les persones estimades. Tot i que alguns programes permeten l'acollida de les famílies de les defensores, en molts altres això encara no és possible. “La part personal –explica Luna– és la part més difícil i la que més problemes dona. No és fàcil estar lluny de la família. També hi ha l'aspecte econòmic perquè, en el meu cas, els ingressos que jo generava eren imprescindibles per al manteniment de la família i, tot i que ara jo els envio els diners de la beca del programa, no és suficient”. Luna diu que manté “reunions periòdiques amb la Taula per Mèxic en les quals anem analitzant aquesta problemàtica i ells tracten d'alleujar, en la mesura del possible, els problemes que van sortint”. Tal com detalla Luna, la Taula trasllada els temes a l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament i el programa “s'intenta anar adaptant a les circumstàncies i, d'acord amb l'experiència, es van tornant a acomodar les coses.

Aprendre de les defensores

Vincent Vallies, expert en la construcció d'estratègies de prevenció i protecció integral i coautor de la guia *Programes d'acollida temporal a l'exterior*, explica que “entre els usuaris dels programes de protecció temporal, l'oportunitat d'intercanvi directe entre defensors –que, en molts casos, no es coneixien abans– és valorada molt positivament. Crear xarxa entre persones defensores d'un mateix país o regió és un dels efectes positius d'aquests programes”.

Per Vallies, les entitats i els moviments dels països que acullen podrien aprendre moltes coses de les defensores llatinoamericanes: “Durant la seva estada, moltes d'aquestes persones podrien impartir formacions en temes que van des de les cures –que l'han treballat molt més que a Europa– fins a la pràctica d'estratègies innovadores de resistència en les seves lluites. Tenim moltes coses a aprendre d'ells”.

Els programes evolucionen i això crec que permetrà que les persones que vinguin l'any vinent trobin condicions més òptimes.”

Yolanda Oquelí, defensora del territori guatemalenca, explica que va poder venir amb les seves filles però que el seguiment que va rebre estava enfocat només en ella. “Seria molt important que en aquests programes es pogués pensar, més enllà de nosaltres, en les nostres famílies”. Per Oquelí, és necessari que “quan arribem no ens trobem només amb un pis o uns recursos, sinó amb aquella part humana que deixem allà. Venim de tenir tot el contacte, de l'activisme, i arribar aquí i tancar-nos en una casa és dur.”

En alguns casos, la supervisió i la gestió externa de les agendes produeixen sensació de manca d'autonomia. Yolanda Oquelí explica que, a l'hora d'organitzar la participació de les defensores en xerrades, trobades o altres activitats, algunes organitzacions “ens veuen com de la seva propietat. Fa la sensació que pensen: ‘Ha vingut a través del meu programa i ha d'estar amb mi’”.

Malgrat la necessitat d'introduir millores, en el context actual d'augment d'amenaques a les defensores i de les situacions d'emergència que provoquen, la necessitat dels programes de protecció temporal a l'exterior és clara. El principal repte és mantenir els esforços per adaptar-los a les necessitats particulars d'acompanyament de cada defensora, incloure en el focus els impactes que pateixen les seves famílies i els col·lectius on treballen i no perdre de vista que l'objectiu final és enfortir les organitzacions dins del seu territori i donar suport a les xarxes de protecció locals i regionals.

Per saber-ne més

Dades i estadístiques d'asil a l'Estat espanyol (CEAR)

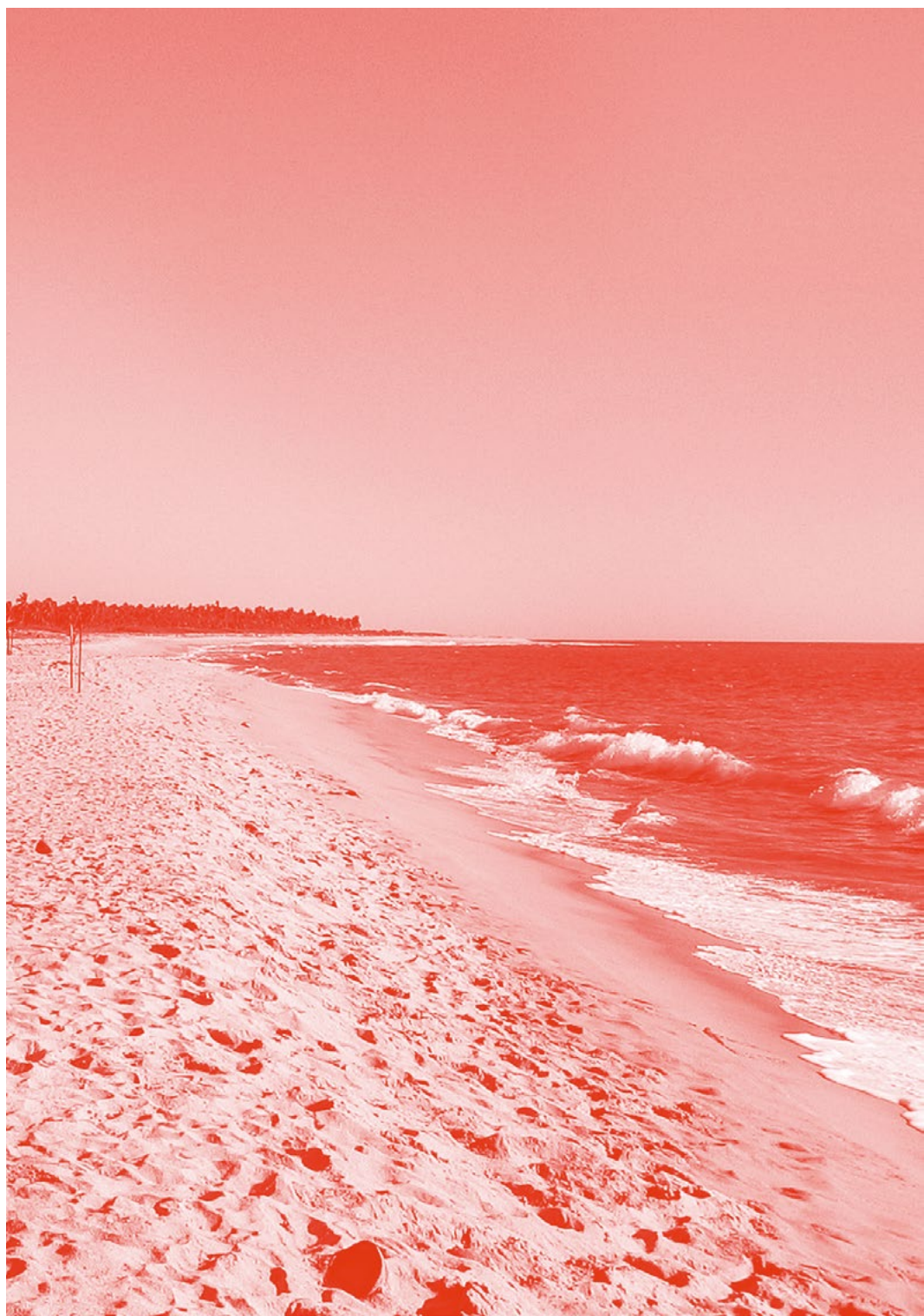
<http://ves.cat/erDF>

Informe *Front Line Defenders Global Analysis 2019*

<http://ves.cat/erDG>

El sistema estatal d'acollida a l'Estat espanyol des de 2015, de Blanca Garcés i Francesco Pasetti (CIDOB)

<http://ves.cat/erDH>

Horitzons

Cap a una protecció integral feminista

L'arribada i els primers dies a l'Estat espanyol de la majoria de les refugiades resulten difícils i en alguns casos inclús traumàtics. Sovint, les entitats que organitzen la sortida del territori d'una persona en risc i les que ofereixen l'acollida i l'acompanyament a l'Estat espanyol no són les mateixes i no tenen prou coordinació entre elles. Algunes vegades, des del país d'origen es finança la sortida del territori d'aquestes persones però no es preveu cap acompanyament un cop al país de destí. En altres ocasions, tot i el risc que puguin córrer, les refugiades arriben directament soles i no existeix cap mena d'acompanyament formal. Molt habitualment, les xarxes informals acaben sent les que faciliten la informació necessària per sol·licitar asil i per aconseguir accés als serveis bàsics.

SER DONA A L'EXILI

Si a tot això li sumem les circumstàncies diferencials d'haver de marxar del teu territori formant part d'un col·lectiu vulnerable, el refugi es pot convertir en un abisme. En el marc d'un sistema patriarcal, no és el mateix migrar o exiliar-se per un home que per una dona. Maternitats en solitari, pobresa extrema, persones grans o malaltes al càrrec. “Per les companyes no és només haver de marxar, és pensar en com alimento els meus fills si es queden, com aconseguiré algú que s'encarregui de tenir cura de la meva mare que està postrada al llit”, explica Maria Martín, activista i advocada feminista. Segons ella, la realitat familiar i les dinàmiques comunitàries travessen les dones més que els homes i les perjudica emocionalment, socialment, políticament i inclús lògicament a l'hora de marxar.

La protecció integral feminista és una manera alternativa d'acompanyar les dones defensores de drets humans des de l'autocura, la cura de les altres i el treball en xarxa. En països com Mèxic, Guatemala, Hondures i Nicaragua, l'espai que està posant en pràctica aquest nou paradigma és la

Iniciativa Mesoamericana de Dones Defensores de Drets Humans (IM-Defensores), una articulació d'organitzacions socials i xarxes de col·lectius que treballa per “donar una resposta integral i regional a l'augment de la violència contra les defensores de drets humans a Mesoamèrica”.

María Martín n'és la coordinadora d'incidència i assegura que acompanyar des d'aquest paradigma “implica necessàriament atendre les formes de violència que viuen les defensores i atendre els impactes diferenciats que han viscut, no només els que es deuen a la violència diferenciada que viuen per ser dones sinó l'impacte diferenciat que genera una situació de desigualtat estructural” donada pel sistema econòmic, polític i social.

ESCOLTAR PER FUGIR DEL PATERNALISME

Una de les claus de la protecció integral feminista és l'escolta. Crear les condicions que facin possible atendre i escoltar per així conèixer i comprendre la realitat i les necessitats de les persones acompanyades. “Intentem fugir de les lògiques paternalistes i maternalistes en matèria de protecció que impliquen oferir una bateria de respostes a una companya defensora que moltes vegades no resol de manera clara la seva situació. No és ‘et podem oferir això i això’, sinó ‘què necessites i com podem ajudar a construir-ho’”, assegura María Martín. D'aquesta manera, aquest mètode de protegir i acompanyar atén de manera especial la situació psicoemocional de la persona desplaçada. I no ho fa necessàriament a través de teràpies psicològiques convencionals, que també s'inclouen en la majoria de programes d'acollida, sinó des de les xarxes de relacions: “No es tracta que no estigui sola, sinó que no s'hi senti”, afirma Martín.

Ana Maria Hernández, directora del Consorci Oaxaca de Mèxic –una de les entitats que formen part de la Iniciativa Mesoamericana–, explica que “estem en contra de medicalitzar i mercantilitzar el benestar. No és una moda, no és una cosa banal. Es tracta de reconstruir altres maneres de relació i recuperar, també, molt del coneixement que ha donat raó de ser als pobles, i per això rescatem molt la medicina ancestral però també tota la cultura de la protecció de la vida que els pobles originaris ens han ensenyat”.

Per Hernández, la persona defensora que es veu obligada a sortir del seu país d'origen pateix un “exili de l'ànima, un desterrament de la pròpia esperança. Arribes carregat de dolor i amb la incertesa de no saber si podràs tornar, enyores la família, enyores les olors de casa teva...”. A parer seu, el que necessiten aquestes persones és “trobar una abraçada que no sigui invasiva però, al mateix temps, que sigui reparadora. Una abraçada que et permeti seguir i posar un límit a aquest vendaval d'emocions, de conflictes i de preguntes amb què arribes”.

“Aquest acompanyament humà, més enllà que resolgui o no el problema que t'ha generat la sortida del teu país, ajuda a generar una base important de resiliència per poder construir una alternativa des

Finançar les cures

Per Ana Maria Hernández, “l'autocura, la cura col·lectiva i els processos de sanació s'han d'entendre com un exercici de justícia sanadora, com un dret de la persona defensora a poder reparar el dany que li genera estar exposada quotidianament a la violència”. Invertir temps i recursos humans per cuidar les defensores és “una visió estratègica que busca enfortir els nostres moviments i viure en congruència amb el tipus de món que estem buscant”.

Per garantir l'autocura de les seves integrants, les organitzacions han de tenir capacitat econòmica, però la cooperació internacional no acostuma a considerar aquest tema com un eix d'actuació finançable. Per això, segons Hernández, és necessari “establir un diàleg amb els governs, les agències de cooperació i tots els donants per fer-los entendre que la protecció integral feminista és una inversió necessària per a la sostenibilitat de les lluites”.

Una de les estratègies que la Iniciativa Mesoamericana ha desenvolupat per aconseguir-ho és destinar una part fixa del pressupost a aquesta finalitat: “Nosaltres hem plantejat la fita que el 10% dels recursos dels projectes han d'anar destinats a programes de cures i d'acompanyament”. Tot i que aquest objectiu encara queda lluny, Hernández creu que la feina feta ha aconseguit anar guanyant espais per tal que els finançadors entenguin aquest tipus de protecció com una necessitat: “Fins ara, hem aconseguit legitimar el tema i també que diversos donants entenguin que, de la mateixa manera que és important protegir una casa amb una alarma, hem d'aconseguir blindar també els cossos psicològics i espirituals de les defensores”.

de tu mateixa i per a tu mateixa”, conclou la coordinadora d'incidència de la Iniciativa Mesoamericana, María Martín. Abans de sortir d'Hondures, a María Flores, lideressa comunitària que es va oposar a un projecte miner al seu territori, ja l'havien posat en contacte amb companyes hondurenyes que estaven a Madrid. La Xarxa de Defensores d'Hondures, que forma part d'IM-Defensores, l'havia posat en contacte amb la Xarxa d'Hondurenyes Migrades de Madrid (REDMHI), “dones hondurenyes migrades i organitzades per *acuerparse*, per informar a les companyes paisanes que arriben. Elles em van rebre, em van ubicar, van fer tota una xarxa per *acuerparme*”, explica Flores.

Gràcies a tot l'acompanyament que va rebre dins el marc de la protecció integral feminista, María Flores va viatjar d'Hondures a l'Estat espanyol sabent com funcionava el mecanisme d'asil. “Ja portava cartes de la Fundació San Alonso Rodríguez i de la Xarxa de Defensores que donaven constància que jo soc part d'aquesta lluita, del Comitè de Guapinol, i que la meva vida corre perill. També vaig fer un recull de vídeos de la meva gent explicant la nostra lluita i parlant de la meva trajectòria allà”, explica la lideressa hondurenya. Cinc mesos d'espera fins a l'arribada del dia de la cita per sol·licitar asil. Després de passar per l'entrevista, per Flores el més important va ser “sortir amb un resguard que no em poden deportar. És un suport important, mentre ells analitzen el cas. Però confio que em concediran asil, perquè l'oficial em va dir que tenia un cas potent, que estava ben recolzat en la informació”. El 24 de març de 2020, gairebé un any després de la seva arribada, ho descobrirà. “Aleshores podré treballar. Fins aleshores, seguiré fent hores netejant a cases, passant, vivint”, explica Flores.

“Considero que he rebut una protecció integral feminista i que he sentit la solidaritat, el suport, l'atenció, la preocupació. Poder identificar-se amb les germanes i pel que estem passant, donar-nos suport, fer campanyes per companyes que estan en un altre país, encara que no les coneguem”, assegura la lideressa hondurenya. “Es tracta de teixir xarxes per seguir lluitant encara que hàgim hagut de marxar”, afegeix. Tot i la dificultat d'haver sentit de prop la mort, d'haver deixat enrere les seves filles, María Flores només transmet paraules d'amor i somriures quan parla del seu procés migratori i de la seva arribada a l'Estat espanyol. “Tot el que la Xarxa ha fet per mi, des que vaig sortir de casa fins a arribar aquí; fer-me sentir l'afecte, l'escalf, posar-me en contacte amb la Casa de la Cultura, la Casa de la Dona... Sempre m'han donat les eines perquè m'apoderés de la informació que necessitava”, assegura. Per qualsevol dubte, qualsevol necessitat, l'hondurenya explica que sempre hi ha hagut una dona per assessorar-la que, més que oferir-li un servei, li ha ofert la seva amistat.

A diferència d'ella, moltes refugiades denuncien haver sentit desesperació en la seva arribada a l'Estat espanyol. No només han hagut de deixar la seva principal tasca al territori d'origen i fugir-ne, sinó que,

Per un activisme sostenible i plaent

Un dels objectius del Consorci Oaxaca és generar “un activisme sostenible que permeti transformar des del plaer i el gaudi col·lectiu i no des del sacrifici personal”, explica Ana María Hernández. L'autocura implica no només posar-nos límits personals sinó “ser conscients que no som omnipotents i que totes les desigualtats que volem transformar s’han d’abordar col·lectivament”.

Hernández defensa models d’activisme que no reproduïxin “l’autoexplotació i les pràctiques depredadores contra les que lluitem. No volem lideratges extenuants ni gent resistint fins al límit. No podem estar esperant que arribi el següent contingent d’activistes per substituir els que ja s’han cremat. Això és una falta de visió política. És molt trist quan els joves et diuen que estan llestos per morir. No volem que ens matin, volem rescatar de la mort la nostra gent. Per això, necessitem modelar altres maneres de treballar i d’aportar que no signifiquin deixar-nos la pell en la lluita. No volem defensores d’un sol ús ni que els nostres joves siguin soldats del bàndol de la transformació. Crec que aquí cal una reflexió i una qüestió ètica que necessitem explorar”.

a més, arriben aquí i no se’ls ofereix la possibilitat de realitzar alguna activitat que s’emmarqui dins de l’univers de transformació social i defensa de la vida amb el qual venen travessades. Una activitat que, més enllà de l’àmbit laboral –al qual, de totes maneres, si aconsegueixen l’estatus de refugiades no poden accedir fins al cap de com a mínim sis mesos–, els pugui brindar algun sentit al fet d’estar lluny de casa. Aquesta és l’altra gran base de la protecció integral feminista: “Formar xarxes. Saber que no és només l’entitat que t’acull sinó que hi ha companyes,

que tot teixeix una xarxa, és molt important”, assegura la defensora guatemalenca i refugiada Yolanda Oqueli.

En el seu cas, les xarxes construïdes de manera autònoma l’han portat a connectar amb una causa diferent, tot i que sempre vinculada amb la lluita que duia a terme a Guatemala. “La meua lluita, que era pel territori, ara és una lluita per la defensa del territori-cos, com li diem nosaltres, de les dones”, explica. “M’ha commogut molt trobar companyes amb situacions diferents que a la llarga veus que tracten sobre el mateix: ens expulsa del país la por, la inseguretat, la falta d’oportunitats. Percebre això m’ha dut a implicar-me en un feminisme de trobar-nos entre dones. Siguin defensores o no, són dones migrants i ho estan passant molt i molt malament aquí. Ara estic treballant en això, perquè moltes no gosen parlar i denunciar”. Yolanda Oqueli dona suport a casos de dones que arriben amb un deute econòmic o altres situacions de subordinació a través de xarxes de tràfic de persones que les porta a trobar-se tancades, a entrar com a treballadores de la llar internades en condicions infames o a prostituir-se.

MÉS ENLLÀ DE L'INDIVIDU

Segons l’advocada Maria Martín, oferir protecció “no és només traslladar algú per protegir-la, és traslladar una persona que ha viscut fets traumàtics i entendre que les seves famílies també s’han vist impactades per aquests fets de manera directa o indirecta”. Una protecció amb un enfocament integral és aquella que té en compte totes les esferes de la vida de la desplaçada. I això no vol dir necessàriament donar sempre la possibilitat de refugiar tota la família, vol dir escoltar quines són les seves necessitats. De nou, escoltar. Perquè inclús fer-ho, oferir l’oportunitat de sortir del país juntament amb la família, no és garantia d’oferir una protecció integral feminista.

Yolanda Oqueli va poder sortir de Guatemala amb la seva família mitjançant un programa d’Amnistia Internacional, però fa èmfasi que “l’acompanyament que vaig rebre va ser cap a la meua persona, no cap a la meua família, i això va ser molt dur. Crec que ens han d’enfocar, ens han de veure com a famílies. Perquè sí, certament, l’activisme era meu, però va implicar i va afectar la meua família”. Oqueli se sent afortunada d’haver pogut sortir del seu territori amb les seves filles, però recalca que és necessari “trobar la part més humana” en els programes d’acollida. Preguntada per si ella va rebre una protecció integral feminista, afirma que “no, feminista no. Sense voler desacreditar la feina feta, hauria sigut molt més ric si hagués sigut feminista. Va haver-hi buits”. Segons la defensora comunitària, si la protecció és feminista, “una mateixa ja sent la confiança per queixar-se, la confiança per agrair, la confiança per parlar; mentre que si no és feminista, de la part personal no en puc parlar”. En aquests contextos es confirma més que mai, com afirmà el moviment feminista durant els anys seixanta, que “allò personal és polític”.

Per saber-ne més

Iniciativa Mesoamericana de Defensores
de Drets Humans
<http://ves.cat/erDI>

“Autocuidado: una estrategia política en la defensa
de los derechos humanos”, de DefenRed/IM-Defensores
<http://ves.cat/erDJ>

Informe “El enfoque de género en la protección a defensoras de derechos
humanos”, de JASS/CEJIL/PI
<http://ves.cat/erDN>

DefenseM! Converses amb activistes pels drets
humans a Amèrica Llatina
<http://ves.cat/erDL>

Punts clau

- Cal destacar la tasca de les Xarxes de Defensores de Drets Humans de Mesoamèrica i la seva aposta per la protecció integral feminista.
- Paral·lelament a acollir persones desplaçades, les organitzacions i entitats tenen la responsabilitat de seguir visibilitzant i actuant contra els danys que causa l'activitat d'empreses espanyoles a Mesoamèrica, és a dir, atacar les causes del desplaçament.
- Es considera imprescindible fer campanyes per exigir transparència als governs tant de Mesoamèrica com de l'Estat espanyol.
- Malgrat la tasca d'entitats i institucions, la gran majoria de persones arriben sense l'acompanyament i l'assessorament adequats: cal més coordinació amb organitzacions dels territoris.
- Existeix una manca d'informació actualitzada sobre els processos de sol·licitud d'asil, de regularització d'immigrants i de la compatibilitat entre ells.

- És necessària una actualització jurídica de les categories i dels motius que donen dret a l'asil.
- La supervisió i gestió externa de les agendes de les defensores de programes de protecció produeixen, en alguns casos, sensació de manca d'autonomia: de nou, cal caminar cap a una protecció integral feminista.
- Cal més suport i seguiment del retorn de les defensores al lloc d'origen.
- Es considera important poder adaptar els programes de protecció a les necessitats de les persones i de les lluites que protagonitzen i representen. És estratègic que, en comptes d'Europa, defensores i activistes trobin refugi en altres països de l'Amèrica Llatina per seguir creant xarxa entre lluites, persones i processos.
- El gruix d'activitats i gires que es fan a l'Estat espanyol amb defensores dels drets humans mesoamericanes podrien tenir, de vegades, més impacte si es fessin als seus països d'origen.
- Cal implantar models de xarxes de voluntàries que permetin un major suport a les defensores en els aspectes socials i d'oci.

VIDES CONTRA EL CAPITAL

